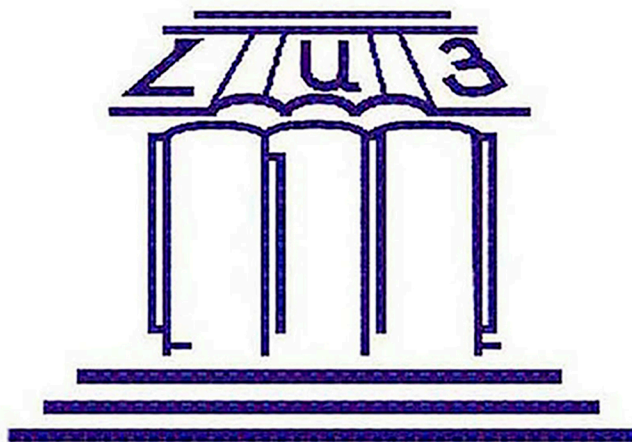

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

U. M. R. R. R. R. R.

only 25

891.995

Mc-26

Ս. ԽԱՆՈՅԱՆ

ՈՂԱԿՆԵՐ

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
ВОСТОЧЕВЕДЕНИЯ
Академия Наук
СССР

Պ Ե Տ Հ Ր Ա Տ

891.92

Խ-26

32-1
A 129

891-99

W-26

Ա. ԽԱՆՈՅԱՆ

ԴԺՅԻԱՐՈ

ՈՂԱԿՆԵՐ

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
Академии Наук
СССР

2881-99

MSZPUS

1931

367428

06.05.2013

34087

ՊԵՏՐՈՍԻ ՏՄԱՐԱՆ
ԳՐԱՌԵՊ. 6333 (Բ.)
ՀՐԱՏԱՐԱԿ. 1591
ՊԱՏՎԵՐ 1995
ՏԻՐԱԺ 3000

59961-66

ՅԵՐԿՈՒ ԽՈՍԲ

Ընկեր Ս. Խանոյանի սույն ժողովածվում տպագրված հաղ-
վածները լույս են տեսել Թիֆլիսի «Մարտակոչ» թերթում 1923-
1926 թ. թ. ընթացքում:

Ընկեր Խանոյանն իր այդ հողվածաշարքում իրեն հասուն
ժանրով տալիս է խորհրդային Հայաստանի յերեկը—նրա վերա-
կանգնման շրջանը, ինչպես և այդ վերականգնման շրջանում ծը-
նունդ առած խորհրդային Հայաստանի ինդուստրացման առանձին
աշխատանքների կենդանի նկարագիրը: Այդ տեսակետից ընկեր
Խանոյանի սույն գրքույկը պիտի թողնի կախյալության տակալ-
յունքում, յերթ ամեն մի թերթ շրջելիս ընթերցողը պիտի տեսնի
մեր անցած հաղթական տասնամյակի աշխատանքները նիշտ և ա-
ռանձին փոքրիկ հողվածներով, բայց իր ամբողջությամբ ձուլ-
ված միասնությունով, ինչպես առանձին ողակներ մեծ շղթայի
մեջ:

Ընկեր Խանոյանն իբրև ակնարկալուս, իբրև ակնարկագիր
(ուչերկիստ), առանձին տեղ ունի մեր գրականության մեջ: Նրա
ակնարկների խոշոր արժանիքը ձեռքի կողմից նրա ժողովրդական
կոլորիտն է, վար հասուն է Խանոյանին: Ժողովրդական այդ կո-
լորիտը նրա գրչի տակ թե պարզ է, հասարակ և թե պատկերա-
վոր. գունեղ: Այդ ձևով նա տալիս է մեր շինարարությունը պրո-
լետարիատի և աշխատավոր գյուղացիության «առաքյան» պրո-
լետարիատի դիկտատուրայի որո՞ք— խորհրդային կարգերում—ա-
ռանձին ակնարկների միջոցով: Իսկ գաղտնիք չէ, վար մեկ առ-
հասարակ չունենա ակնարկագրություն: Հենց այս տեսակետից
ընկեր Խանոյանի գրքույկը կրկնակի արժեք է ստանում և նրա
հրատարակությունն առանձին գրքույկով՝ այժմեական:

Ս. Հ.

ԳՅՈՒՄՐԻ—ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼ—ԼԵՆԻՆԱԿԱՆ

(ՎԵՐՋԻՆ ԱՆՎԱՆ ՄԻԱՄՅԱԿԻ ԱՌԹԻՎ)

Մենք վոր կանք, ամոթ մեզի:
Լորինքի սիրած դարձվածքը

Գյումրի...:

Սուլթանական Տաճկաստանի մի կեդրոտ, զայժխանաներով
Հարուստ, տաճիկ զաւիթիաներով վխտացող, զաւիթիաներից վա-
խեցող քաղաքացիների, նրանց ժողացող, նրանց համար սիրուն
հարսներ մատուցող քաղաք էր:

Յերկա՛ր ժամանակ:

Մի սոսկալի յերազ, յերկար, տանջալից ու կամոող, սիրտ
հուպ տվող յերազ:

Վոր իրականութեան վախկեց ուսմիադետի յերկաթե
ձրունկի ճնշման տակ:

Յարը Գյումրին դարձրեց Ալեքսանդրապոլ:

Հետեւ, սահմանադրի մի քաղաք, իրեն հատուկ սպեցիֆիկ
պայմաններով...:

Զորք, ամբարտակ, ամրոց, նորից զորք, սպաներ, ծուլու-
թյուն, արբեցողութիւն, փող դատելու հեշտ միջոց—ահա ուղիւս-
կան Ալեքսանդրապոլի կենցաղը:

«Ռուսական քաղաք» դառնալուց հետո...:

Սնդրեկովկասի վար քաղաքը, վոր ամանը վերցնելու լինենք—
նույնն էր իր կենցաղով, իր բարքով, իր ապրումով:

Յեթե այնուհեղ «կանգնած է» յեղել ուսմիադետական գլին-
վորն ու սարն:

Յեվ այդ ուրույն կյանքի վառ ու վառ ախպը քաղաքների մէջ
յեղել է ցարական Ալեքսանդրապոլը...:

Նրա բերդն ու Պոլիգոնը, կազաչի պրտան ու Սեվերսկի զորա-
նոցները յեթե լեզու տանէին ու խոսէին, ինչքան ու ինչպիսի՛
պատմութիւնների, արկածների չարաններ կտային մեզ...:

Բա Գյումրի—Ալեքսանդրապոլի լոթի—փոթի՞քը, զոչի՞նեքք...:

Սրանք զոփ կյանքի, հեշտ միջոցով փող աշխատելու ջիթու-
թուկներն են...:

Իրենց լաշն ու վոսկեզոծ արծաթե գոտիններով, իրենց զախ ու զոխով, իրենց լոպպապոթյամբ, մեծախոս ու մեծարերան խոսք ու զրույցով...

Ալեքսանդրապոլի լոթին միապետական Ռուսաստանի «ուխար կուպեցն» և հայկական դոնհուլթյամբ, լուսավորչական սոսուղով:

— Յոթվերք ու միկիտան, աստվածածին ու պոռնիկ— նրա համար համազոր արժեքներ են, նույնքան հեղինակավոր, նույնքան արդահատելի՝ նայած բոպեյին...

Ալեքսանդրապոլի լոթին ցարական միապետության կուլտուրայի արդյունքն է, զինեաձ, կուլարար ու «Ջոմարդ»:

Ջոմարդութունը նույն «ուխարութունն» է, ալեքսանդրապոլցի լոթու խմբագրությամբ ու հրատարակությամբ...

Վորքան լոպպազ է լոթին, նույնքան վախկոտ, նույնքան անհատական է, նույնքան տմարդի...

Բայց Ալեքսանդրապոլը սոսկ լոթիական չէ: Նա «կուլտուրական» է նույն իսկ ցարերի որդի:

Ու նրա կուլտուրան կրոնական կղերական...

Ալեքսանդրապոլի հոյակապ զորանոցներին կից կան նաև հոյակապ յեկեղեցիներ, սրբատաշ քարից— ալեքսանդրապոլցի քաղքենու հպարտությունը:

Բոլորն ել զորավոր:

Միապետությունը զորքն ու յեկեղեցին դարգացնելով Ալեքսանդրապոլում, բխացրել է քաղաքացուն, դարձնելով նրան միջոցի՝ քաղաքացիական խմաստով... Դաշնակցութունը սրբազործել է ցարական դատարարակությունը, մտցնելով Ալեքսանդրապոլ— նախկին Գյումրի— աղլաշնականության թույնը:

Կար ժամանակ, վոր Դաշնակցության ամբակուռ ամբոցն եր Ալեքսանդրապոլը: Նրա պարծանքը— նույն իսկ փարվարյան հեղափոխության առաջին որերին...

Դաշնակցական «Շիրակի» Ալեքսանդրապոլը նույն լոթինների հայրենիքն էր, նրանց ցոփության լաշն ու անկաշկանդ ասպարեզը:

Այն տարբերությամբ, վոր լոթին «սեփական հայրենիքում»— Հայաստանում ավելի յեր լիտի...

Ու այդ լիտիացման լավագույն փաստերը նա տվեց թյուրքական վերջին արչավանքի ժամանակ...

Վորքան նմանություն Գյումրու և Ալեքսանդրապոլի միջև՝ Կարաբեքերի որդի...

Բարոյական աստվիղմը ցույց տվեց իր կենսունակությունը՝ փաստե՞ր...

Վորքան կուղեք, վորպիսին կուղեք:

Ու տաճկական Գյումրին, ցարա-դաշնակցական Ալեքսանդրապոլը հանկարծ դարձավ Ալեքսոլ ու Լենինական...

Լենինական:

1

Գյումրուց— Լենինական:

Դարավոր պատմություն, վոր պսակվել է արյունաքամ, բըղկըտրված աշխատավորի, «զաղթականի» հաղթանակով:

Լենինականը լոթինների տիրակալությունը չէ, և վոչ էլ ցարական ունտեր-ֆիցերներին հարբած իրականությունը:

Լենինականը պրոֆմիությունների, կոմ. յերիտասարդների, պատկոմների ու կոմունիստների աշխարհն է:

Մարքսի արձանը, մանվածքի դործարանը և ցիկլոպյան Շիրակի ջրանցքը նրա արդյունքը...

Խոր ձորերով վշացող Ախուրյանը մոլեղին ու մոռյաձ մոտենալով Շիրականային փոխում է իր գույնը իր տրամադրությունը:

Անցնելով ու հասնելով պատմական Շիրակի դաշտին, կարծես ուզում է և ասել՝ Ո՛ւհ, հույնեցի: Վերջապես, դարեր շարունակ նեղ ձորակներին միջով հոսելով, անձուկ ու լերկ քարերին զիպչելով, նրանցից քերվելով հասա վերելքին, իմ նպատակին:

Ու դուր չէ, վոր բանաստեղծը Արփաչայի նոր ուղին, վերելքը համարում է «բայլչեվիկ»:

«Բայլչեվիկ է Շիր-կանալը»:

Վորքան ճիշտ ու հակիրճ բնորոշում Լենինականի տափաստանները այսուհետեւ վոսոդող ջրանցքի:

Այո՛, բայլչեվիկ է Շիր-կանալը:

Վորքան բայլչեվիկ է նախկին մոռյա Գյումրին, հարբեցող Ալեքսանդրապոլը, այսորվա աշխատավորական խորհրդային՝

Լենինականը:

Կարծում եք չի՞ դպացվում արմատական փոփոխությունը Գյումրու և Լենինականի, Ալեքսանդրապոլի ու Լենինականի միջև:

1

Ջգացվում է և այն ել ուժեղ չափով:

Գյումրին չենք տեսել, բայց ապրել ենք Ալեքսանդրապոլ, տեսել ենք նաև Լենինականը...

Այնտեղ այսոր դործարանի մաքոքներին չընչընչիկոց Արփաչայի վերելքին ձոն է յերդում, ու դետի վշոցը դործարանային ժխորի հետ կաղմում մի ներդաշնակ սիմֆոնիա— աշխատանքի, անուղ ու քրտնաթոր աշխատանքի հիմքը:

7

Այդ հիմնի ձայնելով և ներշնչվում ու վարելով ու այն քա-
ղաքի յերկրասարդ սերունդը, վորի անունն է՝
Լենինական...

1925, փետրվ. 27

ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵՐ

I

Թիֆլիսում յերկար ժամանակ ապրողը յերբ մեկնում է դեպի
Հայաստան, Վրաստանի սահմանները թողնելով ու Լոռու ձորից
դեպի Փամբակի հովիտն անցնելով, հետզհետե մոտենալով Շի-
րակի դաշտին ու ապա Սարգարաբաղ— մեկը մյուսին հաջորդող
ուժեղ տաքավորութիւնների աշխարհ է ապրում...

Վորքան կենդան է ու ավերածութիւնից զերծ ծայրը, այն-
քան նոր են ազգարնակութեան կողմից յերկաթուղու աջ ու ձախ
ձգվող լայն տափաստանների յերկար շարանների, այնքան ավերակ-
ներով հարուստ կենտրոնաձիգ վայրերը:

Բայց չնայած կենտրոնի ալդորինակ մոռյլ պեղածին, այնու-
ամենայնիվ նկատելի յն նոր աշխատանքի փոքր, բայց յեռուն թա-
փը, տված արդիւնքը:

Ու կարծես առայժմ անհրաժեշտութիւն պիտի ներկայանա,
այդ՝ պատմական փրատակները, ավերված գյուղերը, կայարան-
ները, վորոնք ե՛լ ավելի մխելու յեն ժողովրդական զանգվածնե-
րում անխտուժեակ անցյալի հիշատակները, համեմատելու նորոգ
կյանքի այն շինարարութեան հետ, վոր տեղի ունի որնիրուն Խոր-
հրդային Հայաստանում:

1922-1923 թվի Հայաստանը հիշեցնում եր ողբաւ մարդու
հին, կարկառանքով հարուստ, բայց մաքուր ու տոնական հան-
դիսավորութեան պատրաստի հաղուստ: Ինչ արած, վոր կարեւա-
տած է— չէ՞ վոր, համենայն դեպս, աղքատութիւնը փաստելով,
չեղում է և մի այլ հանգամանք: Այդ հանգամանքը՝ տիրոջ, աշ-
տրվա իշխանութեան տնարարութիւնն է, տնտեսավարութիւնը,
զայրաթն ու նամուսը, վորոնք խոշոր առաքինութիւններ են նոր-
մալ կյանքի առօրյա ընթացքում:

Կարկառած հագուստը մաքրած ու տոնական հանդիսավորու-
թեամբ ցուցադրելով, քանիորա—գյուղացիական իշխանութիւնը մի
դրական հավատով է տալիս շրջապատին, ասելով—«Սպասե՛ք,
սիրելիք, յես վորեքիս յինչ նման կուպեկ կուպեկի վրա դնելով,
յերեխաներիս ուսում տալով, կովն ու կիթը, արան ու դաշոր հեղ-
կելով, քաւում ու փայտ հավաքելով, մի քանի տարուց ձեռք կը-

րերեմ խոշոր տնտեսութիւն, վորդինքն կառնանան, ու այն ժա-
մանակ ձեռք կզարնեմ խոշոր տնտեսութեան, մարդամեջ կխառնը-
վեմ: Ի՞նչ արած, Հայաստանի բախտն է յեղել անիրաւ ամուսին,
զլիի տեր ունենալ: այդ անիրաւ տերը այսոր մեռել է, հուշա իմ
վորդինքն են, իմ աշխատանքը՝ անդուլ անդադրում...»:

Կարծես խոսելիս լինի ամեն մի քար, ամեն մի ծեփ, ամեն մի
պատ, վոր այսոր հաշմանդամի նման բաց յերախով նայում է ան-
ցորդին ու զանգատվում անցյալ գուլումից, խելագարի ծիծաղի
հասցրած վիրավորանքից:

Գանդատվում է ու բժշկվում, լվացվում, կերտվում, նոր
կյանքի կենսատու զարնան պատրաստվում...

II

Յեւ Հայաստանի մոտալուստ դարնան լավագույն յերամբ ծի-
ծեռնակների, դարնան ծրվող թռչունների գլտե՞ք ու՛ է— Խոր-
հուրդների համագումարը, ուր յերկրի ամեն կողմերից, խուլ ան-
կյուններից, գանազան Մոլլա-Դուբուռներից, Մոլլա-Գյուկչանե-
րից, Առաջածորերից հավաքվելով՝ խոսում են, խորհում բոլորված
յերկիրը վերականգնելու մասին, առաջարկներ անում, տաքանում,
հուզվում, պահանջում:

— Տղեք մեզ դպրոց,— ասում է մեկը:

— Ելեկտրոկայան,— օնդում է մյուսը:

— Ճանապարհներ,— պահանջում է արբանցին:

— Տելեֆոններ,— արծաղանդում է Բարդուղը:

Յեւ այս պահանջներն ու բողոքներն ուղղված են վոչ թե իշ-
խանութեան ապրկարութեան դեմ, այլ առհասարակ ժողովրդա-
կան լայն մասսաների կուլտուրական գիտակցութեան:

Դպրոց, էլեկտրոկայան, ճանապարհ, տելեֆոն— ո՞վ եր
լսել, ո՞վ իմացել մեր «հայ» քրիստոնյա ժողովրդից: Նրանցը փան
քըն է ու վարդապետը, ուխտն ու մատաղը, ամենալավ դեպքում—
մոսի՛նն ու մաուզերը:

Ու ժողովրդի լավագույն ներկայացուցիչներն այսոր չեն խո-
սում մի ժամանակ պսիխոլոգ դարձած դեներ մասին, նրանց դեներ
հարկավոր չեն, նրանց պետք է միջոց՝ վորքան կարելի յն շուտ հա-
գեցնել այն դարավոր ծարավը, վոր նրանք գգացել են ցարական-
դաշնակցական կուլտուրական անապատները շրջելիս:

Յեւ ծրվում են ծիծեռնակները դաշնակների նախկին պար-
լամենտում, ուր այսօրվա գյուղացիների տեղ նստում է յին մի
խումբ վարժապետներ, գանազան «Բարդուղներ» ու մատից ծծում
«ժողովրդին բարեկամելու միջոցներ»— ջարդերով ու թալանով

Մի այլ նվաճում, վեր ալելի ու ալելի վարդապետը յե անցյալ
կյանքի կուլտուրայի պատմութեան փաստական կողմը, բանալու
և վերացնելու յե բազմաթիւ անասալեալաւն «պատմութեաններ»
ծածկող վարդապետը, ազգագրական թանգարանն է, Յե. Լալա-
յանի հաւաքածուն կորից ունենալով: Հենց այստեղ յեղածն արդեն
արժեքավոր միւնիստիւթեանն է այն մեծ թանգարանի, վորի հա-
րստագունն նյութերը դեռ թագնալած են Արարատայան դաշտը
դանադանակերպող թումբերի ու բլուրների տակ:

Ազգագրական թանգարանից բացի, այստեղ է զրադարանի
պատմագրական բաժինը, ուր պահուած են անցյալ կուլտուրական-
գրական գործիչների նյութերը:

Բոլորը պահարաններումն են: Ահա ձեզ Մ. Նալբանդյանի,
Արծրունու, Ռ. Պատկանյանի, Գ. Սունդուկյանցի, Ա. Ծատուրյա-
նի, Դ. Աղայանի, Պ. Աղամյանի «պահարանները»:

Արժեքավոր, մեր 19-րդ դարի յերկրորդ կեսից սկսած դու-
րիչների հենց այդ առօրյա մանրուքը, նրանց սրահնրա հետ ու-
նեցած գրագրութեանը բազմաթիւ ու հարուստ գիտողութեան-
ների նյութ կարող են ծառայել այն ուսումնասիրողների համար,
վորոնց անցյալը դեռ այսօրն է, վորոնք զուգցնելի, պատմվածք-
ների ձեռք միայն դադարար ունեն կազմած մեր «ազգային», ազ-
գայնական ու առհասարակ «լուսավորիչ» շրջանի գործիչների
մասին: Պետք է անմիջապէս ձեռք դարնել «պահարանային» դրու-
թեանից հանելու նրանց, դնելով առօրյա ուսումնասիրութեան
պայմաններում...

Ալելի բան համեստ է Հեղափոխութեան թանգարանը. այստեղ
ես տիրապետող է յեղածի «պահարանային» վիճակը:

Ամեն մի հեղափոխական, ամեն մի քաղաքացի պարտավոր
է հնարավորին չափ աջակցել նրան, ուղարկել վաղեմի ու արդի հե-
ղափոխականների, պատմական դեմքերի, անհայտ հերոսների,
դեանատակում աշխատողների մասին յեղած հիշողութեաններ,
պատկերներ, նամակներ, մի խոսքով՝ այն ամենը, ինչ վոր կապ-
ված է մեր հեղափոխական վերածնութեան հետ:

Ինչո՞ւ, որինակ, ասանձին ինամքի ու հոգատարութեան պիտի
արժանանա մի գործիչ, վորն ալելի բան լավ պայմաններում, բա-
րեհույս դրութեան մեջ գտնվելով, ուսուցչի, դեկամարի սրտոն
ու կոշում ասանձնելով, ժողովրդականացել է, պատմական դեմք
դարձել ու խնամվել, պահարանի նյութ դարձել, իսկ մի ուրիշ,
վոր դժոխային պայմաններում մեր նորոգ կյանքի հիմքը գնող,
նրա հասարակ մշակն է յեղել, նա պետք է կորչի անհարողութեան
ծովում: Ի՞նչ իրավունքով: Ուղարկեցեք, ընկերներ, այդ մեղու-
նների հիշատակն անմահացնող ամեն մի իր, ամեն մի թուղթ, ամեն

մի գրութիւն. դրանով կհարստացնենք այն թանգարանը, վորն
այսօր վորրի նման նայում է իր մերկ մարմինը ծածկողների վրա:

Յեթե մեր լիբերալ գործիչների ստացած նվերները, վոսկե
ժամացույցը, արծաթե սրակները, բուրժուական շրջանի բնորո-
շող պատմական տվյալներն են, ապացույց այդ գործիչների ապ-
րած շրջանի ու միջավայրի, ապա թող հասարակ դանակը, բան-
տային շղթան, խուճացած ու խամրած լուսանկարը մեր նահատակ
ընկերների՝ դառնան այն պատմական շերտերը, վոր հինը բաժա-
նում են նորից, վոր եվոլյուցիան տարբերում են սեփոլյուցիայից,
ապահով ու համեմատական փարթամութեանը անհամբույր ու
գեղեցիկ կովի, պայքարի պայմաններից:

Թող վոր Արծրունու, Ռ. Պատկանյանի չքեղ հիշատակարան-
ները կողքին չարեւար կանգնեն առայժմ անհայտ, բայց թանգա-
րանում գտնվելուց հետո արդեն հայտնի հեղափոխական մարտիկ-
ների անպաճույճ ու անշուք հիշատակարանները, ավանդները:

Նոր, հեղափոխական մոգով սնվող սերունդը կտա արժանի դը-
նահատում թե՛ պատմական բուրժուական անցյալի ու թե՛ իր լա-
վազունը որբերը դարբնող հեղափոխական համեստ գործիչների:
Մեր լավագույն ընկերներին անմահացնելն ամեն մեկի ու բոլորի
պարտականութեանն է: Ուղարկել լինենք դեպի Հեղափոխութեան
թանգարանը:

V

Թանգարանային աշխարհից յեթե անցնելու լինենք լայն մաս-
նայական կրթական հիմնարկութեաններին, ապա այստեղ ես չե-
տելու, մասնաշնչելու շատ բան ունենե՞ք:

Բայց վերհուշենք մոտիկ անցյալը՝ դաշնակների դեմոկրա-
տական-սարլա մենտական ու Ահարոնյանների սիրած Շփեյցարիա-
յի «պատճենը» համարվող Հայաստանը, նրա կուլտուրական հիմ-
նարկները:

Յերեք տարի առաջ, 1920 թվականին, դաշնակներն ուղեցին
համալսարան բանալ և «տեղ չգտնելով» մայրաքաղաքում, յեկան
Ալեքսով: Բացին համալսարանը: Նույնիսկ համալսարանի բացման
որդան համար հատուկ թերթ խմբագրվեց «Հայաստանի Համալսա-
րան» անունով. կարճ ատած՝ ամեն ինչ պատրաստ էր. կար և ու-
սանողութեան: Յեվ համալսարանային այս վիժվածքը դարձավ մի
հնազաքայն, կղերական, տիրացուական ձեռնարկ: Դասախոսները՝
յեպիսկոպոսներ ու վարդապետներ ու նյութը՝ Հայաստանի հին
պատմութեանը, հին կուլտուրան վարդապետական լուսարանու-
թյամբ:

Կատարյալ համարարանական ուղերես, ուր դերակատարներն էլին վարդապետները, հանդիսականները՝ Ալեքսանդրի խեղճ ու կրակ վարժապետները...

Մի կատարյալ միջնադար, վոր Հայաստան-Շվեյցարիայի դեմոկրատիկ կառավարութիւնը մատուցում էր «հայ աղիւն» հանձին «ազգային վարժապետութիւն»:

Այսօր էլ կա համարարան. բայց բացակայում է հին սխրագործական, ավանդելով դիտական առարկաներ, ունենալով համարարանական Ֆակուլտետներ, վորոնցից յենելով դասընթաց ավարտողը ձգտելու յե վոչ թե վարաջայի, այլ աշխատավորութիւն կրթական-տնտեսական մակարդակը բարձրացնելու:

Հայաստանի համարարանն իրոք վոր համարարան է թե՛ բովանդակութեամբ, թե՛ ուսանողութիւն կողմից: Գիտութիւնը յետադարձ ուղղութեամբ հետ ու յետանդով լցված՝ այնտեղ խոշոր ու արդարամիտ հոգ ունի— բեղմնավոր հետեւանքներով:

Մակաշն... մի հանգամանք: Վարքան էլ հարկելի լինեն համարարանում բուն դրած գիտական ուժերը, վարքան էլ յետանդուն լինի նրանց գործունեութիւնը, չեմ ծածկում, մի «փոքրիկ է» ճանկում է սիրտս—նրանց աշխարհայացքը...

Թողնենք «մաքուր» գիտութիւնների ներկայացուցիչներին, չլսենք «անկուսակցական» դասախոսներ լավ ու վատութիւն մասին, բայց լսել «մարքսիստ» կամ «նախկին մարքսիստ» պրոֆեսորների մասին— չենք կարող:

Ինչ էլ վոր լինի, ինչքան էլ վոր ալ «մարքսիստանում» դասախոսներն ուղեկան չեղոք ու լսյալ մնալ հասարակական-սրտովական յերեմիայիցները բացատրելիս, համենայն դեպս մի գլուխ կուզը կամ ձյութ ծորելու յեն այն մեղրամոմի մեջ, վոր կոչվում է մարքսիստական աշխարհայացք ու, ինչո՞ւ թողցնենք, կարող է պատահել, վոր «անգիտակցարար» մեր ուսանողութիւնն գլուխը լցնեն վոչ այնքան ձիշա, վոչ այնքան մաքուր մարքսիզմով:

Ալէլին կասենք:

Տարածված կարծիք է, թե կան տարբեր տեսակ մարքսիստներ—կոմունիստներ և վոչ կոմունիստներ: Միանգամայն սխալ ու անհեթեթ կարծիք:

— Մարքսիստ է նա, ով կոմունիստ է, և կոմունիստներից դուրս գտնվող, նույնիսկ շատ գեղեցիկում նրանց հակառակ բանակում գտնվող «մարքսիստները» գիտակցաբար մոլորեցնում են չրջապատը և, յեթե կուզեք, մարքսիզմի Ֆայսիֆիկատորներ—կեղծարարներ են:

Ուստի... անպայմանորեն ու չեղտակի, ինչպես ասում են, հարմարային կարգով ուղղորդութիւն և արժանանալու մեր իդեոլո-

գիական ճակատը և յերիտասարդութիւնը հանելու յե ալդ, այսպէս կոչված, «մարքսիստների աղեկցութիւնից»:

Յեւ Հայաստանի կառավարութիւնը չեր կարող աչքաթող անել այդ կարեւոր հանգամանքը: Արդեն Հայաստանի համարարանում մենք տեսնում ենք աչքի ընկնող, թեև սակավթիւ կոմունիստ պրոֆեսորներ, վորոնց թիւին անպայմանորեն աճելու յե և գերակշիռ դառնալու գիտական այն կաճառում, վոր կոչվում է խորհրդային Հայաստանի համարարան:

Չեմ խոսում բանվորական Ֆակուլտետի մասին. սա խոշորագույն չափով Կոմունիստական Կուսակցութիւնն աղեկցութիւն տակ և և կարիք չունի զգուշացման: Բայց իր կուլտուրական փաստ—նշանակալից է և մասնանշվող:

Հայաստանը, «չոր ու ցամաք» կոմունիստների տիրապետութիւն յերկիրը դուրի չե և գեղարվեստական հիմնարկներից:

Կոմունիստներ, վոր շատ համեստ չափերով հիմք դրեց իր գոյութիւնը, այսօր խոշոր կուլտուրական աղակ է կրթական ճակատում:

Յերբեմնի հայ բանաստեղծների նկարագրած իդիլիկ կյանքի չիլին, հովիւերգութիւնն ալդ անուգական գործիքն այսօր փոխվել է յեմբոսական գործիքների, գեղարվեստը «ազգային» գործիքներից անցել է «միջազգայինի» և յերիտասարդ սերունդը միապագայ ու միապար չվիճի փոխարենն ունկնդիր և ու մասնակից բարդ ու ախորժալուր գործիքների: Կրթվում է ականջը, կրթվում է միտքը:

Մեծ չե Հայաստանի թատրոնը, հեռու յե պրետենդիաներից, բայց ճաշակավոր է ու զոդորիկ, խաղով ու բեմադրութեամբ:

Յերեւում է, վոր գործի գլուխ անցած մարդիկ խուլ չեն գեղի այն թատերական պրոպոսիտներն ու փորձումները, փորձեցով տարված և միջազգային թատրոնի ամենատեղ կենտրոնը՝ Մոսկվան:

VI

Կուլտուրական աշխարհը գիտելիս, համենայն դեպս, աչքից դ չեն վրիպում և տնտեսական-չինարարական յերեւոյթներն ու փաստերը: Աչքիդ առաջից չարվե—չարան անցնում են ուղտերի քարվանսները բռնած բամբակի բարդաններով, փողոցներում կուտակած քարն ու ավազը հիշեցնում են, վոր նորոգվում են փողոցներն ու կառուցվում նոր շէնքեր, կարկառում հները...

Ու յերբ հիշում ես, վոր 20 թվին Հայաստանի գլուղացին Թիֆլիսից համ կը առնում, ձու գնում, իր գլուղում թուխս նստեցնելու, և համեմատում ես այսօրվա յետուն

կյանքի հետ, ճիշտն առած, եղծիածնի վոճով արտահայտվենք,
փառավորվում ես...

Թխական հավի բացակայությունից տավարի ու վոչխարի
հոտերը, քարվանդներով, բամբակ, կաշի, բուրդ տեսնելիս, եղ-
ծիածնի ջրանցքը հոսելիս—յեթե կուզե՞ք՝ ձեր սիրտն ել ե հոսում
ու դուք հուզվում եք, սրհնում հալալ ու հանդիստ աշխատանքը
աշխատավոր գյուղացու, վոր աշտը մեղվի նման կուց-կուց մեղք
ե համաքում, և կառուցում սոցիալիզմ՝ միացած Անդրկովկասի
ժողովուրդների հետ—Սորհրդային մեծ Միություն մեջ:

Յեվ այդ չե մենակ:
Տնտեսական բարերեր դրությունը նույնիսկ «չոսյության»
և դեմեյ, յեթե միայն «չոսյության» կարելի չե համարել այն,
վոր ձգտում ես յերկիրն ու նրա տնտեսությունը վտիտ դրու-
թյունից վերափոխել հարուստ ու փարթամ վիճակի:

Խոսքս ձխարուծական կայարանի մասին է:
Մեր արտասահմանյան «յեղբայրները» յերբ դեռ ճառում են
Հայաստանի անասնապահությունը աղնապանելու մասին ու ծրա-
դիրներ են մշակում այդ «աղվային մեծ գործը» իրականացնե-
լու, արդեն Հայաստանում հիմք ե գրված մի գեղեցիկ ու արդյու-
նավետ գործի:

Հայաստանի ձխարուծությունը, վոր ունի խոշոր քանակով
սրինակելի ձիեր, հիացնում ե դիտողին:

Մի ժամանակ... Այդ մի միջոց եր, յերբ Ռուսաստանի քաղա-
քացիական կռիվից վերադարձած մեր յերիտասարդ ընկերները դեռ
մոտ անցյալի տեսածի ու լսածի ազդեցություն տակ շարունա-
կում եյին իրենց պատերազմական միջավայրի կյանքը:

Կով, տավար, վոչխար, ձի չեյին հարցնում: Հարկավոր եր
ձի, նստում եյին, հեծնում ձին ու գնում դործի—վոչ խնամք, վոչ
հոգատարություն:

Հիշում եմ, թե ինչպես գյուղերից մեկում պատի մոտ յեր-
կար ժամանակ կապած ձին շփոթվում եր, ուտելիք պահանջում
կամ ջրի պակաս զգում:

— Ի՞նչ ե անում ձին,—հարցրի գյուղացուց,—ինչո՞ւ չե կա-
պած, ինչո՞ւ չի արածում:

— Գազեթ ա կարդում, ընկե՛ր, գազեթ,—պատասխանեց
գյուղացին, հեզելով հեծյալի ազխությունը:

Այսոր ձիերը «գազեթ չեն կարդում»—մանավանդ ձիաբու-
ժաբանում, վորտեղից դուրս բերած ամեն մի ձի մաքրությունից
պաշտում ե ու քայլելիս թռչկոտալով խաղում...

Արարիա, Թուրքեստան, Անգլիա—կարճ տառ՝ այնտեղ կան-
նեք ձիով գոված վայրերի գեղեցիկ ներկայացուցիչները...
Եւ ձին գազեթ չի կարդում, նա աղնապանում ե ցեղը:

VII

Շատերն այն կարծիքին չեն, թե Հայաստանի կուլտուրական
ու շինարարական գործունեությունը կենտրոնանում ե միայն ու
միմիայն Յերեվան, վոր կենտրոնախույս վայրերը դեռևս քանե-
ֆոնյան չըջանն են ապրում:

Միայլ կլինենք պնդելու, թե Հայաստանը՝ հին աղգասեր բա-
նասեղծների ասածի նման՝ մի «յերկիր դրախտավայր» ե:

Հենց ինքը Հայաստանի, նրա աշխարհադրական դիրքն ու
ընթացությունը շատ ու շատ հեռու չեն այդ բնորոշումից: Յեթե ձի
կողմ թողնենք անտառապատ ու ջրառատ Լոռին, Փամբակի՝ Լո-
ռույն կպած մի մասը—Ղարաբաղիսայից այն կողմ—ամբողջ յեր-
կայթուղադժի յերկարությամբ մի անփայտ վայր ե: Ու յեթե
դրան ալեկացնենք զանազան քաղաքական պատահարներից աղ-
գարնակություն ցրումը, գյուղերի անհետանալը, լեռնային գերբ-
դեպի Ջաջուր, ապա Շիրակ, ուր լերկ քարերով ե զարդարված
Արագյաղի շուրջը պար բռնող տափաստանը, յեթե այնուհետե
նկատի առնենք Սարգարաբաղի ընդարձակ անջրդի ու ամայի առ-
բահարթը՝ ապա քիչ բան կգտնենք դրախտին վայել, նրան առ-
գական...

Ձեռք խոսում Հայաստանի զանազան կետերում ուղիների
նման ցրված կանաչկոտ տեղերի, շատ համեստ անտառների մա-
սին: Հայաստանը քարքարոտ ե ու մի համատարած լեռնաշխարհ,
շատ գեղեցիկ լեռների շարաններով, բայց շատ աղքատ բուսա-
կանությամբ, սրկյալների վառ գույներով:

Դեռ տիրապետողը հինն ե, բայց հարձակվող նորը խոշոր նը-
վաճումներ ե անում, վոր և ուշյում ենք մասնանշել...

Մեր խորհրդային մամուլը բաղմիցս արձանագրել ե այն յե-
ռույն գործունեությունը, վոր տեղի ունի Հայաստանի ամենա-
խուլ անկյուններում: Դաշնակցական քաղաքա-հասարակական մո-
ուղերի դմին հաղթանակել ե շինարարական, յեթե կարելի չե ու-
սել՝ մասուղերի դմը, յեթե այդ արհամարհական բառով ուղենալը
բնորոշել այն հանդուգն ձեռնարկները, վոր գոյություն ունեն
մեր աշխարհում:

Յույց ամբք մի գյուղ, մի ավան, մի շեն, վոր մտահոգված
չլինի իր իրականությունը «պայծառացնելու» վոչ միայն մաք-

մաշով, այլ և համառութեամբ, իրականացումով: Սկսված է մի տեսակ մրցում գալստներէ ու գլուղներէ մեջ ու ամեն մեկը իր ծրագիրն է առաջարկում—նպատակահարմարն իրագործում: Կյանքը յետոյ է, մարդիկ աշխատում:

Լափաղույն ապացուցը Վաղարշապատն է, այդ յերբեմնի վարդապետներէ, ու առհասարակ «հայ բուսավորչականութեան» սրբատեղին:

Կար ժամանակ, վոր Եջմիածինը յետոյ էր իր Ղազարապատով, միամիտ աշխատավորներով, զանազան իմանքչիններով ու սուրբ-փառք քայլող «սրբազաններով»:

Այսոք ուրիշ է:

Կյանքի յետը տեղափոխվել է վանքեց գյուղ, գլուղեց դաշտ, յեթէ չհաշվենք Եջմիածնի սպարանական շենքում տեղի ունեցող կուսուրդ-կրթական գործունեութիւնը:

Յերբ Երեսխայն լճի մոտով անցնելիս դիտում էս գաղթական-նական հոսանքի կատարած անխուսափելի ավերածութեան հետե-վանքները, յերբ լիճը չըջապատող անտառի փոխարեն տեսնում էս մի լերի ամալութիւն—հեռվից ինչ-վոր տրաքոց եր լսվում:

— Ի՞նչ ձայն է, վոր խանդարում է մեռելային յուրթիւնը փռավոր վանական անցյալի, —հարց էս տալիս ուղեկցիդ:

— Տրակտորներ են, 25 տրակտոր է աշխատում լճիկը, հողը փա-րում է բամբակի համար, —հարաւ—հարաւ սլատասխանում է տե-ղական գործկոմի նախագահի ողնականը:

— Դասն ու հինգ տրակտոր—Հայաստանի, մասնավորապէս Եջմիածնի դաշտում, — չէս ուղում հովատալ ականջիդ:

— Այո, այն որից, ինչ բացել ենք Եջմիածնի ջրանցքը, ար-գեն հնարավորութիւն ունենք բաղմահողար գեայատին բամբակ ցանելու և այս տարին արգեն տվել է ջրանցքի բարեբեր պտուղ-ները, հովաքել ենք հողարավոր փթերով բամբակ:

— Գնանք, թատրոնը տեսեք—առաջարկում է մի ուրիշը. մի ջահել ընկեր, վոր ուզում է ցույց տալ իրենց գործունեութեան արդիւնքը...

Անցնելով Եջմիածնի նորոգվող վանքի մոտից, հանդիպելով մի ինչ-վոր յերկշուտ քայլերով, խուսափող վերքով շարժվող լայ-նալայն Վարդապետի կողքից, գնում ենք տալարանական շենքը:

Շարվում ու տալում են, կաղմվում դասադրեր գլուղների համար:

— Բանվորներն են պատրաստել նստարանները, վաղապէսը հայկական ճաշակով նկարել է նկարիչ Տարադրոսը, —չտապում են հայտնել մեր ուղեկցիները:

Իջնում է հին հայկական ձեռագրի առաջին յերեսը հիշեցնող դաւադարադով քաշած «աններդաշնակ ներդաշնակութիւն» հի-շեցնող վարագույրը...

Չարմանալի հատկութիւն ունի այդ՝ այսպէս կոչված՝ «հայ-կական ճաշակը». յեթէ յեմբողական Փրալը հայկական ճաշակի վերածես, կդառնա փաբաջա, իսկ ցիլինդրը՝ վեղար: Զի՞ կարելի արդյոք շատ էլ հետեւողականորեն չհետեւել այդ ամէլի քան կղերականութիւն հիշեցնող «ճաշակին» ու փոքր ինչ «ճախս-նալ»...

Շա՛տ է վանական «հայկական ճաշակը», շա՛տ...

Ու, վերջապէս, ինչո՞ւ «հայկական ճաշակ» պիտի համարել վանական կերտվածքը:

Ասում են, վոր դաշնակցականները Հայաստանի ավերածու-թիւնից հետո իրենց միութարում եյին ասելով. — «Հայաստանը ցայսօր գետնի տակն էր, այսուհետեւ մենք նրան գետնի յերես կհանենք»: Հանեցին, շա՛տ լավ հանեցին —գետնին հաժաա-րեցրին յերկերը, գնացին: Ժիշտ եյին «մարդարեացի» նրանք: Քյոսքը նոր գլուղեր են հիմնվում, ծրագրվում այն ամայի դաշտ-րում, ուր յերբեմն բորենիներն ու գայլերն եյին վխտում:

1923. դեկտ. 11—16

ՀԻՄՔԻ „ՈՐՀԱՆՔԸ“

(Պ Ա Տ Կ Ե Ր)

Մեկ-յերկու, մեկ-յերկու, —չափած քայլերով գնում է հայ-կական կարմիր բանակի մի մասը դեպի գործարանի վայրը...

— Կեցցե՛ հայկական բանակը, — գոչում է Հայգործկոմի նա-խագահը:

— Կեցցե՛... ձայնակցում է գործը, շարունակելով յերթը, մեկ-յերկու, մեկ-յերկու, — լսվում են քայլերի ձայնը, վորոնք խլանում են յերաժշտախմբի նվագածութեան ուժից...

Ահա և ջրուտ բանվորութիւնը Լենինականի դեպոյի, կարմիր դրոշակներէ հովանու տակ, յուրջ ու մտածկոտ... Գնում է դեպի Փարբիկան...

— Կեցցե՛ Լենինականի հեղափոխական բանվորութիւնը, — լսվում է մի ձայն:

— Կեցցե՛, —արձագանդում է չըջակա գլուղներից «թամաշայի յեկած» գլուղացին:

Հարս ու աղջիկներ, դաշտային ծաղիկներէ նման կարմիր-կա-

պուշտ չորերով, վորը սալով, վորը ձիով յեկել են դիտելու, թե
«ինչըղ են որհնելու ֆարբիկի հիմքը»:

— Են վե՞վ ե, հարա՛, — հարցնում է պատախին իր թոռը,
ցույց տալով մի ինչ-վոր դուր յեկած մարդու:

— Զիդեմ, բալա՛ս, չիդե՛մ: — Ու գլուխը յերկարացնելով,
դնչկալն ուղղելով, այս ու այն կողմ է նայում Զմրուտիս-արքան:

— Աս ի՞նչ ե, Յոթվերքի ո՞ր ե, ի՞նչ ե, — սրախոտում է մի
յերիտասարդ: — Բա մատղաները ո՞ւրտեղ են, — քրջալով ճակատը
սրբում է դուքանչի Հարութը, ձեռքը դնելով դասար Համբոյի
ուսին:

— Հալա՛ ետեղ աչեցեք, — ասում է գուռնաչի Կարոն, — կարծես
լախանի գլուխներ լինեն, — ինչքա՛ն են, ծո՛...

— Մեկ-յերկու, մեկ-յերկու, — թմրուկի հարվածների ռիթմով
բայում են պատկումները: Դրոշակը թեք դեմ տված գոսկատեղե-
րին՝ դնում են դրոշակակիրները...

Անցնելով պաշտոնական անձանց մոտից՝ նրանք գոչում են.
— Միշտ պատրա՛ստ... —

Յեվ գործարանի հիմնարկեքի չուրջը բոլորած ժողովուրդը
անհամբեր սպասում է հանդիսավոր բացումին...

Հեռորդները մեկը մյուսի յետևից պատմում են, նկարագրում
անցյալը, դրվատում ներկան, ապագա հեռանկարները գծում...

— Կեցցե՛ Սորհրդային Հայաստանի իշխանությունը, — գո-
չում է ժողովուրդը: Նվազում է յերաժշտախումբը...

Հեռվում յերեմում են ավերակներ...
Գերեզմանից հանած կմախքի նման:

Համեմատում են անցյալը ներկայի հետ, ավերակը այսօրվա
տոնախմբության հետ, արդեն յերազ դարձած խուճապը դաշտում

որորվող կարմիր-կապույտ-դեղին դեյրանների տոնական հանդի-
սավորության հետ, հուզվում են ու մտքումդ ասում.

— Բարաքյալլա՛հ ժողովուրդ... Ինչ գիմացկունության
տեր են դու, վոր կարողացել ես տանել այն բոլոր արհավիրքը,
կտորածը, փախուստը, իսկ այսօր, մոռացության տալով բո-
լորը, ուրախանում ես...

— Կեցցե՛ Սորհրդային Հայաստանի աշխատավոր գյուղա-
ցիությունը, — լսվում է ճառախոսի ձայնը:

— Կեցցե՛, — արձագանգում է ժողովուրդը:
Արձագանգում են նույնիսկ ավերակները:
Կարծես սպասելով, վոր իրենք ել մի որ հարություն կառնեն:

Ու կառնեն...

Գործարանն իր չուրջն է համարելու շատ մարդիկ. կարիք է լինե-
լու բնակության վայրերի: Ու կկառուցվեն նոր շենքեր, բնակա-
վայր կլինեն աշխատանքի հերոսների, ուր մի ժամանակ ավե-
րակներ եյին:

Ավերակներ չպիտի լինեն Հայաստանում:

Աշխատանքի հիմնը, որհներգն է տիրապետելու աշխույ, ուր
վողբերգու թոշուններն են միապաղաղ վայել:

Ու կյանքի, աշխատանքի բուռն ձայները կլսարեն նրանց,
տեղի տալով գործարանի կենսաբեր սուրբին...

Թող չհակի ձայնը սարսափահար անե վրոնացող գայլերին...

1924, հուլիսի 24

ՓՐԶԼՈՒԽԻՑ ԴԵՊԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆ

Տոնական եր 1924 թվի հուլիսի 21-ի ուր Լենինականում:

Այդ ուր զգվում եր հիմքը այն շինարար ձեռնարկություն-
ներից մեկի, վոր հընթացս վերջին յեռամյակի իրար յետևից
չարվում են նախկին «գուլումի» յերկրում:

Այսօր Հայաստանում «գուլում» չկա: Ու յերբ մենք շարունակ
կրկնում ենք այդ խոսքերը, մեր «չեմոդան փախցնողները» մաղ-
ձառում են ու հեղնում, թե՛

— Ի՞նչ եք արել վոր...

Մենք ասում ենք՝ մեր շինած վորքը իրն անգամ մեզ վողբելու-
րում է ավելին—վողեւորում է վու թե մեզ, այլ իրեն ժողովուրդին...

Հապա մի հարցնող լինի այդ չեմոդան փախցնողներին, մա-
տանիներ կուլ տվողներին ու վոսկու Փոնդի Փնդուղներին.

— Դուք ի՞նչ եք արել. յեկեք հաշվեհարդարի նստենք. դուք
ձեր արածը թվեցեք, մենք մերը: Սկսենք կուլտուրայից, անցնենք
տնտեսականին, վերջացնենք շինարար գործունեյությամբ: Ծիշտ ե,

Մի տեղ դուք մեզ «կիսիք»...

Այդ տեղն ու կետը սպանությունների, թալանի կատեգորիան
է, ուր, խոստովանում ենք, մենք փաս ենք...

Յեվ ինչո՞ւ ձեր ինտելիգենտական-դաշնակցական ցնորքները
զցում եք ժողովրդի գլխին ու ասում, թե ժողովուրդը հեծում
է «կամայականության ծանրության տակ ու հառաչում»:

Վուչ, պատվելիներ, դուք, ինչպես ձեր ականջը, այնպես ել
Հայաստանի ղեկավարությունը չեք տեսնի...

Ապա ժողովուրդը, աշխատավոր գյուղացին ու բանվորը:
Բանվորը—ծիծաղում եք դուք:

Այո՛, բանավորը, վոր ձեր աստիկապութեան չնուհիւզ գարձել էր մի անբան անասուն...

Այսորմա Հայաստանի բանավորը ձեր թողած բանավորը չե՛. նա ասելիք յե վիտակցում քաղաքական անցուղարձը, քան ձեր յերեւելի քաղաքագետներն ու «Հայրենիքի» տեսարանները:

Այսոր ժողովուրդը դիտեմ, վոր ինքը խաղաղ կյանք ե վարում, ու դա քիչ է, ձեր այնքան քյաղաղութայութեաներից հետո:

— Ինչ մե՛ծ բան է, վոր խաղաղ ե.— յերկմտում ե դաշնակցականը... — Վոր ուղենայինք, մենք ամենի խաղաղութեան կմրտցնելիք...

Հենց են է, վոր չուղեցիք, իսկ չուղեցիք, վորովհետեւ ձեր հիմքը, ձեր «սկզբունքը» չովեն ու ազգայնական է, իսկ ազգայնական է, վորովհետեւ այդ է ձեր դատարարգային սրբութեան սրբացը, ճշմարիտ, տատանվող, պոռոտ ու մեծաբերան:

Մի գայիք տեսնելք Լենինականի մանածագործարանի հիմքը զյեկը, հանդիսավորութեանը.— ձեր կուրացած աշխարհի կտեսնելք, թե ինչ վերաբերմունք ունի ժողովուրդը թե դեպի իշխանութեանը, թե դեպի նրա գործունեութեանը:

Հանդիսավորութեանը, վոր կրում եր հիմնարկերը, ասում եր ժողովրդին—տես՛, այսանդ խոսում ե փաստը, իրականութեանը, ե վոչ թե խոսքը, սին զգացումը:

Ժողովրդի այն հոծ բազմութեանը, քաղաքից թե գյուղից, վոր ներկա յեր գործարանի հիմքը գլխին, արդեն առհասարակ, գրավական ե այն համակիր վերաբերմունքի, վոր նա տեսնում է դեպի շինարար աշխատանքը...

Փրքչուխը, լախանան՝ ձեր ժառանգութեանը տեղի յե աաբու գործարանական կյանքի: Այսոր մեկը, վայր, յերը Շիրշրանցքը բացվի՛ մյուսը:

Ու փրքչուխ, լախանա ծամող Մննիկը ձեռք ե վերցնելու իր պարտական աղաթից, հեռանալու յե Յոթիկերից ու նրա գործարկատար տերտեր—տիրացուներից, ապավինելով ամենազոր

վոչ թե Յոթիկերին, այլ Շիրշրանցքին:

Գործարանական կյանքի հիմքը դրվում ե Հայաստանի սըբտում՝ Լենինականում, ուր աշխատելու յե 18 հազար իլիկ, 4 հարյուր դապրյա՛...

— Գանի՞ իլիկ եր բանում ձեր ժամանակ, պատվելի խմբապետներ. քանի՞ գործարան ունեցիք:

Դուք վոչ թե իլիկ չունեցիք, այլ հայ ժողովրդի մեջքի իլիկն անդամ կտարել էցիք...

Ու միամիտներին խարելու համար մեծամիտ ամբարտաւանութեամբ դրում եր ձեր թերթերում, թե՛ ի՞նչ մեծ շինարարութեան եք կատարել...

Հիշո՛ւմ եք թուրքի որհնած խոսքը, թե՛

— Մեր մանեթին դարուլ չես, քո արասին ցնծա...

Բայց յեթե «ցնծաք» անդամ, նախ կլինի ծակ, ապա նախ դալը, ինչպես դալը եր դուք:

1924. հուլիսի 27

ԱՆԻ, ԱՆԻ, ՀԵ ԳԻՔՈՂ...

(ՆԱԿԵՐ ԿՈՄՍՈՍՈՒԼԻՍՏՆԵՐԻՆ)

Ինչքա՛ն յերջանիկ եք, ջահել ընկերներ,—մտածում եյի յես, կարգալով կոմունիստական յերխոսաարդութեան միութեան թերթերը...

— Ե՛հ, ժամանակն է, վոր ասպարեզ ե հանել ձեզ գարնան թաշտանների նման ճովողելու...

Մեր ներկա կյանքը ապագա կոմունայի գարունն է ու իհասկառնականալու յե իր հմայքը, կյանքը յերդող սերունդներ:

Յիդ սերունդը դուք եք, ամեն տեղի ու ամեն հասակի կամ տո՛ւնի՛ք, յերանի ձեզ...

Մնցյալները «Մուռ հալելու» դերասանները պաշտոնապես արախոսելու միջոցին բեմից հրապարակվեցին՝ իրար դիմելով.

— Ի՞նչ է կոմսոմոլը:

— Կարծեմ բույս է:

— Ի՞նչպես թե բույս է...

— Մի՞թե չդիտես: Չե՞ վոր շարունակ մամուլում կարդում եմք, թե կոմսոմոլը, այսինքն յերխոսաարդ կոմ. միութեան անդամները ապագայի ծաղիկներն են:

— Ե, հետո՞:

— Դե ծաղիկը բույս չէ, բա ի՞նչ է: Ուստի կոմսոմոլը, ինձ թիում է, բույսի մի տեսակն է...

— Հա՛-հա՛-հա՛, խնդում եր հաստավիդ նեպմանների չարքը, վոր նստած եր առաջին շարքում...

Յերեւելի՛ սրբախոսութեան, մտածում եյի յես...

Բայց ծուռ դերասանի ծուռ սրախոսությունը յեթե քննելու
լինենք լրջորեն, իրավացի չե:

Այս, կոմսոմոլը բույս է, խոշոր ու առողջ արմատներով:
Այդ բույսը այն լիքը սերմի պտուղն է, վոր հոկտեմբերյան գո-
թանով վարած խորհրդային լայն տափաստանների արգելանդ
հողում գցել և պրոլետարիատի դիկտատուրան...

Կոմսոմոլը այն մատաղ սոցիալական յեղինջն է, վորին դիպ-
չելով բուրժուայի չաղլիկ ձեռքը՝ դաղվելու չե...
Ո՛ւ, վո՛նց է դաղվելու...

Ուստի զարմանալու չե, յերբ թե մեր ու թե դրաի բուրժուա-
դիան այնպիսի մաղձոտ վերաբերմունք է ցույց տալիս մոտադ
հեղափոխականին, վորի անունն է կոմսոմոլ:

Ու վորին, առանց քաշվելու, դնողահաբում և խելագար
վհուկը պատախած Յեվրոպայի...

Կարո՞ղ է բուրժուազիան սիրել մի սերունդ, վորը պատանե-
կանն հասակից մարզվում է հեղափոխական կռվի:

Կարո՞ղ է բուրժուազիան տանել, յերբ իր ձեռքից խլած սե-
րունդը պատրաստվում է նրա դեմ կռվելու:

Չուր չեք, վոր թե՛ Յեվրոպայի ու թե ցարական Ռուսաստանի
կրթական ղեկավարներն ամեն միջոց գործ էյին դնում մանուկ
անբանը «կրթելու».— հիշո՞ւմ եք «սկսուսներին»:

Ո՞վ է մոռացել ռուսական կրասիկ «պոսեճնիներին»:

Կամ թե այն «պարադները», վոր յերբեմնի գիմնազիաները,
«կադետսկի կոդուսները» տալիս էյին հրապարակով, ի ցույց
բերել...

Չկա՛ն, կորա՛ն...

Յեկավ նորը, բույսը, յեղինջը...

Մի՞թե կոմսոմոլը վարկաբեկելու նպատակով չե, վոր ամեն
մի փողոցային սրիկայություն վերագրում են նրան:

Բայց կոմսոմոլը դաստիարակվում է, պատրաստվում, կրթի-
վում դասակարգային թնամուն ի սարսափ:

Կրթվում վոչ իրր հագուստի, տարադի գերի:

Դաստիարակվում, զարգանում վոչ իրր ուսուպիստ, ցնդու-
րան, իբր քամի կուզ տվող:

Նա գործնական է իր բոլոր շարժումներով, իր խոշոր քայ-
լերով:

Զինված մարքսիստական դիտություն վահանով, գիտակցու-
թյամբ:

Անելիքի շեշտակի, վորոչ պատկերացումով: Դրան ապացույց՝
այն թերթերը, վոր կամ. յերթասարդության Անդրկովկասի
Դ. համագումարի նախորդակին հրատարակել են նրանք տեղական
յեղունեքով:

Հա՛յ դիտի հա՛...

Յերբ հիշում ես անցյալը, տասը, քսան, յերեսուն տարի առաջ
ապրած կյանքդ, բնականորեն համեմատում այսօրվա հետ,— մը
սածում ես.

— Մենք ել ենք ապրե՛լ, սրանք ել...

Թերթի ամեն մի տողը կյանքը վերստեղծելու, յինարարական
նոր ուղիներ դառնելու, կուլտուրական ճամպաներ հարթելու խոշոր
հարցերին է նվիրված:

Մի տեղ, որինակ, Դելիջանի «Լենինյան ուղիով» թերթը ցավ
է հայտնում, վոր «թուրք յերթասարդության մեջ քիչ աշխա-
տանք է կատարվում»:

Լսե՛լ էյինք այսպիսի բան:

«Մայականների բջիջները սակավ են»:

«Աշխատանքը աղջիկների մեջ կիսով չափ բավարար լուծումն
է ստացել»:

Աղբային փողբամանությունների մասին են խոսում...

«Բատրակները»— գյուղի մշակների հարցն է, վոր ուղում են
լուծել.—

«Գրագիտություն տարածել նրանց մեջ»:

«Պատանիների մեջ կոմունիստական աղղեցությունը հզո-
րացնելու նպատակով նվաճել նրանց լայն խավերը»:

Այսպես է մտածում գելիջանցին, բանաստեղծ Հ. Թումանյանի
յերեկիս Գիգորը.

Վոր այսոր դարձել է՝

ընկեր Գրիգոր:

Շա՛տ են ընկեր Գրիգորները, նրանք համադումարի յեն պատ-
րաստվում, ապագա անելիքների մասին նախորդ խորհում...

„Под знаменем 26-го“—

Այս անունն է կրում կոմ. համալսարանի կոմյուիստների թեր-
թը: Ավելի լուրջ, ավելի լայն հարցեր լուսարանելով...

Պրոլետարական ուսանողության ճանապարհը գծվարին և,
բայց լայն ու կենսաբախ: Սովորել, ստեղծագործել, հարվածել
ադիսությունը, խաղալը, դառնալ յերկրի շարժիչ ուժը— ահա

ինչն է դառնալու պրոքետարական ուսանողութեան նշանաբանը, — գրում է Ս. Ստեփանովը:

Ու այս բնաբանը մանրամասներէ յե յենթարկվում մյուս հոգվածներում, վորոնք կրում են գործնական, աստորյա բնույթ:

Կարճ ժամանակ է, ինչ զգվել է սերմը:

Սեռով հողը աճ է տվել սերմին, ու բուսնում է ազդած կոմունայի խոշորագույն բույսը — կոմսոմոլը:

Գիտակից բանվորա-գյուղացիական յերիաստարդությունը նոր կյանքի աչք վորմնադիրն է, վոր քաղը քարի վրա դնելով՝ կառուցում է կոմունիզմի մեծ շէնքի արտագրական հիմքը — առեւ, է կրուպակայան մի հոգվածում:

Թող բազմանա նոր վորմնադիրներէ գունդը. իսկ բազմանալու, գիտակից կյանքի ուղին բանելու հնարավորություն նրան տվողը կա:

Խորհրդային իշխանությունն է դա, վորը ստեղծելու համար աչքաւ աշխատանք է թափել է դաժան կյանքի գեմ կուվել հեղափոխական հին սերունդը:

Նոր սերունդը յերջանիկ պահ է ստորում. նրանից շատ բան է պահանջվում, ու նա արդարացնում է իրեն...

Վողջույն նրա համագումարին, նրա ստեղծագործող կամքին...

— Այի՛, աի՛, հէ՛ Գիքո՛ւ...

1924 թ. հունիսի 19

1924. հունիսի 19

ԿՈՄՍՈՒՐ-ԵՂՐԱՅՈՒՐՅՈՒՆՆԵՐԸ

(ՆՎԵՐ ՈՒՆԱՆՆԵՐԻՆ)

Մեր փոքր հասակում դպրոցական ուսուցիչները գյուղացու ուսման սերը վորակելու համար շարունակ որինոակ էյին բերում ուսու գրող Լոմոնոսովին:

Լոմոնոսովը դարձել էր ուսու գյուղացիութեան մարմնացումը, մի նյութ, վորին դիմում էյին նարոդնիկ բանաստեղծները՝ ցույց տալու գյուղացու ունեցած տենչն ու սերը գեպի ուսումը, գիտությունը:

Ռուս բանաստեղծ Նեկրասովն իր «Շէդիւնիկ» փոստանովորում խոսելով գյուղացու մանկան հորտական գրութեան մասին, ակ-

նարկում է է «Արիանդելիսի մուժիկին», աչխնքն Լոմոնոսովին, վոր «իր ու աստծու կամքով դարձավ գիտակից ու մեծ մարդ»:

Յեւ լոմոնոսովյան շրջանում ամեն մի գյուղացի, վոր դժոխային ճիգեր թափելով ստանում էր աչա ու աչք կրթությունը, գառնում էր մի Լոմոնոսով՝ իր ձգտումներով, ցանկություններով:

Շատ էր այդ գյուղացի-Լոմոնոսովներէ թիվը, կարո՞ղ եք յատանալ, յերբ հորատորությունը կաշկանդել էր նրանց, գրկելով մարդու է քաղաքացու ամենատարրական իրավունքներից:

Ռուսական գրականությունը ուսու գյուղացու հորտական գրութեան մասին մի յերեմյակն է, մարտիրոսագիր, ուր անմոռուն է «մուժիկը», գուհիկ «խուժանը» սոսկ գործիք էր կաշկանդող տիրոջ ձեռքին, նրա ստրուկը, քմահաճույքի առարկան:

Յերկար տարիներ, տասնամյակներ են անցել աչն ժամանակից, յերբ ուսու մուժիկն «աղատագրվեց», իսկ յոթ տարի յե անցել աչն որից, յերբ ուսու գյուղացին արդեն քաղաքացի յե Խորհրդային Միութեան մեջ:

Ու վոչ միայն ուսու մուժիկը:

Այսօր անձայրած իր Խորհրդային Միութեան մեջ ապրող ամեն մի ազգի ներկայացուցիչ իրավունք ունի, նույն իսկ պարտավոր է ամենապակասը գրագետ լինել:

Անսովոր ու բնական է աչն ուժեղ հոսանքը, վոր սկսվել է Խորհրդային Միութեան գյուղացիութեան մեջ՝ ուսում ստանալու, մանուկ սերունդը դաստիարակելու համար:

Խորհրդային քաղաքացու հոգեբանութեամբ է համակվել է հայ գյուղացին: Խորհրդային Հայաստանում հրապարակվող թերթերն արձանագրում են բոլոր աչն գյուղերը, վորոնք մեկունների նման պատրաստում են կրթական փեթակ զարդաները:

Ահա ձեզ Թայ-Չարուխ գյուղը:

Վժ՛րանդ է. աչխարհիս յերեսին է վոչ մի գիտական-աչխարհադրական գրականութեան մեջ, կամ ազգայինների կազմած գրքերում անգամ չեք գտնի աչդ անունը: Յեւ աչդ իրոք վոր Թայ-Չարուխ գյուղը մտածում է դպրոցի մասին:

Բայց վորքան Թայ-Չարուխներ ունենք յույսի, կրթութեան կարոտ:

Ահա ձեզ Շամշադինի մի գյուղ՝ Կարմիր-Աղբյուրը...

Այդ Կարմիր-Աղբյուր գյուղացի յե Մելյան Ունտնը:

Մի չքավոր գյուղացի, վորը տղային ուսում տալու համար ծախել է իր լուծ յեղեղի մի հատը:

Գիտե՞ք ինչ է նշանակում գյուղացու համար յեզը :
 Մանավանդ հայ գյուղացու «ախպեր» յեզը...
 Դեռ յե՞րբ ենք հասնելու տրակտորային վարին...
 Յեզը հայ գյուղացու թե՛ տրակտորն է, թե՛ ավտոմոբիլը
 թե՛ այրուղաներ :
 Յեվ կարմիր-աղբյուրցի Ունանը ծախում է իր աչքի լուս
 ջուխտ յեզան մի հատը :
 Գիտե՞ք ինչի համար :
 Իր տղա Հայկազին ուսում տալու :
 Ձե՛ վոր չե՛, այ հերա, գնալու յեմ քաղաք մարդ դառնալու, —
 առել է Հարաճճի Հայկազն իր հայր Ունանին :
 — Ախր ա՛յ վորդի...
 — Ինչ ուզում ես արա — դնում եմ...
 Բւ յեկել է :
 Ունանը տղային բերել է Թիֆլիս ուսում տալու :
 Մի ժամանակակից խորհրդային Լոմոնոսով է փոքրիկ Հայ-
 կազը :
 Վորքա՞ն են Հայկազները, գիտե՞ք՝ անթիվ անհամար :
 Նրանք Հայկազ են :
 Բայց վոր Հ. Թումանյանի «Գիթոր» :
 Հայկազը «եատի համեցեք»-ի տեղ դրավելու յի դպրոցներից
 մեկի աշակերտի նստարանը :
 — Ե, յեզը նրա վրեն քսեցի, բա գրքե՞րը, — տարակուսում էր
 հայրը, կանգնած մեր դիմացը :
 Դե, ապա կարմիր-աղբյուրցիներ, ձեզ տեսնեմ, փոնց եք ոգ-
 նելու Ունանի տղա Հայկազին :
 Քիչ ժաժումած յեկեք :
 1924, նոյեմբերի 11

ՔԵՁ ՆԵՂ, ԸԼԻ—ԻՆՁ ՏԵՂ, ԸԼԻ

Աորհուրդների նիստերը մտքերի փոխանակության միջոցին
 ներկայացնում են կենդանի կյանքը իր բոլոր վառ կողմերով :
 Բուռն հեղեղի նման ժամանակակից գյուղը իր ներկայա-
 ցուցիչների բերանով դնում է իր պահանջները :
 Կենսական, առօրյա, հրատապ, ցանկալի, կուլտուրական
 պահանջներ —

Վորոնք հոսում են ճառերի ձևով, պահանջի շնչով...
 Համեմատում են քաղաքի կուլտուրան գյուղի յետամնացու-
 թյան հետ, դպրոց, կամուրջ, գրադարան, ճանապարհ, ելեկտրա-
 կանություն, լրագիր, մի խոսքով, առաջադրում են այն հարցերը,
 վորոնք շարունակ պետական ու կուսակցական ղեկավար մարմին-
 ների հոգացողությունն են :

— Մենք ուզում ենք տրամվայ :
 — Մեզ հարկավոր է ուսումնադաս :
 — Մեր ուսուցիչը մեզ չի բավարարում :
 — Դպրոցը փոքր է :
 — Կայարանը հեռու յի :
 — Կոոպերացիան թույլ է, գատարանը հեռու յի :
 Ել չեն հարցնում, լավ, եղբորը ձիւտ է, կարիքը մեծ է,
 պակասը աչքի ընկնող —
 Բայց վորքեղից, վոր կամ ո՞ւմ ջիբից, գրպանից :
 — Ձեզ նեղ լինի, մեզ տեղ լինի — ասում էր մի պատգամավոր
 կին Հայաստանի պատգամավորների խորհրդի նիստերից մեկում :
 Ի՞նչ լավ էր ասում :
 — Ձեզ նեղ — մեզ տեղ :
 Արդեն գյուղը գտել է իր դիրքը, հասկացել յեզած յետամնա-
 ցությունը ու —
 Իր մասն է պահանջում :
 Յեվ այդ գյուղացի կնոջը հավանություն էր տալիս համա-
 րյա ամբողջ համադրմամբ :
 Նրա բերանով խոսում էր ժամանակակից գյուղը, վոր ուզում
 է մարդամեջ խառնվել...
 Գեղեցիկ են ցանկությունները, անկեղծ, շնչավոր, բայց
 յերազուն :

Յերազուն — քանի միջոց, փող չկա :
 Յուրաքանչյուրը հարցին մոտենում էր իր գյուղի բլուրից,
 հեռու չէր գնում :
 Բայց այդ ել դործ է, մի ձեղք է, վոր առաջացել է ողաների
 հայրենիքում, աթարի մթնոլորտում :
 Բայց միայն հայ գյուղացին չէ այդպես :
 Այդպես են և թուրք ու վրացի գյուղերը :
 Յեվ կատարություն զլուխ կանգնածները ուրախանալով,
 վոր գյուղը վերածնվում է տնտեսապես ու կուլտուրապես, առա-
 ջարկություններ անում, ստիպված են տալ մի բացատրություն

— Անկարելի չե միանգամից ասեն ինչ անել: Դարերի պակասը մի-յեթիու տարում լրացնել անկարելի չե:

Յեւ իրոք:

Այսօր չի կարելի ասել, վորն է առաջին հերթին բավարարվելու:

Տնտեսական, թե՞ կուլտուրական:

Գյուղը տնտեսական ուժեղացնելը, թե ուժ տանք կուլտուրական վերածնունդին:

Թե մեկին, թե մյուսին:

Առանց տնտեսականի կուլտուրականը վոչինչ է:

Յեւ ընդհակառակը:

Յեւ թող գյուղը չբարկանա, չվրդովվի: Նա այսօր հանդիսանում է սիրո այն գիցուհին, վորին պատկեր են հյուսում սիրող օրերը:

Հաճախ դաշտային ծաղիկներից:

Գլխավորը ուշադրությունն է, վոր այսօր մեզանից խլում է նախկին—

Ուշադրությունից վրիպող, խուլ ու յետամնաց գյուղը:

Բայց վոչ առանց իրեն գյուղացու մասնակցության:

Գյուղը, ինչպես և քաղաքը, միասին պետք է լծվեն խորհրդային շինարար ու կուլտուրական կռուքը: Նրանք ձեռք-ձեռքի տված պետք է վերաշինեն մոտացության մատնված, զրնած ու կթի կով յեղած գյուղը:

Յեւ քեզ նեղ լինի—մեզ տեղ լինին—կվտովի յերկուսի բայնության:

Լաջնություն, վոր բռնում է մտքի հորիզոններ, լույսի հեռանկարներ, կուլտուրական վերնաշերտ,—

Յերբ տնտեսական բարգաւաճ գյուղը ստիպված չի լինի ասելու:

Քեզ նեղ լինի—ինձ տեղ լինի:

1925. ապրիլի 10

ՎԵՅ ՈՐ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

(ՀՈՒՏԱՏԵՏՐԻՑ)

Նախաշրջանի անդամները սոսկ նիստերով չեն բավականանում:

Նիստերից ազատ ժամերը, յերբեմն և նիստի միջոցին, յեթե

պահանջ կա կամ հեռու չե գնալու տեղը, նրանք մեկնում են այս ու այն վայրը, այս ու այն հիմնարկը, գործարանը՝ դիտելու, դադար կազմելու այն մասին, թե ինչ է արված, ինչ է արվում Խորհրդային Հայաստանում:

Ձարմանալի հոգեբանություն ունի մեր՝ խորհրդային իրավա-կարգին համակիր, այդ իրավակարգին նպաստող ու նույն իրավա-կարգում ապրող ամեն մի քաղաքացի, լինի նա կոմունիստ թե ան-կուսակցական:

Ալեկին:

Նույնիսկ ոտաբերիկբայ բանվորական պատգամավորները, վո-րոնք զանազան կապիտալիստական յերկրներից գալիս են մեզ մոտ այցի, նկատվում է, թե ինչպես են ուրախանում, յերբ տեսնում են բանվորա-գյուղացիական իշխանության ձեռքով ու նախաձեռնու-թյամբ ստեղծած ամեն մի նույնիսկ փոքրիկ գործ:

Իհարկե, այլ է մեր բացուխ թշնամիների վերաբերմունքը: Նրանց համար, որինսկ, Շիրակի ջրանցքը մի «արխ» է, Յերեվանի ջրակայանը մի սովորական առորդա յերեւիւթ, բամբակի արդյու-նարբերությունը չնչին, աննշան բան, մի խոտքով, նրանց բութ կար-ծիքով, մենք ժողովրդի աչքի թող ենք փչում և ուրիշ վոչինչ:

Չկամությունը, նախանձը կուրացնում է նրանց աչքերը և պա-տում մռայլ ու հաստ քողով:

Պետք է տեսնել, թե ինչպես է հիանում թուրք բանվորը, դի-տելով այս ու այն՝ խորհրդային շինարարության արդյունքը:

—Սաղ ու, սաղ, յուրաչ,—խիում է քլունգը ձեռքն աշխատող բանվորի ուսին.—Էլս, էլս, բիր դա վուր,—վոգեվորում է Աբու-րանի կամ Բյալատի դյուղացուն, վոր աշխատում է յերկրի բարե-կարգության վրա:

Սոսկ Յերեվանը իր շինարարությամբ չի բավարարում ընկեր-ներին, նրանք մեկնում են Դավալու՝ նորեկ զաղթականներին դի-տելու, նրանց այսօրվա կյանքի հետ ծանոթանալու:

Մի խումբ վրացի բանվորներ՝ վրաստանի Կենտգործկոմի նախագահ Գ. Մախարաձեյի հետ գնում են դեպի այն «նոր աշ-խարհը», ուր Հոկտեմբերից յեկած, ինչպես իրենք են ասում՝ իմպերիալիստական ճորտությունից խորհրդային քաղաքացի դարձող այսօրվա աշխատավորներն իրենց նոր բունն են հյուսում:

Հեռվից յերախները բաց, աչքերը փակ դաշնակցականների հա-մար հեշտ է ազդասիրաբար հոխորտալը, բայց մոտից տեսնողը դուռն է, թե վորքան դժվար է նույնիսկ 2-3 հազար մարդկանց տե-ղավորելը, կտրճ ասած, մարդամեջ խառնելը:

— Ո՞ւր ե, վո՞րտեղ ե Աղգերի Լիզայի «Հայաստան» վանդերվերեն շատ ե մեծ-մեծ բրդում, ինչո՞ւ չի գալիս այս գող-թաղանթներին բարեկեցիկ դրության հասցնում, — խոսում ե մի վրա-ցի ընկեր :

Իսկ նորեկներն որնիրուն աշխատում են աղաւտ յերկրում ի-րենց նոր կյանքը կառուցելու :

Գնում են Աշտարակ, գնում են Արաղդայան :

Ախտոս, վոր ցուրտը հնար չի տալիս ավելի խորերը գնալու :

— Գարնանը անպայման պիտի գալ, անպայման այս նոր վե-հածնվող յերկրի հետ ծանոթանալ, — վողեվորված խոստումներ են անում Վրաստանից, Ադրբեջանից յեկածները :

Յուրաքանչյուրը իր հուշատետրում ինչ-վոր բան ե գրում, յե-րեվի իր հանրապետական մամուլի համար նյութեր ե նիշում :

Իսկ հետո :

Արդեն յետ դառնալիս իրենց ամփոփումներն ու կարծիքներն են հայտնում Հայաստանի շինարարության, Հայաստանում գործող ընկերների տոկոսնության, ժրջանության մասին :

Թիֆլիս մեկնող պատգամավորական հասուկ գնացքի վազոն-ները մի-մի խորհրդարան են : Մտքերի տաք փոխանակությունը մոռացնել ե տալիս ընկերներէին, վոր ժամանակն ուշ ե, պետք ե քնել :

Ծերերի նինջը հիշեցնում ե նրանց այդ «պակասը» : Յուրաքան-չյուրը մտնում ե իր ննջարանը հանգստանալու : Վաղ առավոտ յե-նելու յենք Լենինական, ինչպես ընդունված ե ասել — Հայաստանի Լենինգրադը :

Առավոտ ե : Յուրա, լեռնային առավոտ : Այսպէսզն ու նրա չքմեկա լեռները, ինչպես ե Շիրակի ընդարձակ դաշտը, ծած-կըված ե ձյունով :

— Կեցցե ինկերներ, — լսվում ե մի խուլ ձայն :

Նայում եմ ժամացույցին : Ժամի 7-ն ե : Միզապատ ու ցուրտ կայարանում ընկեր Միխան չնորհավորում ե Լենինականի յերկա-թուղաղծի բանվորներին :

Գնացքից դուրս լսվում ե հոծ բազմության մի կանչ :

Բանվորներն են, վոր հալաքված դիմաւորում են Անդրկով-կասի պատգամավորներին հանձին Միխա Յիսակայայի :

Լինկերները մեկ-մեկ դուրս են գալիս վազոնները խցերից ու դի-տում չըջաղատը :

Ու շուտով ավտոներ նստելով գնում են դեպի տեքստիլ գոր-ծարանը :

Ու ժեղ ե նախկին Ալեքսանդրապոլի, այսօրվա Լենինականի թո-ցած տպավորությունը : Դեռ ավելին, միանգամից չեն վե-րացել անցյալի հեռքերը : Տեղ-տեղ յերեվում են ավերակներ, թեև տեղու յենք, վոր Լենինականի գործկամը ամեն ջանք գործ ե դնում քաղաքը բարեգործելու համար :

Համում ենք, գործարան : Մտնում ենք ներս, ուր գործարանի վարիչը մանրամասն նկարագրում ե կտավ պատրաստելու ամեն մի պրոցեսս բամբակից սկսած մինչեւ մանվածք, մանվածքից մինչեւ գործվածք :

Զգիտեմ ինչու, հիշում եմ Ղազարոս Աղայանի «Մանիր, մա-նիր, իմ ճախարակ» վոտանավորը :

Ու մտնում ե վոչ թե հայ գեղջուկը, այլ անդլիական մեքե-նա-ճախարակը ելեկտրաութով :

Բայց վոչ առանց գեղջուկի ոժանդակության :

Գործարանը տեղավորված ե նախկին դարեջուր պատրաստելու շենքում :

— Հրեն նոր շինքը, շուտով պատրաստ կլինի, — ցույց են տա-լիս այսօրվա ժամանակավոր գործարանից մի քանի հարյւր քաչի վրա դանվող հսկայական շինությունները :

Աղամալի-Ուլին այնպես ե վողեվորվում, վոր ցրտին, ցա-ված վոտով, ուզում ե գնալ տեսնելու հայկական «Իվանով-Վոլ-նեսենակի» առաջին ծիծեռնակին :

Ռւբախ են բոլորը : Զե՞ վոր քանդված Հայաստանի համար նույնիսկ այս գործարանը խոչոր դատում ե...

— Կեցցե՛ն կարմիր ջուլհակները — գոչում ե ընկեր Ռուսի-րաւիլիին Ժպտացող ջուլհակների մոտով անցնելիս :

Իսկ այսպիսի դեպքերում անպակաս լուսանկարիչ Կոզակը հանում ե աչքի պրոցեսսն ու խմբանկար՝ բանվորների խնդրանք :

Լենինականի կենտրոնական հրապարակում պարադ ե, գորա-հանդես :

Կենտրոնական հրապարակ, վոր դոյացել ե նախկին Ալեքսանդ-րապոլի ուղղակի կեդաի ու սղտեղության բուն հին խանութնե-րից, քաղաքապետներից :

Լայն հրապարակը ողակված է զորքով ու սլոթֆիլոսոֆյան
ներքի կարմիր դրոշակների հովանու տակ:

Նվազում է ռազմական յերաժշտախումբը և սկսվում է շորս
հանգեսը:

Յերաժշտության ութմով առաջ են շարժվում վաշտերը
գնդերը:

— Կեցցե Կարմիր բանակը:

— Յաշաւըն Դըրմդի մակյարլար:

— Դառնաւարջոս Միթելի արմիաս:

— Դա զգրաւստօլույեա Կրասնայա արմիա—

Իրար յետեւից լսվում են հրապարակի մեջտեղում սարքոս
ամբիռնից:

Այնուհետեւ զանազան լեզուներով լսվում են ճառեր, կարճ ու
չեղտակի, ու ամենքի բերանից դուրս է դալիս Անդրկովկաս
աշխատավորութան սղի շափ անհրաժեշտ

— Կեցցե ժողովուրդների համերաշխությունը—կանչը:

Հիշում եմ հինգ տարի առաջ, մի խումբ կոմունիստների աջ
սորելու միջոցին զաշնակցականների հեղինական ցանկությունը, թե՛
— Մնաք բարով, յերեմի կտեսնվենք կարմիր մակյարներին
ուղեկցելիս:

— Անշուշտ, անշուշտ—պատասխանում է յին կոմունիստները
վոչխարամիտ դաշնակներին:

Այդպես էլ յեղավ:

Այսօր Կարմիր բանակը, ի ցավ դաշնակների, իր սվինների
պողպատի պատով յերբեմնի «զուլումի աշխարհը» պոսպանում է
բոլոր՝ թե ներքին ու թե մանավանդ արտաքին թշնամիներից,
հնարավորութուն տալով նրան իր շինարար աշխատանքը առաջ
տանելու, իր բզկոված յերկիրը կառուցելու:

Ժողովրդական ցնձանքը պաշտոնական ձեւավորում է ստա-
նում նիստերին:

Ու տեսնում ես, թե ինչպես մեկը մյուսի յետեւից դալիս են
պատգամավորություններ՝ արտահայտելու իրենց յերախտիքն ու
չնորհակալությունը յերկրի իշխանության:

Այդ չնորհալորանքները նախկին «կադրոսներ» բնույթը չու-
նեն իրենց արհեստականությամբ կամ սրա-նրա թեւադրանք:

Ահա ձեզ յեզդդին իր ազգային գույնգույն, Արազյաղի դա-
րունը հիշեցնող գլխարկով... վերը խոսում է յեզդդական կուլ-

ստուրայի, նոր կենցաղի, հողի ու ջրի մասին, վերս ուզում է, վոր
խորհրդային իրավունքով յեզդդի ժողովուրդն ես մասնակից լի-
նի համախորհրդային շինարարության:

Թուրք կանայք իրենց չարամքներով, յեղած դրությանն ան-
ձանոթ, բեմ յեկեկով, իրենց չնորհակալությունն են հայտնում
իշխանությանը և կարգերին, վոր Արեւելքի կնաջն իրավունք է
տվել քաղաքացի դառնալու:

— Յաշաւըն թուրք արվաղը,—լսվում Բազմի բանվորներից
մեկի ձայնը...

— Յաշաւըն, յաշաւըն—Թնդում է դահլիճը և թուրք կո-
նանց ուղացիտ յե սարքվում:

Կանայք շփոթված, չարամքներում փաթաթվելով ու ժպտե-
րես դուրս են գնում բեմից:

Խոսում է մի հայ կին, գեղջուկ է, թե քաղաքից—հայտնի
է, բայց նրա ձայնը հնչում է, խոսքերը չեղտակի ու համոզված.
յերեկում է, վոր փորձված է խոսելու մեջ:

Յերեվանը վո՛րտեղ, հայուհին, այն էլ ճառախոս, վո՛րտեղ:
Յերեվանը հայտնի յե յեղել տերտերներով, յերբեմն էլ Եջմիած-
նից յեկած վարդապետներով: Իսկ հիմա—

Հայ կինն է գրտվել պետական ամբիռնը, հայ կինն է իր ու
իրայինների պահանջը դնում իշխանության առաջ...

— Եհ, աշխարհը փոխվել է, փոխվել,—յերեմի կասելին տե-
ղական պատգամները, հերթական բամբասանքը սպառելուց հետո...

— Յե-ե-ս խոսում եմ, պիտի խոսեմ սասունցիների կողմից,
բեմ է բարձրանում մի կաշվե բաճկոնով սասունցի...

Բոլորն էլ լարվում են, լսելու, թե ինչ է ասելու սասունցին:

Ու իրար յետեւից կցկտուր լեզվով սասունցին պատմում է
ճաճկատանում տեղի ունեցած դեպքերը: Արդուլ Համիդի ու
նրա յետնորդների օրոք, դառն թափով խոսում է դաշնակներե
ալանտուրան, վոր առիթ ծառայեց հայ ժողովրդի բնաջնջման,
հիշում է նույնիսկ փետրվարյան «ապստամբությունը», վորի
մասին բառացի ասում է.

— Մենք կարծում է յինք կովում ենք աղատության համար,
մենք չգիտեյինք, թե կովում ենք գերության համար: Այսօր մենք
խաղաղ շինական ենք, աղատ ու ապահով, վոչվոր մեզի ձեռք
չի տալ: Ի՞նչ եր յերեկ:—Ու նորից ու նորից խոսում է հին վեր-
քերի, հին ցավերի մասին:—Կեցցե՛ իշխանությունը, կեցցե՛ Խոր-

հրդալին Հայաստանը, վոր մեկ տվեց արդեւու և աշխատութեան:

— Հա՛յ, — հիշում է սասունցին. — յես մեկ բան տեսա, վորք ինձ զարմացրեց. հե՛չ պատահե՞լ եր, վոր հայ ու թուրք մի տեղ հաղաթիւնին, մի տեղ խոսեցին. հայը թուրքին եր սպանում, թուրքը հային. ետք յես դարձաւ, թե ինչպէս թուրք կ'ինքն առնէ քաղաքը, ինչպէս ինչպէս, չնորհաւորութեան եր հայտնում հայի իշխանութեանը. վալլա, չըմի տեսի...

Դուրսացիական գնահատման վայրերից յեկած պատգամավորներէց հետո, վարոնցից վոմանք զբողակներ ևն ընծայարեւում նստաչքանին, վոմանք տարեր իրեր, սկսում է բանվորական ներկայացուցիչներէ չնորհաւորանքը...

Նույնիսկ կադանավորները չեցին հապաղել իրենց չնորհաւորանքն ուղարկել, հույս տածելով, վոր խորհրդային իշխանութեան ձեռք առած միջոցներով կվերանան ամեն տեսակ սոցիալական չարիքները, կվերանա բանալ, այսօրվա ուղղիչ տունը:

Դե, Հայաստանում շատ գործարաններ չկան, — յեղածներէց «Արարատի» բանվորներն ելին վողջում, խոսք տալով կրկնապատկել գործարանի արտադրութեանը. — իմիշտ իմիշտ նոր մի արծաթյա փոքրիկ տակաւիկ հենարանով:

— Մենք, Ալլահաբաբա բանվորներս, — ասում է Լուսիա չեչտով մի յերիտասարդ բանվոր, — խոստանում ենք, վոր զաւ տար իշխանութեանը: Իհարկէ, — շարունակում է նա, — մենք, ինչպէս ներքին, այսինքն, միշտ չեմք հաշտ, շատ բան չենք տվել մեր կատապարութեանը, այսինքն մենք յերկար վախա մենակ պղինձ ելինք կլեկում, ամա բոլոր զենք խոստանում ենք եւ, ինչ վոր տեսցի, ու եր ընծան ել տալիս ենք ձեզ:

Այս ասելով մատուցում է նախադասութեանք մի միջնադար Ալլահաբաբա պղնձահանքի, վորը պատրաստել են իրենք բանվորները հառկապես նստաչքանին տալու:

— Կեցցեն, կեցցեն Ալլահաբաբա բանվորները, — թողում է դահլիճը ծափահարութեանից:

Ինտելիգենցիան, վոր յերեմն խորհրդային իշխանութեանից յերես եր դարձել ու վորը համարվում եր մեր իշխանութեան անքննադատ կրօնիկը, նա ևս չնորհաւորում ու փղջում է Անգլիկոսի Կենտրոնական Նստաչքանը, խոստանալով բանվորի ու քաղաքացու հետ ձեռք ձեռքի տված գործել հոգուտ աշխատութեան...

Գեղեցիկ եր Պոլիգրաֆիկայի ներկայացուցիչներն մատուցած արքած, բայց ամէնի ուղարկել եր Հոսանքներից նոր յեկած գաղթականների ուղերձը, ուր նրանք «կապիտալիստական ճորտութեանից» այսօր անցել են խորհրդային քաղաքացիութեան:

Այս ուղերձը մի տեղ եր, վոր ցցում է գաղտնիկապէս վոյս խորհրդային ուղերձը, վորը կրկին ու կրկին անգամ ապացուցում է մասսաների տրամադրութեանը դեպի խորհրդային իշխանութեանը:

Դե, պիտեւր միշտ պատրաստ է ու պատրաստ: Ու նա ել իր ուրույն տարազով յեկել եր կրկին ու կրկին ասելու, թե պիտեւր — Միշտ պատրաստ է...

Ու այսպէս անմիջ, միշտ ու զիշեր, յերք պատգամավորութեանը հրովիւրում է Կոլտուրայի տան դահլիճը յսկու կոնկրետ յարցանի սիմֆոնիկ սրկեսարը, տեսնելու հայկական պարերը պլատաիկ ձեւերով:

Ու բոլորը մեկնում են դեպի յերաժտական աշխարհ: Ինչպէս եր շարժվում են դեպի Նիւմիստին:

Ճանապարհին յերեմն ուղիք արեւելք, բամբակի հակեր բորձած սոյսերն ու յերկու կողմից ձգված ալիքներն ինչպէս ցույց են տալիս, վոր կոլտուրայի ու աշխարհն ենք, անտեսութեան յետոյ մի չըջանում:

Թիւշե Նիւմիստին հասնելը մեկնող «ուսումնորներին» համալսարանի ծանոթացնում են Նիւմիստին պատմութեան, նրա նշանակութեան հետ:

Փարաքար գյուղի կոմյենիտասարդութեան ու պիտեւրներէ շարքերի առաջից սկսում են ասիտները դեպի Նիւմիստին...

Հեռից յերեմնում է Հոկտեմբերի վանքը իր ժանգի գույնով, մոռյ ու մոռիկից մաքնապատ...

Յերեմնում է, վոր վաղուց է մոռացութեան տրվել այդ աշխարհի յերեմն գոյած վանքերից մեկը...

Ուհ, վորպիսի հնութեան ու վորպիսի բութեան է պահպանում այդ հաստաքարապատ վանքը, ուր, ուր է իմանում, քանի զար աշխարհի յերեմնացութեան միջոցով հարաբերութեան մեջ եր աննյութ յերեմնի հետ՝ փերթիկից սոցիալական համասարութեան սղերակով...

Իմանում ենք Նախարարապատ. տհա վանական անդադար կլանքի ծածկամիտ պարտիզը, վոր պարկեշտութեան քողով ծածկել

և կղերական կուսակցությունների բնական հակումների բուռն աղտահարությունը, սերն ու վերքը դարձրեց շարունակ:

Յեղիվում և Եղմիածինը, վորին մի ժամանակ աշուղի ասածի նման՝

Խիստ պայծառ տեսի...

Պայծառության ոգիները տեղի յեն ավել մուսյլ ու թխպոտ ուրերի, յերբ միտարկան փոխարինվել և սեպլիզմով, յերբ նախկին սուրբերն ու սրբազանները հանդիսացել են սոսկ պարագլուխներ, յերկար ատեններ ծծելով աշխատավորության հավատի ու քրտինքի կաթինները՝ դանազան ծեսերի, մատաղների, դանձաճակների, աջհամբույրի ձեպերով:

Եղմիածին խիստ պայծառ տեսի...

Այո՞... Եղմիածինը մաքի բանտ և, վոր ճիգ և թափում իր ամուր, դարձավ պատերում պահած ունենալ, ավա՛ղ, արդեն թուռն հոսանքով դուրս փիծող միամիտների հավատը...

Հայրց հին կուլտուրայի պատմական կոթոյն և, ուր մըսում են Աղբրեջանի, Վրաստանի ու Հայաստանի բանվոր պատգամավորները...

Ահա կաթուղիկոտի դահլը, վոր բնծայարներ են Հնդկաստանի հայ վաճառականները, մարմարե սայրին սիրուն նկարներով հին միտարկայի խորհրդավոր ու հավատ ներշնչող հրապարակը, լայն ու ընդարձակ...

— Մանենք խորան—առաջարկում են մեզ...

— Բու նա՞ դըր, — հարցնում և մի թուրք բանվոր, տեսնելով հսկայական մի արծաթյա կաթնա:

— Մեռոնի պլիճն և, — ժպտալով ու քաշվելով պատասխանում և մի յեպիսկոպոս: Կարծես դեռ և դարերի սուտը, վորով փոքեվորվել, վորով ողտազործվել ու շահագործվել և «հայ քրիստոնյան»:

— Հապա սա ի՞նչ ձեռք և:

— Ս. Հակոբի աջն և, չե՞, սրբազան, — հարցնում ենք մի ուրիշ յեպիսկոպոսի:

— Հա՛, բայց ես ամբողջ աջը չի, մի փոքրիկ փոսիկի կտոր և միայն, — մորուքը չոյելով բացատրում և յեպիսկոպոսը:

Պատասխանները վստահ ու շիտակ չեն, այլ գիջող ու կուշ ու ճիգ: Հո չեն կարող մեզ ել խարել...

Վո՛րքան թանկարժեք հուսթյուններ կան այդ խորանում ու վո՛րքան անողու աղված են այդ խոնավ ու մութ խցերում...

— Դե, ընկերներ, դնա՛ք Ձվարթնոց վանք, — առաջարկում են մի քանիսը:

Ճիշտն ասած, շատ ելինք յսել Ձվարթնոցի մասին, բայց այդ հին կուլտուրայի կենդանի վկան չեյինք տեսել:

Վո՛րպիսի հոյակապ պատկեր և ստացվում, յերբ մաքով՝ յեղած ավերակները իրար եք միացնում, յերբ քանդակագործ ընկած սյուները մաքով կանգնեցնում եք ու դմբեթափում:

Թվում և, թե սխալ և այդ ավերակների շարանները գուռ քրիստոնեական կուլտուրայի արեյունք համարել:

— Ես դուրձնիս մտնիներ ըն՝ ու նիշանի յա, — հարցնում և մի վրացի բանվոր, ցույց տալով խողովի վողկույնների քանդակներով ծածկված քարերը:

— Վա՛, ար իցի՞, Դիտնիսիս տաճարի գոփիլա:

— Բա բու նա՞ դըր, — հարցնում և թուրք բանվորը մատը դնելով հին ստորական տաքագով, մուրճերը ձեռին քանդակած ազամարդու փորագրության վրա:

— Այլի, բի՛մ բիլիք, յա մուլա սլար, յա քեչիչ, — բացատրում և մի ուրիշ «պատմագիր» հայ ընկեր:

Ու ամեն մի քար, ամեն մի փոս, ամեն մի բեկոր դարձնում և իր վրա այցելուների ուշադրությունը:

Այստեղ, վոր Ձվարթնոցի գանուր—կաշիկը ալտակ չե, վոր սա, թեկուզ իր խաչիկյան, բացատրությունը, այդ մի քանի կուլտուրաների խառնուրդի բեկորների պատմական տեսությունը, կուլտուրաների բաղխումները, վորոնք ծածկված են պատմության ու ներկա դեպքում հույժ բուրնների ծանր ծածկոցի տակ:

Ավերակները տրամադրում են ընկերներին ընկղմվել պատմության խորերը և մեծ ուշադրության հրավիրում այն բանվորներին, վորոնք Արեվիկի կուլտուրային անձանոթ, այսօր այս բեկորներով կարողանում են պատկերացնել հին փարալոնների, հուսթյան կայսրների, Բյուզանդիայի ու մյուս տիրանների ձորաների ձեռքով ստեղծած կուլտուրան:

— Ե՛հ, ինչ արած, թող ձորաների փոսիկները հանգստանան:

— Յերկար, տասնյակ դարերից հետո ալտարի ձորանը՝ կապիտալիստական յերկրի բանվորը աղտազրվելով մեր խորհրդային իրականության մեջ, ստեղծելու յե ավելի մեծ կուլտուրա, ավելի հսկայական կոթոյններ:

— Դե լավ, մի փիթիսոփայիք, — ընդհատում են վոգելվորմած ընկերները:

Վերելից լավում և սախտանակի դրոսոցը:

— Յեթն հնում չեղած աստվածների կոթողներն են կոնդ
նեցրել, յերկնքից պղերակել իրենց կյանքի լավ պայմանները, ասպ
ախոր մենք տիրապետել ենք և յերկինքը. տես ստվածանակը...
չարունակում ե նա:

— Դե՛ գնանք, արդեն ուշ է, զործի պիտի անցնել, — հորդ
բում է մի ընկեր:

— Հնությունից սպում չկա, գնա՛նք, կեցցե՛ նոր կյանքը
բշխի՛ր, շոֆեր, մեքենան...

Այստեղ մեկնում է ավերակներից:

Յերեմանը դարձել էր մի տեսակ նորահարս:

Պատմության մեջ չեղած, Յերեմանի չոգերին ոտաբ, դույնը
դույն էրեկարորամպերը ստանձին չուք էլին տալիս Աբովյան
փողոցին:

Յերեման մարդ մոռանում էր, թե գտնվում է Յերեմանում:

Հիշեցնողը կինոյի ցուցանակն էր՝ «Նայի՛ր»...

Չգիտեմ ինչու, Հայաստանում շատ են սիրում այդ ոտա
պերական ասեմ, թե սրտմական, հնություն բուրդ խաբը —
Նայիրի,

Վորը կապված է, համենայն դեպս, վոչ խորհրդային կուլտու
րայի հետ, վորը վոչ մի կապ չունի մեր ժամանակակից կենցաղ
ու ասորյայի հետ:

Նայիրական է դույն վորո՞չ մարդկանց հոգեբանությունը,
բայց հայ ժամանակակից բանվորն ու գյուլացին ու ախորվա Յե
րեմանը վորինչ նայիրական չունի, մանավանդ Խորհրդային Ան
դրերկովկասի հերթական մայրաքաղաքը դառնալու օրերին, Անդրը
կենագործկամի յերկրորդ նստաչրջանին:

Ինչե՛ն:

Յերեմանը, յեթն բանաստեղծ լինելի, կ'ամեմատելի այն դե
ցուհիներին հետ, վորոնք յերկար ժամանակ քնած մեալու՛, տես
նում են իրենց փեսացուներին, կանաչ-կարմիրով գարգարվում
նրանց սիրելու, նրանց այրելու համար:

Ասած է, մարդուն կարելի չե ճանաչել զժրախաության օրե
րին:

Իսկ յես կասեմ, վոր մարդու ճանաչելը հեշտ է մանավանդ տո
նական հանդիսավորության միջոցին, յերբ բուռն կերպով ար
ասհայտյալ է իր ներքինը:

Ու Յերեմանը ամբողջովին, իրբ մի մարդ, տառնց արվես
տականության, ցույց տվեց, վոր քնքն ուրախ է, վոր ինքը յե

լախաաղիսության առաքինություն սրտահայտելու ցանկություն
թե՛ ունի և թե գիտե գրեկվորելու ձևը:

Քի՛թե միայն Յերեմանը:

Այլահերթու պղնձահանքում ցուցադրվեց հայ ու թուրք
բանվորների անկեղծ ու անբռնազրոտիկ արամաղբությունը:

Խոսող ընկերների թունդ արձագանդը մենք լսում էլինք Այ
լահերթու բանվորների կեցցեններին մեջ, նրանց ցնծանքը նշա
վում էր այն «վաշա»-ների, այն «յաշատին»-ների ու կեցցենների
մեջ, վոր վորոտաձայն դիպչում էլին Սանահնի լուսկյաց լեռնե
րին, վոր կորչում էլին Դեմիքիզայի վշտոցում...

Վրացի ու ադրբեջանցի ընկերները, վորոնք առաջին անգամ
էլին Հայաստան մտնում, արդեն Ղարաքիլիսայից այն կողմ գը
տնվող ավերակների կույտերը դիտելով, սրտակրացնում էլին
այն մղձավանջը, վոր իմպերիալիստական ու դաշնակցական պա
տկարողների միջոցին ասորել է հայ չինականը, հայ դուրդացին:

Յեվ Սարգսրաբաղի—Ուլուխանլու ավերակներն առանց
չիչերոնելի անգամ իրենց լուսթյամբ շատ պատմություններ ե
լին պատմում վրացի ու թուրք բանվորներին, վորոնք մեկնում
էլին Յերեման—Հայաստանի սիրտը:

Ու զուր չեք, վոր Սարգսրաբաղ, Ուլուխանլու կայարանե
րում հենց այդ ավերակները բնաբան ընդունելով, իրենց հակիրճ,
բայց բուխնդակալից ճառերում բալոր ճառախոսներն էլ հավաք
վող ժողովրդին չաքուչի հարվածի նման այն միտքն էլին խորեմ,
թե՛

— Առանց ազգային համերաշխության չկա Անդրկովկասի
անտեսության վերածնունդ, ու, վոր

— Խորհրդային իշխանությունը, սպասելով, վերջ տալով ող
դամիջյան կռիվներին, արդեն Անդրկովկասի անտեսությունը
հասցրել է միևնույն պայմանի մակարդակին:

Աշխատավորությունը առանց խաբի, գործով արդեն դիմել
է ու տեսնում է մեր յերկրի, մանավանդ Հայաստանի անտեսական
վերածնունդը և բազմահազար մատաներով յեկել է դիմավորելու
տեսնելու Անդրկովկասի ազգային համերաշխության գեկավար
դեմքերը...

— Կեցցե՛ կարմիր Այաստան—ասում է ու ձեռքով վուլունում
նեղկա յեղողներին ընկեր Քիխան:

— Կեցցե՛ զրմղի Հայաստան—ասում է ու գոչում ընկեր Պաշտ
մալի—Ռյլին:

Ու հայերեն, վրացերեն և թուրքերեն կեցեցեանք տարաժող-
ժածկվում է ինտերնացիոնալի շեշտակի նվազում...

Յերեանը դուրս է միայն արևելյան կեղծիքի որերին առնած
ինի մենչելիկներին ու մուսավաթիստներին ներկայացուցիչներին,
բայց վոչ յերբեք անկեղծ շինարար որերին, քանի վոր աշխարհի
որեր չեն յեղել «դեմոկրատական» Անդրկովկասում:

Ինչ արժե, որինակ, Բազմի բանվոր Փաթարի ճուր, վոր
հիացմունք և պատճառում Յերեվանի բնիկներին, յերբ Փաթարին
խոսում է Յերեվանը բարեկարգելու մասին, յերբ զնում է այդ
պահանջը Անդրկովկասի իշխանության առաջ:

— Յև մտածելու յեմ վոչ թե միայն Բազմի, Գյանջույի մա-
սին, այլ մենք մտածելու յենք և մեր հայրենիքի մյուս քաղաք-
ներին ու առաջին հերթին Յերեվանի մասին—ասում է պարսիկ Փա-
թարին իր ս-ի թրվառ լեզվով:

— Երեվան ավետ նեթո—դավայ ավեթ դա՛, —ասում է նա
ընդհանուրի ծափահարության ներքո...

— Երեվան կամրիստո նեթո, դավայ դա՛... Ու նույնը լրա-
վում է վրացի բանվորների կողմից, հայերի կողմից:

Անդրկովկասի պահանջներին միացվում են հայաստանյան
պահանջները անխտիր բոլորի կողմից...

Բայց Յերեվանն ել իր թափին ունի: Ծիշու և, Հայաստանը
դեռ բոլորովին չի մաքրվել ավերակներից, դեռ անիծված անցյա-
լի հեղեղները կան, բայց նրանց կողքին ծիլ ու ծայր և ավել խոր-
հրդային Հայաստանի շինարարությունը:

Հենց միայն Չանդլի ավին կառուցած ջրակայանը պատկա-
ռանք և ազդում ներկա յեղունքների վրա:

— Դաս՛, — խորհրդավոր կերպով լուրում է մեկի ձայնը:

— Մարդիկ արմյանե—տավարիչի, — լսվում է մի ուրիշը:

— Չանք՛, բու նա՛ դը, — հարցնում է Բազմի տափաստան-
ներում աշխատող բանվորը, տեսնելով վերելից հոսող փրփրաղեկ
ու ճերմակին ավող ջուրը դեպի ափը:

Ու իրավ, վո՛րքան դեղեցիկ է, յերբ ներքիվից, ջրի ավելից
նայում ես ձյունի նման ճերմակ, ուժից փրփուր դարձած դահա-
վիժող ջրին, վորը մի քանի շաբաթից լուսավորելու յե Յերեվանն
ու չրջական երկարությունով:

Ու Հայաստանում դործող ընկերները, յերբեմն մոռ—մաս,
յերբեմն ամբողջ կազմով, համեստությամբ ուղեկցում են ընկեր-

ներին, ցույց տալու, թե ինչ են արել հինգ տարվա ընթացքում
Յերեվանի անհամբույր իրականության մեջ:

Մամուլը շատ և խոսել կուտուրական աքն նվաճումների մա-
սին, վոր արել և խորհրդալին իշխանությունը Հայաստանում,
բայց աղբրեջանցիք ու վրացիք չեն տեսել մեր ընկերների մեղվա-
ջան աշխատանքի արդյունքը:

Կուտուրայի Տունը իրոք վոր մի փեթակ է Հայաստանի արդի
իշխանության անդադրում աշխատանքի:

Յերբ ավերակներից հետո մանում ես թոնգադանները՝ նկար-
չական, աղագրական, հեղափոխական բաժինները, մոռանում ես
հնի մնացորդ ավերակը, հրճվում նորի նվաճումով:

— Գաճակների ժամանակ կային այս բոլորը, — հարցնում են
վամանք:

— Հա, ինչպես չե, ջուխտ—ջուխտ—որախոսում է մի ընկեր,
վոր կերել է դաշնակների շորշոփները, վոր սպրեկ է «Չանդլի—Բա-
սար, Վեղլի—Բասար սոսփեշայեա»-ի նգոված պերփոզը:

Ընկեր, դեռից—դենից համարելով և, վոր կաղմվել է այս
բոլորը:

— Սրանք իմ պեղումների արդյունքն են — հպարտանում է ՅԷ.
Կարայանը, ցույց տալով իր փերձին տարիներում արած պեղում-
ների արդյունքը:

— Այ, սրանք խաբլական դանդեր են. հայի ու վրացու դան-
դերի համեմատությունը սրանց հետ ցույց և տալիս, վոր յեր-
կուսն ել նույն ծագումն ունեն:

— Բոս ինչի՞ ելին կաղում մենչելիկներն ու դաշնակները—
սրախոսում է մի վրացի ընկեր:

— Վորովհեաև դրացիք ուղում էլին Վրաստանը ձգել մինչեվ
Չաջուր, իսկ հայերը՝ Ծոփից—ծով:

— Գնանք, ընկեր, մեր սոփխոզը—սոռաջարկվում է Հոլմուդ-
կամոտի կողմից:

Յեվ ընկերները մեկնում են դեպի Զագ...

Մ Յ Ղ Ր Ր — Գ Յ Ո Ւ Ր

(ՀԱՆԱՊԱՐՇՈՐԴՆ ՇՈՒԽՍԵՏՐԻՅ)

I

Ում չեն հայտնի եջմիածնա դուրը, վարսնք ընկած են Այլըր
վայրի ու Ղարասուր չըջանակներում — նրանցից բարձր...

Բամբակը — սպիտակ վոսկին տիրապետող կուլտուրան պիտի
հանդիսանա Հայաստանի գյուղատնտեսական արդյունաբերության
մեջ — հարկավոր են հաղային տարածություններ, վարսնք թե՛ կան

Այլ «յեղած, բայց չեղող» տարածություններից են, որինակ
Սարգարաբաղի դաշտը, եջմիածնի դուրը և մի շարք այլ վայրեր
վարսնք յեթե ջրվեն, մեծ նեցուկ են հանդիսանալու Հայաստանի
գյուղատնտեսության լայնացման գործին:

Ու այդ նպատակով և, վոր պատրաստվում և Սարգարաբաղի
ջրանցքը, այլ նույն նպատակով և, վոր Այլըր-վայրի լիճը մոտա-
ցության տարով իր դարավոր նիրճը — ստատիկ զբոսայգիից անց
նկալ յե զինամիկ վիճակի, անշարժությունից հոսանքի, բարձ-
րացման, փոփոխություն գերի...

Գնում էյինք տեսնելու այդ ստատու լիճը — Այլըր-վայր...

Մի խումբ ընկերներ Յերեվանից մեկնելով դեպի եջմիածին և
այն կողմ — հանդիպեցինք փոքրիկ՝ գյուղացիներին համար սովոր-
ած, իսկ քաղաքացիներին անսովոր պատահարի:

Ավտոն, վորով շտապեց առցանց դեպի Այլըր-վայր տանող ու
պատրաստվող ճամպան, խրվեց ցեխի մեջ:

Հարած մարդու նման այս ու այն կողմ սայթաքելով, հաճախ
համար յերկու կողմից ձգվող արխերն ընկնելու վտանգին յենթա-
կա, մի կերպ հասավ Այլըր-վայրին մոտ գտնվող գյուղի ճամպան
ու կանգ առավ...

Վոչ աջ, վոչ ձախ — մնացինք, ինչպես ժողովուրդն և տուն՝
«տղթածի պես» կանգնած:

Չաղ ցեխը կիճորում էյինք հա՛ կիճորում, «ոգնում էյինք»
մեքենային պարկեշտ դիրք տալու — չեր լինում. ցեխն ավելի հա-
մառ եր, քան կարծում էյինք:

Մեծերվը դրոպեն թափվում ևր հա՛ թափվում...

— Այ վորդի, եղ փոքրեղից եր գալիս, մեր դարպը մոտա-
ցած՝ հարցնում ենք անցնող թրջված տղա-աղջիկ պատանիներին:

— Գնացել էյինք Այլըր-վայր եքսկուրսիայի, — ասում են ու
անցնում պատանիները ցեխի մեջ թափափված:

Վերելից անձրևի, ներքևից ցեխ... Աննախանձելի դրո-
թյուն: Տեսնում ենք, թե ինչպես պատանիների խումբը առաջ քաշ-
վելով, մի մեծ բրեկենտ գլխներին զցած, անհետանում և հորի-
զոնից...

Ընկերներս վարսով դնում են գյուղ գոմեշներ ուղարկելու մեր
ավտոն ցեխից հանելու:

Մնում ենք շոֆերներին հետ ճարահատ:

Գալիս են գոմեշները հարաբար-հարաբար: Լծվում մեր ավտոն ու
տանում:

— Չա՛ն, Ղումա՛ջ ջա՛ն, ջա՛ն գոմեշ, հա՛-հա՛ — ասելով մեզ
հասցնում են Բեթալու գյուղը, փորակից մեկնում ենք Այլըր-
վայր:

II

Այլըր-վայր մեր ժողովրդական յերգերի փողին և ու չունչը:

Ու գուր չե, վոր գյուղացիություն իր յերգերը, իր դարգերը
կապել և Այլըր-վայր հետ:

Այլըր-վայր իր ճյուղի չաղբրի — ծածկոցի տակից մեծ բա-
րսեթյուն և արել դարերի ընթացքում իր լանջերին ու ստորոտ-
ներում ծվարած գյուղերին:

Չա՛ւր...

Յեղ չիմա յեմ հասկանում, թե ինչու ճանապարհորդելիս,
յերբ հանդիպում ես մի հայ գյուղացու, նա սկսում և զովել ի-
րենց գյուղի ջուրը:

— Շատ լավ ջուր ունենք, ստոր, զրլլլան, — պարծենալով
հայտարարում և մոթալափափախ անհպարդ:

Ու Այլըր-վայր չուրջը գտնվող գյուղերը հենց եղ պարծենկոտ
ջրով ել հարուստ են:

Իսկ ջուրը ամեն ինչ և:

Բայց «ջուրն իր ճամպեն գանելով» հաճախ հոսում և այն-
պիսի տեղերով, վոր շատ հողեր մնում են աչքը ճամպին...

Այլ՝ կարոտի, աշխատախորություն պահանջներին վոչ մի
բավարարություն չափող ջրերից և և Այլըր-վայր, վորից արվես-
տական միջոցներով ուղում և ողովել Հայաստանի աքաղաղ տերը
բանվորն ու գյուղացին — խորհրդային իշխանությունը:

Մանկուց շատ պատմություններ, գառախոսություններ եմ
լսել մարդու՝ բնության դեմ կռվելու մասին, գրքեր եմ կարդացել,
թե ինչպես մարդը իր աշխատանքի շնորհիվ կարողացել և վերան-
աղելը կուլտուրաների վերածել:

Իհ, դեռ ելի, ինչքան յերկրներ կան մարդկային աշխատանքի արդյունք...

Բայց, ճիշտն առած, դժվարանում եյինք հավատալ, հայաստանում ել կարող ե աշխարհնակ հողերանություն տեսնվել, շինարարական ձգտում առաջանալ:

Իհ հայաստանի դարավոր դյուզները, ողաներ տեսնողը Եդիսի կարծի...

Մանավանդ յեք տախտակե անիվներ տեսնողը...

Բայց արի տես, վոր մենք ել կարող ենք բնության դեմ կռվել բնությանը մեր պահանջները առաջադրել:

Փաստ — Այլըր-դյուր:

Էի՛ճը, վոր ով ե խմանում վոր ժամանակներից, քանի-քան հարյուր հազարավոր տարիներ հանդիստ ննջել ե, բախարալով չուրջը բուսած դամիչներում ապրող թռչունների անդորրը աշտոր պատրաստվում ե կուլտուրական կոչումի — չըջակտ, պատմությունից հայտնի «ղրուերը» ջրդիացնելու...

Փոքրիկ երկտրոկայան — ապագայում մեծանալու հեռանկարներում, բանվորական կյանք, դինամիտ, վառոդ, պայթյուններ — նոր-նոր յերկույթներ են Այլըր-դյուրի նախկին միապետ դադ կյանքի համար:

Բրդական առյժյա դյուզը դարձել ե մի տեսակ բանվորական քաղաք, երկտրոկայան լուսով, յեռուն կյանքով:

Էի՛ճը, վորից մի փոքրիկ գետակ եր իջնում ու թափվում Ղարաու՝ աղբյուրներից դոյացող գետակը, աշտոր վշշալով հոսող հաճա թափվում ե գետը — լիճը հիդրավլիկական հարմարությունների պատրաստելու պրոցեսում:

— Գետակը լայնացրել ենք ավելորդ ջուրը Ղարաու թափելու նպատակով: Ջրմուղի միջոցով Այլըր-դյուրի ջրին տալու յեն հոսանք զրուերը ջրելու, վորով ցանքերի տարածությունը մի քանի հազար դեկադարում կավելանա, — գեկուցում ե աշխատանքները դեկադարող ինժեները:

— Իսկ յեթե Այլըրի ջուրը չբավարարի չըջակաները ջրելու ապա կոգտվենք ե Ղարասուից, Այլըր-դյուրից հոսող ջրին հակառակ հոսանք տալով, — շարունակում ե նա լրջությամբ:

— Ջուրը ձի յե՞, վոր ուր ուղես քչես դեպի վար, դեպի վեր...

— Թեխնիքա յե, աղբարտ, թեխնիքա, — համոզում ե ընկերակից ամերիկահայը խորախորհուրդ ձայնով...

Ինժեներն ավելի ու ավելի փողկապում հյուսում ե այն հեռանկարները, վոր ստացվելու յեն Այլըր-դյուրի ջրերից, նրա ունեցած աղեկցությունից:

Քանի խոսում ե զուերի մասին ու հիշում Եջմիածին բառը, չգիտեմ ինչու, թվում ե թե վոչ թե բնությունն ե դրո առաջանողը, այլ Եջմիածինը՝ իր քնած, ծուլը, կղերական միջնորոտով, իր դարավոր մոսյուլ, յետադեմ ու մեկուսացած դրությամբ:

Իսկ գեպի դրասենյակ բռնած չափողը գնալիս, յերբ չըջապատում են Այլըր-դյուրի վրա աշխատող բանվորները, մի տեսակ դուգահեռ ե անցնում մաքովը, ու համեմատում ես աշտոր յերեկի հետ, կղերականությունը նորաչունչ ու նորաստեղծ բանվորության հետ, ու քեզ պատած թախիճը վարատվում ե:

Այստեղ, հինավուրց դրուերում, բանվորական կյանքի թափը արագ ե ու նյարդային, կարծես շատում են դարերի ծուլությունը ծածկել տարեկան յեռանդի սպասումով:

— Հը, աղերք ջան, վո՞նց ե, բանը դյուրս ե դալու, թե վոչ...

— Ի՞նչ եք ասում, ընկեր, թե մինչեվ հոկտեմբեր թամամ հունենք գործը, ել ինչի՞ յենք ապրում վոր, — հայտարարում են բանվորները:

Ու, չնայած դժվարին պրոցեսներին, յերբ ամեն մի քուլդի հարվածից աղբյուր ե բլխում քանդած տեղը ե կուտակված կրգմանակի ջրերը խանդարում են գործը, ինժեների համառությունն ու գործի սերը, բանվորների աշխուժությունը, նրանց յեռանդը տըրամադրում են քեզ համոզելու, վոր՝

— Այո, շատ չի անցնի, խուսի ու մոմի, բամբասանքի ու վանական միջնորոտ ապրող Եջմիածնի դավառակի դյուզացին դրուերի քարերը շեղքելով, հողը վորելով, հայաստանի տնտեսությանը տալու յե խոչոր հավելում՝

Հացահատիկ ու բամբակ:

Յեկ այդ արամադրությամբ, բանվորներին ու ինժեներներին հրաժեշտ տալով, չնայած անձրևին ու ցիխին, մկնում ենք հայկական Նիսասից...

Հայ իրանականության համար Այլըր-դյուր մի նույնպիսի դյուր ե, վորդիսին մի ժամանակ եր յերեկ Լիվինգստոն հայտնի ծանապարհորդի գտած ու անդլիացիներին նվիրաբերած, Աֆրիկայի արտում գտնվող Նիսաս լիճը...

Շինարարության, կառուցման յեռուն չըջան ե ապրում Խոր-

հրդաքային Հայաստանը, և նրա լավագույն փաստերից մեկը Յերե-
վանից 30 փերստի վրա գտնվող, յերբեմն ճաճիւններով չբնակա-
ված լինել և, վորի անունն է՝

Այդըր-գյուլ — Արուի լիճ...

Յե՛վ այդ արուն բեղմնավորելու յե Հայաստանի խոտան տա-
փաստանների մի կտորը՝ հնադարյան գրուերը...

Ինչպե՛ս կցանկայի հետագա այցին նախկին զբոսաշատ զը-
ռերում արած տեսնել սրխտակ վոսկին՝

— Բամբակը:

1926. մայիսի 29

ԲԱՄԲԱԿԱՆ ԳՈՐԺԱՐԱՆՆԵՐԸ

(ՃԱՆԱՊԱՐԶՈՐԴԻ ՇՈՒՇԱՍԵՏՐԻՑ)

Յերկաթուղու կայարանին հասնելով, հեռվից արդեն դեմ-
քով քեզ կանգնած են մի շարք կարմրին տվող աններ:

Կարծես թե քաղաքի դեմքը զեղեցկացնող այդ շենքերը դիա-
մամբ կառուցած լինեն, ցույց տալու, թե Յերեվանը նախկին չալ-
ջիխանաների, «արքայապետի» խորովածի, քեֆի ու խնձուխի քաղաքը
է, այլ մի նոր, արդյունաբերական շափիղներ բացող մեծ քա-
ղաք, փարոսի փողոցները նեղութեանից ճաշխում են, ուր նոր
կյանք է յետում, ջահել, կենսունակ:

Ի միջի այլոց, նկատելու յե, վոր Յերեվանը ջահելների քա-
ղաք է: Ամբողջ Արուի փողոցով անցնելիս ծերունու չես հան-
դիպի, դուքե խուլ փողոցներում այս ու այն պատի տակ նստած
տեսնեք հաստ-հաս մարդկանց արեւի տակ տաքանալիս և միայն
խել քաղաքը զգլծում և ջահելներով...

Այդ ջահելի, յերիտասարդի տարափորութունն է թողնում նաեւ
հիշածս շենքերի շարքը:

— Ի՞նչ շենքեր են, — հարց և տալիս առաջին անգամ Յերե-
վան մանող այցելուն:

— Բամբակ գող գործարանն է, բանվորական հանրակացա-
րանով, — պատասխանում է իրագելը:

Բայց այդ պատասխանը քիչ է: Գրանով դժվար է բացատրել
այն բովանդակութեանը, վոր ունի գործարանը, ավելի չու-
գործարանների շարքը:

Պետք է մտնել ներս տեսնելու:

Ընդարձակ բակը բամբակի պլանտացիաներով ու աղբարաննե-
րով չբնակաված, իր մեջ պարփակում է զտիչ, ձեթի ու սապոնի
գործարանները:

Ինժեները, վոր մի առույգ առնական հասակի տղամարդ է,
վռելվորված բացատրում է ամեն մի մեքենայի դերը բամբակ
գտելու գործում:

— Այս մասերը տեղական արտադրութուն են, — շարունակում
է նա, ցույց տալով չուգունի բամբական բարդ մեքենայի հենարան-
ներ, մասեր, պողպատյա լծակներ, պտուտակներ և այլն:

Խորհրդային հոգեբանութեամբ տողորված մարդը ուրախա-
նում և ու ակամայից հարց տալիս.

— Մեր ուրո՞ք են պատրաստված, մեր կառուցած արհեստանոց-
ներո՞ւմ են հղկված այս բոլորը:

— Այո, հին մնացորդներից մենք հարմարեցնում ենք և դու-
րացում, — պատասխանում է ինժեները սառնասիրտ: Չե՞ վոր
նրա համար սովորական է այդ գործիքների հետ վարվելը, փո-
խարիները:

— Իսկ մե՞նք:

Իսկույն պատկերացնում ենք այն սերն ու աշխատանքը, վոր
Հայաստանի փոսակից բանվորը գործադրել է իր գործարանը զը-
լուսի բերելու, իր արտադրութունը առաջ տանելու վրա:

Չարմանալի հոգեբանութուն է ապրում մանավանդ խորհրդ-
դային շինարարութեանը ակտիվ մասնակցութուն ունեցող անհա-
տը:

— Գնանք տեսնելու կոնյակի գործարանը, — առաջարկում են
մեզ:

— Ե՛հ, կոնյակի գործարանը խորհրդային ուրոք չի շինված,
նա կա ու յեղել է, բայց առանձին հաճույքով գիտում ենք բամ-
բակի, ձեթի ու սապոնի գործարանները:

Կարծես այդ գործարանի ամեն մի խողովակ, ամեն մի մեքե-
նա, ամեն մի պտուտակ մեր սնուցած ձագերը լինեն. յեթե չամա-
շենք — կշոյենք:

Յե՛վ ընդարձակ ու մաքուր գործարանային շենքի մի մասից
դուրս ես գալիս նույն հոգեբանութեամբ համակված, մյուսն անց-
նելու նպատակով:

Մեքենաները չեն աշխատում — տեղոն անցած է, բայց աշ-
խատանքի հետքերը, շունչը տիրապետող է:

Հարցախորձ ենք անում բամբակի գոման պրոցեսի ամեն մի
մանրամասնութեան մասին, տեղեկանում, ծանոթանում:

Յեւ ինժեները մի թուղթիկ դատախառութիւնն է կարդում բամբակի մասին, հունգը պատող աղվամազի, նրա դործադրութեան, մինչեւ դործարան հասնելու կետը:

Հետաքրքրութեամբ լսում ենք նրա բացատրութիւնը, ամեն մի խոսքը:

Անցնում ենք ձեթի դործարանը, ուր նույնպէս մեքենաները վերջնական մաքրման, թեփահանման յենթարկելով հունգը — խորովելուց, խանձելուց հետո մանրում են ու ապա հսկայական ծանրութեան սղմիչի տակից անցնելով ձեթ ծորում:

Գործարանական կյանքը հում նյութի մասերից և վոչ մեկը դուր չի կորցնում — ամեն մի «ավելորդ» մասերիկ դործադրվում է, ողորդարժանում...

Հունգի կձեպն ինչ է — են եւ զործադրվում իբր վառելիք: Բա ձեթ հանելուց հետո մնացած չէ՞ չը, վոր կոպտոն անունով հայտնի յե հայ գյուղերում և վորը դործ է ածվում թե հող պաշարոտացնելու և թե անասունների կերի համար:

Մազոնը նոյն ձեպի, բայց յաւաճատուկ մեքենաներով կաթն տանելու և յեփում և դերեզմանաքարերի ձեպով ու հաստութեամբ դուրս ձգվում զալիքներից՝ հատուկ քառակուսիներով ու խորանարդներով կտրատվելու, չորանալու և ապա, իբր նրատառի ապրանք՝ արկղներով արտահանվելու:

— Ժողովրդի կուրտուրականութիւնը սապոնով եւ չափվում, — նկատում է մեկը, — ձեռ պատրաստած սապոնը բաւարարում է Հայաստանի կարիքը:

— Ինչ էք ասում, վո՞րտեղից կարող ե բաւարարել, — պատասխանում է մեկ մեր առաջնորդ ինժեները և քայլերն ուղղում դեպի բանվորական հանրակացարանները:

Քանի անգամ պատահել ենք, ու արժե այդ շնչոյն, վոր ամեն մի ինժեներ իր մասնագիտութիւնից ու պաշտոնից այն կողմ ել չի հետաքրքրվում, կամ թե ուզում է ցույց տալ իր ճշտաբանութիւնը պաշտոնում, ու հենց վոր իր սահմանը անցնում է, իսկույն հարց ե տալիս՝

— Կարո՞ղ եմ հեռանալ:

Մեզ, սովորական մահկանացուներին վրա այդ հարցը լավ տրտաւորութիւն չի թողնում, բայց հաշտվում ենք:

Այդ նույն կերպ վարվեց և ուղեկից ինժեները:

— Ցտեսութիւն, յես կարծեմ ավելորդ եմ, — ասաց նա ու հեռացավ մեզանից:

Մեզ ուղեկցելու պարտականութիւնը հանձն առավ ընկեր Յեւեկ Յերզնկյանը, վոր Հայրամբակի մի նախագահն է ու դործերէ փաստական վարիչը:

Շենքերը կենցաղային ու կուլտուրական հարմարութիւններով տներ են, վորոնց կառուցումը հանձնված է ինժեներ Քաջաղ-Նունուն:

— Դաշնակցական Հայաստանի վարչապետ Քաջաղ-Նունին ե այս շենքերի ինժեները, — ծանոթացնում է մեկ Յերզնկյանը:

— Լավ ե, լավ, ի՞նչ կա վոր, թույլ քաղաքագետը կարող է շատ լավ ինժեներ լինել, — նկատում է ընկերս:

Ու հիշում ենք դաշնակներին Քաջաղ-Նունու «Դաշնակցութիւնը անելիք չունի» գրքույկը, վորի ուսերեն թարգմանութիւնը, ի դեպ, շատ է հետաքրքիր ուս իրականութեանը հայ իրադարձին ծանոթացնելու տեսակետից, — ու անցնում ենք դիտելու բանվորական բնակարանները, շենքի զեղեցիկ՝ Արարատին նայող վերանդան:

Բնակարանային հարմարութիւնները վոչինչ ասելիք չունեն, լավ են, ընդարձակ, լուսավոր, պատի յերկաթե վառարաններով:

— Բոլորը մեր գործարանում է պատրաստված, — հպարտանում է գործարանի տնտեսավարը:

Գեղեցիկ են, ճաշկաւոր, չաղաղակող: Բանվորական շենքերից բացի, դեռ կառուցելու նյութերը թափված են բակում: Ջրմուղ, պարտեզ, բաղանիք, ելեկտրականութիւն — բոլորը անց են կացնելու, լրացնելու:

Բանվորները գիտակցելու յեն խորհրդային իշխանութեան էջութիւնը հենց իրենց բնակարաններից, — նկատում է ընկերակիցներիցս մեկը, յերբ մենք գոհ սրտով հեռանում ենք գործարանների ընդարձակ բակից դեպի դուռը:

Կեցցե՛ք Հայաստանի շինարարութիւնը, — բնականորեն դուրս են ժայթքում անկեղծ խոսքերը:

Դուրս ենք գալիս, ինչպէս իրենք են անվանում, «բանվորական քաղաքիկից»:

Հեռվում ձգվում են ավերակ գյուղերի մնացորդները, կանաչին են տալիս դաշտերն ու տափաստանները, իսկ հորիզոնին դեմ առած մեկ նայում են արեղարդ Արարատն ու Մասիսը իրենց ձյունե գագաթներով:

Կարծես Ժողովրդի լինեն նոր, ջահել, կառուցվող քաղաքին:

1928 թ. 26 մայիսի:

Ա Ր Զ Ն Ի

(ՃԱՆԱՊԱՐԶՈՐԴԻ ՀՈՒՇԱՏԵՏՐԻՑ)

I

Ամեն անգամ, յերբ մեկնում ես Հայաստան, դիտելու, տեսնելու շատ բան ես աչքի դարձնում: Յերեւում ե, վոր Հայաստանի թիւ դյուզացին ու թե բանվորը՝ անխախտ, ինչպէս ծարալ հողը անձրեւի ջուրը, ծծում ե յեղած խաղաղությունը ե վերաշինում ստեղծում ե յերկիրը:

Ու ամեն անգամ, Հայաստանում տարվոյ շինարարական աշխատանքը տեսնելիս, հիշում եմ Ղ. Աղայանի վոտանալորը ծիծեռնակի մասին՝

Ծիծեռնակը բուն եր շինում,

Յեւ շինում եր ե յերգում,

Ամեն մի շյուղ կայցնելիս

Առաջվան բունն եր հիշում...

Հիշում ե, թե չի հիշում այսօրվա հայ շինականը իր հին բունը, չգիտեմ, միայն տեսնում եմ նրա նոր ստեղծագործական նախաձեռնությունը, շինարարական թափն ու մարմաջը, վորով հա՛մակված են նրա ընտանիքի թե՛ մեծը, թե՛ փոքրը, ծեր ու մանուկ, ջահել ու անհիւ...

Ռուսն ստել ե՝ քաղցածը հնարագետ ե: Յեւ այդ հնարագիտությունը, չեղածից մի բան ստեղծելը, յերկիր, պետություն, պետականություն, կուլտուրա ունենալու ցանկությունը աչքի յե դարձնում ամենուրեք, կյանքի բոլոր ծալքերում, ինչպէս ասում են, բոլոր բնագավառներում:

Մեր թշնամիները, հակառակորդները ինչքան եւ վայրահալ ման «բայլ չեմ իրենք» մասին, պիտի շնչենք, վոր այո՛, խորհրդայնի իշխանությունը տարեցտարի քարը-քարի վրա դնելով, դեռինք փորփրելով, յեղածը խնամելով, ստեղծում ե կուլտուր տնտեսական արժեքների մի ամբակուտ չենք, վորի ներկայությունը կույրերն անգամ ժխտել անկարող են:

II

— Գնանք Արզնի, — ասաց ընկերս, Հայաստանի առողջապահութեան կոմիտե:

Արզնի մասին լսել եյի, կարդացել թերթերում, լայց չեյի տեսել, տեղն անգամ չգիտեյի:

Ենթան անուններ կան վո՛ր, հո ամեն տեղ ու ամեն բան յո՛ւ

նալ չեա կարող: Մանավանդ վոր Արզնին գուցե ծանոթ ե շատերին, բայց մեզ, Հայաստանում չապրողներին համար մի վերացական բառ ե:

Արզնի—վոչինչ չի ասում վոչ հոգուն, վոչ մարմնին: Այսպէս են կարծում ինձ նման «նշանավոր ոտարերկրացիներ», փոքոնք լավ ծանոթ չեն Հայաստանի աշխարհագրական ազգագրական մանրամասներին:

Առատովանանքը առաքինություն համարելով՝ անկեղծ խոսենք: Ինչ վոր ճիշտ ե, Արզնու մասին հեռվանց հեռու միայն լսել եյինք:

Գնացինք տեսնելու:

Յերեւանից Գանաքեռի ուղղութեամբ բարձրանալով, հեռվից յերեւում ե Արա լեռը:

— Այ, են սարի տակն ե Արզնին, — վոգեւորված ծանոթացնում ե մեզ ընկ. Լազարյանը:

— Ամենաառողջարար ջուր կա այնտեղ, ի՛նչ Կիւլափոփակի, ի՛նչ Վիշի—մի խոսքով՝ Արզնին դառնալու յե կուրորտ—ալիւլացնում ե ալիւլի ջահել բժիշկը—կոմիտարի տեղակալը:

Յերեւակայութեանս զու եմ տալիս, պատկերացնում եմ այն հոյակապ չենքերը, վոր դոյություն պիտի ունենան Արզնի—Վիշիի չքաղաքում:

Առաջ ենք գնում:

Շոտսէյից ճանապարհը շեղվում ե դեպի ձախ՝ դյուզական թոգոտ ճանապարհը, վորը կարգի յե բերվում Արզնիի գալիք հիվանդներին հարմարություն տալու նպատակով:

III

Ասորական դյուզի միջով անցնելիս ուղեկից բժիշկները, կամիսարն ու իր տեղակալը գտնադատվում են նյութական աղությունից, վորը հնարավորություն չի տալիս նրանց կուրորտը ցանկալի բարձրութեան վրա դնելու:

Հոգու թոխշքը, ցանկությունների թափը, յեռանդը, գործելու, շինարար ու հանրագոյտ արժեք տալու ձգտումը արտացոլում են նրանց յուրաքանչյուր խոսքում:

— Մի, թե մի փող կիւլի՛ր, — ասում ե Գանձակի բարրատու ընկեր Լազարյանը—բու արեն եմ ասում, ե, դրախտ կշինենք, համա վոր չկա՛...

Հաւանում ենք Արզնու վարելքին:

— Հրեն են ա ե՛, — կարծես հարազատ դավալի ցույց տալով,

ժպտում են ուղեկիցներս, դժգոհելով, սակայն, ճանապարհի ներթափանցի:

— Եհ, ինձեներ կիրակոսովից լավ բան գյուս կիզա՛ւ, — ասում է Լադարյանը ու առաջ անցնում զեպի Արզնի...
Որը կերակի յե. Չանդու գետի ձախ ափին, գեղեցիկ քարայրանջի կանաչներում խումբ-խումբ նստած գյուղացիներ «գոթ» են անում: Նրանց գունդգուն գլխակապերն ու շորերը լրացնում են բնության վայրենի գեղեցկության կիսատ պատկերը:

Յերեմիում են չնքեր, կառուցելու նյութեր, փայտեղեն, ցեմենտ, ինչ-վոր կոնուսներ:

Իջնում ենք ցած: Յեւ ախտեղ ե, վոր վերե հիշած ուսանական առածը՝ քաղցածը հնարադետ ե—խմաստով, չգիտեմ ինչու՝ մոտոբերում եմ:

Չուրը հանքային ե—ածխածխովուտային՝ յերկաթաջրի համով:

— Ի՞նչ հիվանդություններեց ե բժշկում ջուրը, — հարցնում ենք մենք:

— Վոսկրացավից, հողացավից, վերքերից, կաշվի հիվանդություններեց, — ո՞վ ե իմանում, հրաչք ե, հրաչք...

Դե մենք մասնապետ չենք, միայն գիտող ենք: Ու պատմում են, թե ինչպես ամեն տարի, ամառ ժամանակ, չրջակա ու հեռավոր գյուղերից բաղմամբով հիվանդներ են գալիս բժշկվում...

IV

— Հո տեսնում եք ես ծածկածը—ջրի ախուճն ե: Մինչև մեկ ձեռքն անցնելը ետեղ սոսկ մի փոս եր յեղել, ուր ամեն տեսակ հիվանդներ նստելիս են յեղել ու բժշկվել, հենց ետեղս, տեսվարի:

Նայում ենք կոնուսի մեջ բացված պատուհանից ներս—աղբյուրը ըլթըլթալի դուրս ե ցայտեցնում կենսաբար ջուրը, յեռա՛լով...

— Մի քանի շերտ պղնձե դրամներ ենք հանել աղբյուրի ախուճքը մաքրելիս, ուսական մի շարք թաղափորների, պարսկական դրամների. յեթե ուղենայինք հեռու գետը, դուցե ե հոսմե՛ականի յեւ հասնելինք, — բացատրում են մեզ, — բաց փող չունենալու պատճառով կանգ առանք:

Ժողովուրդը ախուճքին փող դնելով ե իր յերախտիքը հայտնել ջրին:

Ջրի ըլթըլթոցը, յեռալը հիշեցնում է Կիսլավոդսկի նարդանի ալազանը իր թափով, յեռալու, ալիքների ուժգնությամբ:

Փայտե ծածկոցի տակն են առել վայրենի դրության մեջ հոսող ու չրջակաները ճահիճ դարձնող կենսաբար ջուրը:

Գյուղացիներն իրենց սովորության համաձայն՝ ջրի մի կողմը դանդաղ քարի վրա մոմ են վառում. հենց մեր ներկայությամբ ճաթճաթում եր մեղրամոմը—չե՞ փոք քարը սուրբ ե համատացողի համար...

Մինչդեռ ջուրն ե տալիս նրանց հիվանդներին առողջություն:

Ու բժիշկները բացատրում են ջրի քիմիական բաղադրությունը:

— Ամենայն քիմիկոսը, ջուր վորակողը ժողովուրդն ե. տեսնում եք, յեկել են, մոմ են վառել, դուցե մատաղ ել մորթեն:

— Նշանակում ե ջուրը արժեքավոր ե, — հաստատում ե ուղեկիցներիցս մեկը:

Ալազանից որդեն խողովակներով ջուրը հոսում ե զեպի վանահաները, վորոնք սեղոնի բացմանը պատրաստ են լինելու: Թվով հինգ լողարաններում Հայաստանի աշխատավորությունը, քան վոր ու գյուղացի, պետք ե բժշկվի կուլտուրական ձևով, մարմարե վանաներում, վորոշ ջերմություն ունեցող ջրում պտուկելով:

Կուլտուրական նվաճո՞ւմ ե սա, թե չե:

Պատրաստ ե նաև հանրակացարան-սանատորիան, վորի շուրջն ու շորս կողմը հարյուրներով ծառեր են տնկած հանգստյան ու զեղեցկության համար:

Բանվորներն ու չրջակա գյուղացիները թե ուրախանում են ու թե պարծենում: Իրենք իրենց ձեռքով փոսի միջով հոսող ջուրը տեղացրել են, ջրին պատիվ տվել, խողովակներով հոսեցրել—քի՞չ ե:

Քաղցածը հնարադետ ե: Ու փոքրիկ Հայաստանն իր նյութական սուղ դրության մեջ իր բերանի թիքան կտրում ե, Չանդու վայրենի ձորերից մեկում հոսող բնական կենսատու ջուրը ալիւլացնում, հիվանդներին բուժում, կուլտուրական աշխարհի դասն ե ուզում դասվել—քի՞չ ե:

Ու շատ չի անցնի, մենք համոզված ենք, փոքրիկ Հայաստանի ժրաջան աշխատավորության ջանքերով այդ յերբեմնի կտրած, միայն չրջակա գյուղերի աղգաբնակությանը հայտնի ու նրան բուժող Աղդնու ջուրը կդառնա հայտնի յեթե վոչ ամենուր, գոնե Անդրկովկասի շատ վայրերում:

Սաչը տերը զորավոր կանի: Իսկ Հայաստանի տերերը միշտ եւ պատրաստ են իրենց փոքրիկ սոցիալիստական վաթանք որքնակելի, կուլտուրական դարձնելու:

— Պատիկ ե ու ճստիկ ե,— վոպեւորված զրուցում է յին ընկերներս, յերբ բարձրանում եյինք դեպի վերելքը՝ Յերեւան մեկնելու:

— Ինչո՞վ ենք պակաս ուրիշներէջ. մեր Բորժոմը, Կիւլա-վադսկն եւ ես ա, դարոււ չենք,— ծիծաղելով սրախոտում եր Հայաստանի նարկոմդըրավը— ընկեր Լադարյանը:

1926 թ. 27 մայիսի

Հ Ի Պ Բ Ո Ղ Ե Ն Ը

Հնում աշուղներն եյին գովք անում:

Մենք այսօր, թող տարրինակ չթվա, խորհրդային աշուղներ ենք, ու չենք քաջվում:

Ինչո՞ւ չգովել յեղածը, յերբ պատկերացնում ես հինը, չեզոքածը:

Ինչո՞ւ չգովել, չարձանագրել այն գերմարդկային ճիգերը, վոր թափվում են նախկին ավերակների հայրենիքում՝ Հայաստանում՝ վոչ միայն ավերակները վերականգնելու, այլ և նոր արժեքներ ապու կառուցողական ու ստեղծագործական ձգտումներն իրագործելու շուրջը:

Կառուցողական հաղթանակներից ու դուխ-գործոցներից մեկն է Խորհրդային Հայաստանի նվաճումները՝ պսակը Չանգվի ափին, այսօր հսկայական ջրվեժով թափվող ու Յերեւանը լուսավորող, կարճ խոսքով ասած՝ Հիդրոշէնը:

Թվում է Յերեւանի այսօրվա զեղեցկութունը կարելի չէ դիտել Բանաքեռի շոսեյից, վորտեղից ամբողջ ալլի-քաղաքը յերևում է ինչպես ձեռքի մի ափում:

Հիդրոշէնը լույսի, ելեկտրականության աղբյուր է, վորից ողավում է ստալժմ Յերեւան քաղաքը, վորից ողավելու յեն Յերեւանի չբջակա գյուղերը:

Հիդրոշէնը Հայաստանի սիմբոլն է:

Չարմանալի յե ժողովրդական հոգեբանությունը, նրա գոհունակության արտահայտությունը:

Դիտել ենք մասնավորապես հայ աշխատավորության ուրախական արամադրությունը մի քանի անգամ:

Այդ արամադրությունը հիշեցնում է նախկին սրբավայրերի, վանքերի, ուխտերի ապրումները:

Մանավանդ այս ու այն հիմնարկի, շենքի հանդիսավոր բացումներին:

Քանի-քանի անգամ այդ յերեւույթը չհատել ենք ու այս անգամ ել ուզում ենք մատնանշել:

Ու հասկանալի յե ժողովրդական ուրախությունը: Նա զգում է, ըմբռնում է սիմբոլը և հիդրոշէնի տալիք ոգուտները՝ լույսը, ջերմությունը, յեռանդը, մի խոսքով՝ բոլոր այն կուլտուրական փուլերն ու ոջախները, վոր կապված են ելեկտրականության հետ:

Աթաբից— ելեկտրականություն:

Ձեթի կանթեղից— ելեկտրականություն:

Հաչվի բան է, չե՞, ու ո՞վ կարող է ավելի լավ հաշվել, քան զործնական գյուղացին, կյանքի չարքաչ մշակը:

Յեթե սկզբում մեզ «չամաղան փախցնողներ» եյին անվանում, այսօր տեսնում են, վոր չե, մենք վոչ միայն չենք փախչում և փախցնում, այլ որեցոր շինում, կառուցում ենք իրենց հետ, իրենց համար:

Ու ժողովրդական մասսաները ուրախանում են: Վորքան զեղեցիկ է յին ու տալվորել, օրինակ, հիդրոշէնի պաշտոնական բացման օրը Յերեւանի Չանգվի ափով ձգվող նոր շոսեյի կողքին այդ յինքնում հավաքված խումբ-խումբ գիտողների չարքերը...

Հայ ու թուրք կանայք, գույնգույն չորերով ու չարերով կտրան ծեփերին, կանաչ ծառերի շվաքում, ժայռերի ցցված քներին թառած ջահելները, զուգված, «պրագնիկի չոր» հաղած բնակիչները յեկել եյին դիտելու, տեսնելու, թե ինչպես դեպի հանդես են գնում պաշտոնական ու պատասխանատու ընկերները:

Չանգվի ափերն ու բարձրացող ժայռերը լիմ-լիցուն եյին հանդիսականներով...

Վայրենի ձորում, ժայռերի ծոցում բարձրացող զեղեցիկ շենքեր կարմիր շերտերով գոտկավորված, հսկայական մարդկային ծովով չբջանակված, սոփորական ձեփականությունը կատարելուց հետո հանկարծ հեղեղվում է լուսով...

Նույնն է և քաղաքում:

Բազմահազար ուռաներ ու «Ինտերնացիոնալի» զիլ թնդյունը իրայնում են Չանգվի աղմկահույզ վշշոցը, արձագանդելով լեռների գիմացի պատը:

Արտասանած ճառերը, ուրախիտ զեմքերը, համբույրներն ու

գրեկախառնումները կառուցողները, սլաշտոնական անձանց միջև՝ ցույց են տալիս այն հոգեկան խիղճը, վոր ապրում են թե նախա-
ձևնություններն ու թե՛ տեխնիկական սերտնալը:

Բայց ի՞նչ է տալիս հիդրոշենը:

Արի խոսենք թվերով:

Թեև ճիշտն ասած, թվերով խոսել չեմ սիրում, Հնայած թվե-
րի գիտական համբավին:

1925 թվի մարտի 9-ին դրվել է հիդրոշենի կայարանի հիմքը
անձամբ ընկեր Ռիկովի կողմից և կայանը պատրաստվել է ու բաց-
վել 1926 թվի մայիսի 16-ին:

Այդքան ժամանակ տեվող իրոք վոր ցեկլույսան աշխատանքը
սկսվել է հաջողությամբ:

Հիդրոկայանի ուժը հավասար է 5600—6000 ձիու ուժի:

Ձանդու գետի ձախ ափի գլխավորականքից մինչև վ կայանը 5
վերստ է: Յեվ այդ ժայռերի միջև տարվող աշխատանքը, զվա-
րին ու բարդ, նստել է ընդամենը 1 միլիոն 350 հազար ուրբի:

Արժե՞ր արդյոք այդպիսի մի խոշոր գումար ծախսել մեր որե-
րում, թե ինչ է ելեկտրական լույս սկսել տալ Յերեվանի ազգա-
բնակչության:

Անշուշտ արժեք: Յեթև անգամ թողնենք մի կողմ «ազգաբնա-
կության շահերը» և ի նկատի առնենք զազաքի արդյունաբերական
ու գյուղատնտեսական կյանքի դարգացման թափը, դրականապես
առելու յենք, վոր Յերեվանը շահվում է ըստ ամենայնի:

Այսոր արդեն կիլովատ-ժամը նստում է 1,1 կոպեկ, իսկ յե-
թև ամբողջ ուժը գործադրվի, ապա 30 միլիոն կիլ.—ժ. նստելու
յե 0,8 կոպեկ:

Այսքանը թվերի առթիվ:

Ապա ի՞նչ կասեք այն կուլտուրական նշանակությամբ մասին,
վոր ունի և ունենալու յե հիշածս հիդրոկայանը:

Ուաղիոյի զարգացման, ուաղիոյով ամբողջ աշխարհի բոլոր
ծայրերի միացման որերին, յեթև կուղեք, մի տեսակ հետամնացու-
թյուն է ու այն ել վատ աղբող հետամնացություն, յերը աթարի
դեղերն են աչքիդ առաջից անցնում:

Հայաստանում, ուր փայտ չկա, ուր անտառների սակավու-
թյունը հնարավորություն չի տալիս ժողովրդին իր անհրաժեշտ
կարիքները բավարարելու, հնարավորություն է ստեղծվում ձմե-
ռը սենյակները վոչ միայն լուսավորելու, այլև տաքացնելու ելեկ-
տրական ջերմությամբ:

Ելեկտրականության տված ոգուտները մասին յերկար չենք
խոսի, միայն կասենք, վոր նա հնարավորություն կտա դեռ ֆունտ-
ֆունտ ժամանակներից մնացած դեռնափոր կլասիկական ողանե-
րը վերածել գեղեցիկ գետնավեր կացարանների, բնակարանների
և Հայաստանի շատ տեղերը, բնակած վայրերը, վոր այսոր գե-
րեզմանոցների յեն նմանում, կվոխվեն կուլտուրական տիպի դյու-
ղերի:

Հսկայական այն աշխատանքը, վոր տարվում է անտեսության
բոլոր ճյուղերում ու շինարարության ասպարեզներում, մեզ ի-
րավունք է տալիս յերբեմնի յերազականը իրական համարել ու
այդ իրականության մասին խոսել:

Ելեկտրականության այնպիսի ուժեղ կայաններ, ինչպիսին է
հիդրոշենը, կառուցվող կայանը Լենինականի մոտ, Ախուրյանի
ձորում, հնարավորություն կտան Հայաստանի զանազան կողմե-
րում թառած ու փռված գյուղերին ոգտվել ելեկտրականության—
սպիտակ ածուխի ուժով ու մտնել կուլտուրական ժողովուրդ-
ների շարքը:

Առ այժմ սպիտակ վոսկին— բամբակն ու սպիտակ ածուխը—
Ելեկտրականությունը, իսկ ապագայում և հանքային այն հարս-
տությունները, վոր ծածկված են լեռնային կեղեվներով, խաղաղ
աշխատանքի սկսմանը մեր փոքրիկ սոցիալիստական հայ-
րենիքը կդարձնեն իրոք վոր կուլտուրայի մի ոջախ, մի որինա-
կելի անտեսական միավոր:

Հիդրոշենն ու շինարարական մյուս աշխատանքները մեր ա-
սածների յերաշխիքն են ու բղկտված, արնաքամ ժողովրդի սիր-
փիչ, մղիչ ու վոգեվորող խթանները...

1926 թ. հունիսի 6

Ե Ր Ե Զ Դ Ե Յ Ը Ն Ո Ւ Մ

(ՀԱՄԱՊՈՐԴԻ ՀՈՒՇԱՅԵՏԻՑԻՑ)

Յերեվանից դեպի Նախիջևանի գցած շոսեյով մեկնում ենք
դեպի Արազդաշան—Նախիջևանի դնալու նպատակով:

Գեղեցիկ է դարնանը Արարատյան դաշան իր կանաչով:

Շոսեյի աջ կողմից յերեւում են Մասյաց լեռները, լեռնա-
շարքը՝ ձյունե դադաթներով:

Սլաքի նման ձգված շոսեյով անցնում են սայլեր՝ բարձած

պիտու տակառներով, բամբակով, կառքեր՝ զանազան մարդ-
կանցով:

Շոտսեյում կյանքը յետում է:

Յերեմանը իբր կենտրոն դեպի իրեն է քաշում շոտսեյական
ուղիներով շրջակայի սամբոյ՝ ազգաբնակչությունը, և ամեն տեղ
և կյանքը նույնն է, յետուն, շարժուն...

Հետզհետե անցնում ենք դժի վրա գտնվող գյուղերը, իրենց
«սպասմական» ավերակներով, ավերակներ, վորոնք «կենդանի»
վկաններն են մոտ անցյալի յեղբայրասպան կռիվների, հայ-թուր-
քական ընդհարումների:

Յեթե ճանապարհորդները խոսելու նյութ հունենան, այդ ավ-
երակները կարող են հարուստ նյութ ծառայել մտքերի փոխա-
նակութան, կշտամբանքի, անեծքի...

Յեմ ավերակների կողքերին, ինչպես կտրած ծառի կոճղից
ծլող չիվեր, արդեն կառուցվել են տներ, տնակներ, խանութներ,
կյանք է ստեղծվել ամենուր, կենդանի, խաղաղ, գործունյա:

Ղաճարվից այն կողմ, դեպի Նախիջևան տանող գծի յերկու
կողմերը բնակչություն չկա—դեռ ավերակների կույտեր են, վո-
րոնց մարդկային ձեռք դեռ չի դիպել...

Հեռվից ժապավենի նման յերեմում է Արաքսը, վոր արևի
լուսի առկ պողպատե դույնով գալարվում է, լեռների կողմ-
քին քաղվում:

Յերեմում են բուրդեր:

Դրանք խանական գերեզմանաքարեր են, վորոնք թաղամուրել
են հնում և կալվածատիրոջ մահից հետո...

— Սրանք Վեդի-Բասարի լեռներն են,—ցույց է տալիս ձախ
կողմում ձգված տկտր լեռների կողմը:

— Ազգաբնակչություն կա՞...

— Այո, թուրքեր են. կարծես միակ տեղն է Անդրկովկասում,
ուր թուրքերը լեռներում են ապրել, իսկ հայերը գաղտնաբա-
րում,— նկատում է ուղեկիցներեցս մեկը:

Նայում ենք լեռներին, նայում մյուս կողմ՝ դեպի դաշտ՝ ավ-
երակների մնացորդներին, ու յերեմում է՝ ընկերներից յուրաքան-
չյուրը մի բան է մտածում:

Յերթասարգ ընկերակիցս լուսթյան մեջ բացականչում է.

— Վեդի-Բասար ատվե՞լալես...

— Դա, ատվե՞լալես, այ թե ինչպես է ատվե՞լալես արել,—
պատասխանում է վրաստանցի ընկերս, վորին լավ ծանոթ է մեր
իրականության ունքն ու բունքը...

— Տեսնո՞ւմ եք են վրանները, վոր ձգված են հեռվում,—Հու-
նաստանից յեկած զաղթականների վրաններն են. դեռ գյուղը կա-
ռուցելու նյութերը նոր են ստացել, շարունակում են վրաններում
ապրել,— բացատրում է ուղեկիցներիցս մեկը:

Առաջին յերկու «գյուղերը»— վրանների խմբերը թողնում
ենք, յերրորդ «գյուղում» իջնելու նպատակով:

Հեռվից յերեմում են կարմիր աղյուսի շենքեր, յերեմականու-
թյունը վերաշինում է ավերակների այդ կույտը, յենթադրում են-
յետուն կյանք, մարդկային հոսանք...

Մոտենալով ականատես ես նույն ավերակների կույտերի...
Դրանք նախկին Արաղդաթյան կայսրանի, բամբակի գործարան-
ների կանգուն պատերն են, վորոնք մոտ ժամանակներում պետք է
վերաշինվեն:

Իսկ զաղթականները: Նրանք ապրում են չթրծած աղյուսի
պատերի տակ ձգված վրաններում՝ մեծ ու փոքր, ու պատրաստ-
վում նոր գյուղի կառուցման:

Գաղթականները թյուրքերայի զանազան գյուղերից ու քաղաք-
ներից հավաքված մարդիկ են իրենց ընտանիքներով:

Ո՞վ ասեա վոր չկա այնտեղ,— գյուղացի, յերկրագործ, ար-
հեստավոր, նույնիսկ լուսանկարիչ...

— Յես լուսանկարիչ եմ,— հալարտությամբ հայտարարում
է մի փոքրիկ մարդ յեմբողական շրջազգեստով:

Չգիտեմ ինչու հիշում եմ Պարոնյանի լուսանկարչին, փոք-
րիկ, մանրատուրիկ քայլերով:

— Մտենք վրանները,— առաջարկում են մեզ:

Վրանները ձգվում են իրարից հեռու, անկանոն, կոտորված
զծով:

Մտնում նք մի յերկարածիգ վրան, ուր ապրում են մի շարք
ընտանիքներ:

Գեսնի վրա զգված են խաիրներ, իսկ խաիրների վրա դռնա-
ներ, անկողիններ:

Մաքրությունն այդ վրան-գորանոցում որինակելի չէ, յեթե
հաշվի հառնենք անձրևի հետքերը...

— Գիշերս անձրև յեկավ, կաթեց,— բացատրում են մեզ:

Մի տեղ խմոր են հունցում, մի խաիրի վրա մայրը կերակրում
է մանկանը:

Յուրաքանչյուրն զրազված է իր ընտանեկան գործով:
Վրանի մյուս ծայքում գետնի վրա նստած սկեսուրը հարթու-
կում է լվացքը, ուրախկոտ գեմքով վողջուհում է մեզ:

— Կուլտուրական մարդիկ են, ինչ կուզես առա, նույն իսկ
վրանային կյանքում ուղղում են հարթուկած սպիտակեղեն ունե-
նալ: Աֆֆերի՛մ մարդիկ...

Մանուկներն ու պատանիները հոր փեշերը բռնած՝ չըջաղա-
տում են մեզ:

Գյուղի մյուս կողմը, գետի Արաքս ընկած դաշտավայրում
մարդիկ են յերեվում:

Հողը չափում են: Այս տարի ուշացանք բամբակ ցանելուց,
գարի յենք ցանել, — ասում է դաղթականներից մեկը, մոծակնե-
րը դեմքից դես ու դեն քշելով:

— Վոչինչ, բարեկամ, Մայր-Արաքսի ճահիճների աղգային
մոծակներ են, վնաս չունի, — սրախոսում է յերիտասարդ ընկեր-
ներիցս մեկը:

— Աղգային մոծակը վո՞րն է, մոծակը մոծակ չէ՞, ինչ է, —
նկատում է մի ուրիշը, իր հերթին պաշտպանվելով ճահիճների
քաղաքացիներից:

— Բայց ինչ ել վոր լինի, համոզված եմ, վոր այս մարդիկ
հաղթահարելու յեն բոլոր դժվարությունները և այս ափե-
րակները չենի վերածելու: Արդեն ծիլերը, կյանքի նշանները
ալիսնայտ են, պետք է աշխատել, իսկ սրանք աշխատելու, կյանքի
ծարավ մարդիկ են — կստեղծեն, — վոգեվորված զրուցում է ըն-
կերս, ցույց տալով յեղած ցանքների վրա:

— Ենպիսի դժոխային պայմաններում ենք ապրել, վոր նույն
իսկ այսօրվա կյանքը մեզ դրախտ է թվում, — ասում է մի ժիր
սերաստացի, վոր հատուկ չեչառվ խոսում է իրենց ապագա անե-
լիքի մասին:

— Զուրը, խմելու ջուրը քիչ է. — ասում է մի ուրիշը:
Կարծես թշնամիների փախուստից, ավերածությունից հետո
կյանքին նորմալ ընթացք տալու արամազբություն ունենան նո-
բեկները, ըսկի չեն հուսահատվում, ընդհակառակն, վոգեվոր-
վում են:

Մանուկները ըսկի յել չեն մտածում, թե ինչ կա, ինչ է լինելու:
Խումբ-խումբ կանաչի մեջ վազվզելով թիթեռնիկներ են փոքրում:

— Կյանք է, բայց ջան, կյանք, ամենուր կյանք, — փիլիսո-
փայում է ընկերս ավտոն նստելիս:

Իսկ մոծակները դեռ յերկար շարունակում են հարձակվել
մեզ վրա, մինչեւ ճանապարհի քամու մեզ ոգնության գալը:
1926 թ. հունիսի 24

Գ Ե Պ Ի Լ Ե Ն Ի Ն Ա Կ Ա Ն

(ՃԱՄՊՈՐԴԻ ՇՈՒՇԱՏԵՏՐԻՑ)

Անցնում ենք Վոսկրեսենկա, Նիկիտովկա, Համգաչիման,
Վարդանյու գյուղերը: Դեռ Ղարաբլիխա չհասած, արդեն հեռվից
կարծես թիթեռնիկները կանաչում, յերևում են կարմիր բանակա-
յինները վրանները:

Լսվում է զուռնայի ձայնը, վոր արդեն ճաշած յերիտասարդ-
ները անտառի գոշին նվագում են, յերևի հիշելով իրենց գյուղերը:

— Լս՞վ են կերակրում, — հարցնում ենք նրանց:

— Շատ լավ, գնանք մեր խոհանոցը տեսեք:

Ու հերթով խոհանոցից դուրս գալով անցնում ենք վրանից
վրան դիտելու խորհրդային զորքի կենցաղը:
Հնում, ցարական ռեժիմի որոք, ծանոթ սպաների հետ մի
քանի անգամ յեղել եմ զորքի ամառային բանակատեղը: Ամենա-
շատը, վոր տեսնում եյի զինվորները վրաններում, մի խուռացած
պատկեր եր, կամ սապոնի յարլիկ, կամ մակարոնի ռեկրամ...

Իսկ հիմա՞:
Կատարյալ զրազարան-ընթերցարան: Գրքեր, թերթեր և, վոր
գլխավորն է, մաքուր գրական լեզվով արտահայտված, կար-
ծես նախկին հայկական սեմինարիայի աշակերտների հետ եք
խոսում:

Ել թողնենք այսօրվա զինվորի քաղաքական դաստիարակու-
թյունը, վոր յերևի հնում սպաներն անգամ չունեյին:

Իհարկե չունեյին:
Նրանց ընթերցանության նյութը պաշտոնական «Инвалид»-ն
էր կամ թե գնդի «պրիկազը» — ահա և բոլորը:

Այսօր, բացի թերթերից, զինվորների մոտ կտեսնենք Լենին,
Մարքս, Ենգելս, սրանց թարգմանություններ, պատմության և
դիտության վերաբերյալ այլ գրքեր:

Դպրոց-զորանոց, զորանոց-դպրոց — ահա այսօրվա մեր՝ խոր-
հրդային զինվորի կյանքն ու կենցաղը:

— Բոլորս ել սովորում ենք, վոր յեկա, այրի տառանքի հետ
եւ ծանոթ չեյի, իսկ հիմա կարդում եմ, — պարծենում եյին զին-
վորները:

Կերակուր, վոր մեր տներում չենք կերել, միս, վոր միտյն ա-
խարից եր մեզ բաժին ընկնում, շոր, դիրք, ել ի՛նչ ենք ուղում, —
ավելացնում է մի ուրիշը:

— Եսպէս կոչիկ որումս չեմ հազել — առում եր մի կարճա-
հասակ չեզոտ զինվոր, ճամբոված գլխարկը գլխին: — Շատ ա լավ...

Յեզ վոչ մի դժգոհութեան նշան, բացի ոտս, մոլորկան մի քա-
նի «յերես առած» տղաներից, վորոնք, չգիտեմ ինչու, կերակուրը
չէյին հաւանել:

— Շատ են բողբոջում հա՛ւ, — նկատում եր մի զինվոր
տրտնջողների հասցեյին:

Ղարաքիլիսայից դեպի մոտակա Ղալազ գյուղը և այն կողմ՝
Համամլի շրջանը առանձին գրավչութիւն չեն ներկայացնում,
յեթե չհիշատակենք հաճախակի պատահող ջրաղացները:

Ջրաղացների մի ցանցով ողակել և իրեն փամբակ-չայը, վորի
հորդահոս ջրերից ողտվելով տեղական գյուղացիները աղում են
իրենց ցորենն ու առաւել ևս դարին:

Գարի ուտողներ են համամլիցիք ու մոտակա գյուղացիները:

Այլապէս դարին, լեռնային բնութիւնը և հողի անդորութիւն-
նը նրանց ստիպում են հրաժարել աշխարհի մի բարիքից, ինչպի-
սին և ցորենը:

Կերածս դարի լինի, ախանջս բարի, — վաղուց և առել հայ
աշխատավորը: Բայց այդ ախանջի բարութիւնը խանդարվել և
թյուրբանան արշավանքի ժամանակ, յերբ խուճապի յենթակա
մեր ու մանուկ փախել են դեպի լեռները, դեպի ժայռերը պա-
տըստարվելու:

— Հո տեսնում եք այս տափաստանը, — ցույց եր տալիս
ուզիկիցս Լուսիա լեռների կողերին կպած ու դեպի յերկաթուղա-
գիծը տանող բարձրավանդակը: — Ես դաշտերում դերեզմանա-
տունն և հայ աշխատավորութեան այն մասի, վոր աշխատում եր
փախչել հասնող վտանգից:

Ու նա սրտածմրիկ տեսարաններ և պատկերացնում այն դրու-
թյան, յերբ հաղարներով տեղահան յեղած ժողովուրդը ձմռան
բուք ու բորանին իր հանգիստը, իր դերեզմանը գտնում եր Ջա-
ջուտի գյաղուկից ցած ընկնող դաշտավայրում:

Ջաջուտի գյաղուկը:

Դեռ հեռվից դգում ես նրա խելառ քամու թափը: Ու քանի
բարձրանում ես վեր, այնքան ուժեղ քամու հարվածներ ես ստա-
նում գեմքից:

Ջաջուտի տունելով անցել էյի, բաց սարն ի վեր — յերեւք:
Հիշեցի Ջաջուտեցի հայտնի իդեալիստ Յենոք Դենջանին, վոր

գարմանաւով, Ո՛ւ-ական թփականներին, բողբոջում եր ու... ստում՝
աչքերից մէջը նայելով:

— Ինչո՞ւ, յերբայր, Մոսկիա կարող և համալսարան լինել
իսկ Ջաջուտ՝ վոչ, ինչո՞ւ:

Լեռնցու, իդեալիստի այդ դայրաւթը մտարերեցի Ջաջուտի
վերելքում, յերբ հեռվից տեսա նրա հայրենիքը, «Մեծն Ջաջուտ»
գյուղը:

Արդեն հարկգոնում գծագրվում և Լենինականը — նախկին
Գյումրին՝ Այեքոանդրապոլը իր Կապաչի Պոստով, իսկ մոտի-
կից՝ հայտնի Պոլիգոնով:

Շուտեւից անցնում են յերկաթուղագծի բանփոխերը, վորոնք
խումբ-խումբ գնում են գյուղ՝ իրենց տները:

Տիպիկ տիպը յերկաթուղագծում աշխատող բանփոխերի:

Դեռ լենինական չհասած, արդեն թփում ենք այն հեռանդ-
կարները, վորոնք խորհրդային իշխանութեան աշխատանքի ալ-
դյունք են և կուրսուրական նվաճումներ:

Յերկաթուղագծի հակադրական հիպոթեզանցը, հայտնի Շիր-
ջրանցքը, ջրա-կայարանը, վոր շատ շուտով պատրաստ կլինի,
մանվածային մեծ գործարանը, վոր հեռվից հայերեն Մոսկի
նման կարծրին և տալիս սե քարերի՝ Լենինականի սահմանում:

Ու շտապում ենք դեպի մեր առաջ ընկած գործարանը, վոր
արդեն ամառալեյու մոտ և, վորից այսուհետ չարուհակ լրս-
վելու յե իյիկները չընկճւթիկցը և վորից սառալոտ-յերեկը չա-
ցող սուրճը հողորդելու յե ամենուր, վոր խորհրդային Հայաս-
տանը մենակ խաչնարածների, յերկրագործների յերկիր չէ, այլ
անում և ստաջին թոխով քայլերն արդյունաբերական աշխա-
հում:

Համում ենք գործարան, մանում բակը, բոլորի համար
աննկատ, բայց հրճվանքով լի սրտերով:

Վաղուց եր չեյի անցել Սեանի վրայով դեպի Դիլիջան —
Ղարաքիլիսա-Լենինական գծով...

Հետաքրքիր ճանապարհ և և ուսանելի: Հենց այդ գիծը
բաժանում և Հայաստանի ուկրեֆի մասին գաղափար կազմելու:

Յերկիրը մարմնացած ալիքների ապաւորութիւն և թող-
նում: Հենց են և, վերելք — վարեջք, վերելք — վարեջք:

Մանավանդ յեթե այդ տարածութիւնը անցնում ես կարճ
ժամանակում, առենք մի որպիս ընթացքում...

Քանի՞ գյաղուկ — լեռնանցք ես կտրում:

Բայց ամենազեղեցիկը Սեմյոնովկայից՝ դեպի Դիլիջան տանող լեռնանցքն է։

Դեռ Յերեվանից սկսած բարձրանում է առաջին բարձրանումը, մինչև ամառը փոփում է Սեմյոն լիճը իր առաջին ջրերով։

Դեղեցիկ է Սեմյոն արևոտ սրին, մանավանդ դարձանքը Յեթե փչող քամին մեղմ է ու չոչալան։

Սեմյոն ամբողջովին չարժվում է մանր կայրակներով, վարունք, կարծես խնայելով լճափի քարերն ու ալպը, Սեմյոն կղզին, դեպքում են յեղերքին կամացուկ, ներսդամտարար։

Վորքան հնություններ կան հնադարի համար, փոքրահասակ հիշողությունների առիթներ, առասպելներ արքայություն։

Բայց բոլորը մոռալ ու անհայտ անցյալից, մեր «սպասելի» բանաստեղծների քնարներին ուժ տվող անհայտ, բայց, չգիտեն ինչու, «յերազական» անցյալից։

Մենք չտապում ենք. ժամանակ չունենք հիմնադրու աղյուսն աղյուսի հրաշալիքի գեղեցկությունից։

Բայց զերվածը մեզ ստիպում է մի քանի բուռն նստել քնարին մանր, դուրսդուր, դեռ ապառ շղատած խճի վրա։

Մեզանից փոքր ինչ հեռու գյուղացիները վարում են խոնավ հողը յախարական գոլթաններով, յերեմի նայելով քաղցի ընկերների յերեմիայություններին։

Դեպի ծովը մակերևույթի յերեսով նետում ենք քարեր, փորունք սլաքով ջրի յերեսից՝ թռչում են առաջ։

Ինչքան ազդրունք կան, փոքունք իրար հետ հյուսիսի կողմում են մի առօրե հենց յերեմի մոտ ու թափվում լիճը պարզ, հստակ հոսանքով։

Շոտանյի ձախ կողմի ճահիճներում, կանաչ դամիշի մեջ ճահճից ճահճի թռչում են վայրի գեղեցիկ, խառատիկ բողեր, կարծես կանչելով պայքարի։

Բո՛ւմ...

Լավում է ընկերոջն ամբողջական արագացի ձայնը, փոր կորչում է լեռների ծալքերում։

— Ո՛ւր, յեթե մի քիչ ցածր բռնվեր, կաշեւու յեր, դիւի վերվից անցավ, — միթեմարում է չֆերը «փորոտրին»։

Ինչ գլուխ, ինչ փոտ, փորտեղից տեսավ. հենց ենդես խոտում էր չֆերը հաճոյանալու համար։

Բարերը սրանում են վեր ու ճախրում գեպի լիճը, մյուս՝ իրենց շանհանգստացնող ամբ։

Առաջ ենք շարժվում։

Չիրուխու գյուղը, վերը վաղուց իմ մեջ մնացել էր ինչ հայկական նահապետական եկեղացի սիմբոլ, մի հիշատակ, գեղատառ փորների մի թանգարան, այսօր չորերը փոխել է։

Յերեվան են կարմիր ծածկավոր տներ։ Տարիները թափ են տվել հնության փոշին և վանքի հարեման գյուղերից։

— Գոտեքատիվ, — կապում ենք չոտեքի վրա յերեսացու չենք. քիչ մեկի պատին ու առաջ սրանում։

Վորքան վեր գեպի յեր, ախրան ցուրտ, մանավանդ ձյունահեռների մոտից անցնելիս։

— Քի՛ր, չֆեր, բշի՛ր, ստույտ ենք...

Կոմիտասյան բնությունն ամեն մի գոտու շերտում նույնն է։ Նա, ով անցել է Ռազմավերական դժով, իսկույն գտնում է նմանություն բնության, բուսականության մեջ։

Յեթե մի բույս մոտանաք, փոր Յերեվանից գեպի Դիլիջան անցնող ճամպով եք գնում, ու ձեզ տեսն՝ սա Միլից Գուգուտանայի խճուղին է — չեք վիճի։

Քարերի գույնն անկամ նույնն է, կանաչի, ծաղիկների բույրը։

Սեմյոնովկա գյուղի լեռնանցքի ամենաբարձր կետը կրտսերով, ձի նման գալարով դժով իջնում ենք ցած գեպի Դիլիջան։

Դիլիջանը նորոգվում է, ինչպես նորոգվում, կարեամբում է Հայաստանի ամեն մի շին, ամեն մի գյուղ։

Շինվող չենքերն ապացույց։

Բայց Դիլիջանում կանգ չենք առնում։

Ներքե, ձորում գուզված հարսերի նման կանգնած են սանառախի յերեք չենքերը սաղարթի, ծաղիկների շրջանակում...

Ռոտական արվարձանն անցնելուց հետո մոտում ենք անասուն։ Ափսոս փոր անասունները առաջվա վայրենի խառնություն չունեն։

Հիշում եմ Հայաստանի հողագործության ժողովրդական կոմիտեի Յերեվանի բողբը և նկատում։

— Մի՛ թե իրավացի չե Արամայիսը, յերը դժգոհում է անասունները կորեյու առթիվ...

Տեղական ազգաբնակչությունը աչքի լուսի պես պիտի պահի Դիլիջանի անասունները, շատ է ափսոս սաղարթը։

Վշտացող լեռնային գետակի ափով գեպի Համգաշիման տանող խճուղին մոռալ է ձորում. լեռնալանջերին չարաճճի ուրիշներն ու գառնակների փոքրիկ խմբերն իրենց նման փոքրիկ «հոփիներ», նրանց սրինգների հետ դարձան գովքն են անում։

Գետակն ու սրինդը դասների մայրցի հետ բնական մի-
համերգ են կապում միմյան համարյալ թերթիկները ներս-
թյան լենթակա...

— Հը, ի՞նչ սրտահեղ, ելի խոփը դեմ լնկա՞վ, — դիմում եմ
չոփերին, վարը դուրսը թափահարելով, տառնց մեզ նայելու իջ-
նում և ավտոյից ու դիմում անելով:

— Վաչինչ չկա, — պատասխանում և շոփերը, իր կրտսիկ
զարձվածքով:

Ինչպես վաչինչ չկա, վար մենք մոտ կես ժամ վառով առաջ ենք
գնում գեպի վերելք...

Ամենակայանը պատար հայ լեռնակունքի համար և չն և
ինչքան իշտվորներ են անցնում, մեծ, ծեր, յերթասարդ,
պատանի...

Յեղան մի փոքրիկ սղա չի. նստած իշին, փաթերը թափա-
հարելով, մի դարե հացի կտոր իշտահով կծառում և ու մեզ
և նայում:

— Եզ ո՞ւր ես գնում, բարա ջան, — հարցնում և լնկերս,
գլխավորականի հարցառումով:

— Գնում եմ Բոլի գեղ, հա՛չու, — տալիս և իշի քամակին ճի-
պտը և ձգվում, կարծես արարական նժույգ լինի աակինը:

— Ո՞ւմ ե՛ն ա, սղա, տալիք ուաչը, — վրա չե բերում լնկերս
հպարտ հեծյալին:

— Ում ե՛ն ա, Հայրույի ե՛ն ա, ումը պրտի բլի վոր, — պա-
տասխանում և լրջորեն փոքրիկը:

Ու աշխոյես և շեշտում Հայրս բառը, վար կարծես Բյոս-
սղին լինի:

Ու մտերմանալով մեզ հետ, սրտում և իր ակամա ճանա-
պարհորդության պատճառը, թե ինչպես հարսին բերել և հո-
րանց ու յետ և գնում:

— Անունը ի՞նչ է, ա՛յ սղա:

— Յեղիս:

— Ուսումնարանում կարդում ե՞ս, թե չի:

— Ո՞ր չեմ կարդում, կարդում եմ, բա ինչ եմ անում:

Զրույցի ընթացքում փոքրիկը մի շարք գաղափարներ և բա-
նում գաղափարներ կրտսից ու սղա առում:

— Զորս դատարան ունենք, յեղիք վարժապետ ու վարժուհի,
մի դատարանը վերունի—վայրենի—աղ, ով հասնում ա, կարդաց-
նում ա, — ծպտալով սրտում և տղան:

— Յերկաթուղի տեսել ե՞ս:

— Անտոնովի տեսել եմ, ա՛մա մաշին չեմ տեսել: Ե՛լ, վար
տառ չ՛ի ունենայի, անտոնովի կնատելի:

— Բա ե՛րբ:

Տղան տարակուսում և ու ավելացնում. — Հենց մեր գեղից կը-
նատելի ու յետ կրնայի:

— Ուզում ե՞ս մաշին տեսնել:

— Ո՞ր չեմ ուզում, ա՛մա հերքո չի դարձում, տար՞ ա կկոչեն:
Համարում ենք աղային, վար դեռ Գարաբաղի տառ «մաշին» տե-
նելու, տալիս ենք — փող դնալ—գարա և պայմանավորում, վար
մեզ դչի, թե ինչ ապավորություն թողնեց մաշինը:

Զարմացած, փողը դնում և լուցկու տուփը, նստում իշին ու
առաջ անցնում, մոտանալով մոտս բարեկամս:

Յերկի անուպատելի ընծայի սղալիցայից յան տակ, և չն առաջ
բշխով, մի քանի լույսից, պրտանին հասնելիս պատանում
և ու յերկոր մեզ դարձնելով, գա՛նում:

— Կգրեմ հա՛ն, անպատճառ կգրեմ:

Ու անհետանում և լնան յետեր:

1926, հունիսի 12

Ն Ե Ն Ե Ի Ե Ն Բ Ի Մ Ը

(ՀԱՄԱՐՈՐԴԻ ՆՈՒՇԱՏԵՐԻՑ)

— Սա ի՞նչ գյուղ է, կարծես հայի գյուղ լինի, — հարց ու
փորձ անելով լնկերուն, մտածը գյուղը:

Ցափն ալի և, վար առհասարակ նախընտանի հանրապետա-
լիտան մեջ տեղացիք չկան, բարուն ել յեղիք են:

Յեղվոր եր և ուղեկիցս, վարը, սակայն, իր կարճատև գործու-
նելալիտան ընթացքում կարողացել եր ծանոթանալ գյուղացիների
հետ և գեպի իրեն դրափել նրանց:

Գյուղացին շատ զգալուն տարր և, խկույն խմանում և իր բա-
րեկամին ու ձևականորեն նրա հետ «չոր ու ցածաբ» խոսող «պա-
տասխանատու լնկերներին»:

Բայց նորեկը թե գեր եր, թե ջահել, աճելված, թե պատու-
խանատու և թե ջիգյալով մարդ, գյուղացիներից ցավ ու դարձին
ձանթ, հետաքրքրվող:

— Գյուղը հայկական և, բայց այստեղ «հայաբնակ» և դար-
ձել, աղբորների մեծ մասը թուրքեր են գանդան տեղերից՝ Աղբո-
րեկանից, Հայաստանից...

Ան միջոցէն գյուղի շէնքի հաջորդեց աղաւթում՝ փողոցը ան-
ցանք մի ուրիշ նեղ «փողոց» մտնելու, մեր ստաջ յերեւոյց հայոց
խարխուլ յեկեղեցին ու նրա գլխացի տան առաջ պղպոտ մի թանի
թուրքեր...

Մարտիրոսն ծնում է մարդու աշխարհը։ Նստած, պղպոտ ու
պատկած թուրքերը դունաւ, դեռ ջահել, բայց ծերացած պեմքե-
րով մարդիկ էլին։

Մեկը աջակէտ եր նայում, կարծես աղօթելիս լինէր. աչքերի
անկյուններում մի շարք խաղերով, մատներին հիւսա դրած «սի-
գարա» յեր փաթթում ու ծուլ-ծուլ նայում մեզ։

— Գլխովիս հուրդն է, խորհրդի նախագահը կին է—անունը
Նանա խանում։

— Վերապա է Նանա խանումը, — հարցրինք չեղջված խմբից։

— Ձեռնում է, հիմա է։ Այ տղա, գնա կանչի Նանա խա-
նումին։

Ան միջոցէն մենք անցանք մոտակա գետակը մեկնելու «Ջրի աջն
ափը» գտնվող գյուղը—խմաց տափին, փոր Նանա խանումը յեկել է։

Ան դարձն պես մտել է խմբում չեղջը, նստել գյուղացիների
միջև։

Գալիս ենք տեսնելու խորհրդի նախագահին։

Նանա խանումը աջակէտ է յուրաքանչեւ թուրք կանանց մեջ,
փոր խելուն ջոկվում է։

Կատարյալ թարթումն կոչված մի տիպ։

Սպիտակ համաշ թաղապան գլխին, ծաղրերը միջին գտնին,
հագլին խոնացած, բայն տերեւների հետքերը կրող, սպիտակին
ափող մի շար, յերկար բոցով թիկն տափած պատի սակ դրած քա-
րին, բոխ ձայնով ինչ—փոր տառն է գյուղացիներին. նրանք էլ ա-
կանջ են կորովել։

Թուրք կին, աղամարդկանց մեջ, թիկն տափած, խրոխտ ձայ-
նով խոսելիս...

Գեղեցիկ էլ է նա. յերկար բոցով, սուր քիթ յերկու կողմերը
ձգված են նշան աչքերը, արծաթի հայացքով նայում է դեռ ու
զեն նստած ու պատկած թուրքերին։

— Այ չի, ով ուզում է թող լինի, հարաւ—հարաւ, մեջքը
ուղղելով, դեռ նստած, սպասում է անակնկալ հյուրերին։

— Յերեմի իր ժամանակ շատ մարդ է գաղել իր հայացքով, —
նկատում է ջահել ընկերս։

Ան հարաւ, սեփական արմէքը ճանաչող, իրոք փոր խանումի

Նանա, առանց ծախիսի, ստան, փորքի չե կանգնում Նանա խա-
նումը, յերեւոյց տեսնում է մեզ, գլխովիս հարցերին յաւա-
ւաւաւ խան փորքիս հարցերին կամքարին։

— Հի, էլի յեկել էք տեղեկութիւններ հաւաքելու, — գաղա-
ւալ ծախիսի հարցերով է նա — Ուրիշ էր էն։

— Թիֆլիսի ընկերներ են. սրանց հարցերին լրիվ պատաս-
խան պիտի տա։

Նանա խանումը հարաւ, կանացիութեամբ իր քայլվածքով
մտնում է գոնից ներս ու գնում նստում գլխովիս հարցերին սենյակը,
սենյակից ալս կողմ։

Ան աղա, կործան աղաւթով մեր փողոցին, հայացքն ուղ-
ղում մեզ հարաւ ու կանգնում ձեռքերով։

Յերեմիսիս կանայք յեր նրա շարժումների մեջ, բայց կա
մի աւետակ կանայքի հարաւաւթիւն, հարաւաւթիւն, փոր բղխում
է մարդկային մեղկ հարաւաւթիւնների պրոցեսից։

Թարեմիս ենք ու նստում։

Սենյակը մի ակնթարթում լցվում է գյուղացիներով։

Գլխովիս գյուղացի յե, ով ուզում է լինի — հայ, թուրք,
վրացի, բուլղոն էլ մի սանդղի կտավ են, բոլորի գալն էլ նույնն է.
Կարծես խոսք անենան կապած. նրանց հետաքրքրող հարցերը,
ցափերը աջակէտ են տերեւաւի, աջակէտ նման, փոր առաջուց կա-
րելի չե տակ, թե ինչի մասին են գանդաւաւելու կամ խոսելու։

— Հողք քիչ է, ջուրը սրակաւ, արոտատեղին հեռու, խոտհար-
քը նոյնպէս, հաթիւրը սխալմամբ հարուստից քիչ են ուզում
աղբաւից՝ շատ։

— Փոխաւարձ աղանութիւն կամ խեն բաւարարութիւն չի տա-
լիս։

— Կոտակաւաւիս ամիւր թանկ է ծախում, քան մասնաւորը։

— Լրաւորը ուղ ենք օտանում, դարոցներս սողաւս է։

Կարելիս նման, իրար չաղաւթով, վրա յեն տալիս գյուղա-
ցիները, ձեռքերը դռներին խաչած։

Հին ձեւն է, փոր մար կաթի հետ ծծել են, շարունակ յողաւ
խոսքին կից լսվում է աղաւ խոսքը։

Աղան էլ լծով, իր կամալաւաւթիւնը դամղա յե գրել
գյուղացու ուղեղին ու սրտին ու դեռ լսվում են նրա հետքերը
խուլ արձագանդները։

Նանա խանումը շատ է յեկ գյուղացիների արտաւանջերը,
նրան միայն ձանձրութիւն են պատճառում խոտ ձայները, և գաւա
է գալիս սենյակից իր քարտուղարի հետ։

Քարտուղարը մի պատանի յե 16—17 տարեկան, բարակ վիզով, միայն ազգամազի հետքեր կրելով յերեսին: Կարծես նախա խանութի սափերը լինի, բայց լուրջ և իրեն տված հարցերին պատասխանելիս—չարունակ նախա խանութի աշխուհին նայելով:

Նախա խանութը դուրսը կանգնած կանանց մեջ կարծես թաղուհի լինի իր բռնած դերքով: Նրանք ուշադիր են դեպի նրա տմեն մի խոսքն ու ձևվը:

— Ի՞նչպես և, դո՛ւ և՞ ք ձեր նախադասից:

— Շա՛տ, շատ ենք դո՛ւ, դրա խոսքը մեզ համար սրենք է: Այս խոսքերը լսելով նախա խանութի քարտուղարը ժպտում է, դո՛ւ, վոր գովում են նախա խանութին, ու շտապ-շտապ մոտենում է նրան, ախմռնին ինչ-վոր մտերմարար փոփոտմ:

Նախա խոթոտում է հայացքը, վորից յերևի վախեցած, քարտուղարը գնում է կղզում զիմացի անկյունին, քիթը խղճաում:

Հարց ու փորձին վոչ վերջ կա, վոչ սահման: Բայցն ևլ քրքրում են, չոզ և, սենյակի սյր հեղձուցիլ:

Նախա խանութի ձանձրություն վերջ և տրվում, յերբ մենք չնորհապալություն հայանելով նրան մեկնում ենք գյուղից:

Այս դեռ մի քանի րոպե մինչև մեկնելը գյուղացիք բարձր ձայնով, խոտն ցանկաթյունների, դանդաղների համերգով ճանապարհ են դնում մեզ դեպի մայրաքաղաք—Նախիջևան:

Կա՞ մի գյուղ, ուր գյուղացին յերբևիցե դո՛ւ լինի:

Թեկուզ և նախա խանութի պես՝ իրենց սիրելի նախադաս ունենալու զեղքում...

1926, հուլիսի 11

ՔՈՉԻ ԻՋՆՈՒՄ Ե...

Սեպտեմբերը քոչի վարեջրի ամիսն է:

Յեվ Հայաստանի, Վրաստանի արոտաչառ լեռներից, ջրառատ բարձրադանդակներից դեպի արտն են իջնում գարնան բուրբուխները գեպի լեռներ բարձրացող Անդրկովկասի անառնապահները, զլխավորապես թուրքերը, ապա թույլերը:

Նամաղական կյանքը հայ գյուղացու համար հավասար և թուշթյան: Ախալքալաքի գյուղացու համար քոչիորը, անառնապահը, դեպի սար բարձրացողը մի բնականուր անուն ունի՝

— Թուշ:

Այս յերբ մեկը կամ մյուսի մասին հարցնես, թե ինչով և զրազովել հնում, կընթեր մի պատասխան:

— Քրապույթ տղա վարսուր սրանից հինգ տարի առաջ թուշության կենեք, — ասել է՝ անառնապահ էր, քոչիոր:

Յեվ մեր Անդրկովկասի անառնապահությունը իր ուրույն տեղն ու դիրքն ունի առհասարակ անառնապահի աղբ ճյուղով պարսպուղ ուրիշ աղբությունների միջև:

Յես չգիտեմ, բայց լսել եմ, վոր Յեվրոպայում քոչ չկա: Տեղական կույտութան ախալքել և անառնապահին մշտապես կպած մը նույ իր անառնապահն վախիլն: ու առաջնորդական կյանք չվարել:

Այդպես չե մեզ մոտ:

Բանավանդ մեր յեղբայրակից թուրքերի մաս:

Թուշը իր անառնապահի, զլխավորապես վոչխարների հետ դնում է մենակ ինքը, հարուստը նորարների հետ, աղքատը անձամբ—առանց բնառների թարժած անելու:

Իսկ թուրքը սար և մեկնում ամբողջ բնառներիով — նույն իսկ ամբողջ անեցած հավելքով, ձագերով, կատուններով:

Թուրք քոչիորը հիշեցնում է պատմական նորադարձյունը, առաջնորդական, թախտառական, զես նառակյալության անսովոր մարդուն:

Յեվ այդ սլուզ-չոջուղով, քոչ ու բարխանով, տավար-վոչխարով ծանրաբեռնված քարվանք յեղնում է սար ու աշխան սկզբին իջնում, ինչպես տապիլք՝ ալան—տավառառան, զեպի ձմեռանոցը:

Դեպի Բորչալու ձգվող շտան, վոր մի կողմից համարում է Թիֆլիս, իսկ մյուսից դեպի Լոսվա սարերը, դեպի Ղարախաշ, ձգված է քոչից իջնող թուրք գյուղացիների շարժական գույքը — գոյնուգոյն կարպետներով ծածկված սայլերը, վոչխարը, տավարը, սրանց պահապանը դամբանները:

Պատկերը միանգամայն իրիլիկ է, բանաստեղծական, մանուփանդ նահապետական կյանքի սիրահարների տեսակետից, նրանց պառնադրությանը ներդաշնակ:

Հեովից զխողի վրա իրոր վոր քոչը իր սրբեկանով հիշեցնում է հին բիրլանական գույթը, վոր հեթաթի նման յերբեմն մեզ պատմում է ինչ մեր՝ զեռես սոմանաթիկ կյանքով աղբուղ վոր՝ ժողովաները:

Այդ պատմածների վերհիշումն է, վոր տեղի յե անեկում քոչ մեջ քոչի սրբեկանը զիտեկիս:

Դեպի Լոսի գնացող շատերի ձախ ձորով հոսում է Մուշաթեր գետակը, որան գուգահեռ կատարի երանք իր փրփրուն ուղիքներով:

Յեզ ալլ յերկու գետակ-գետերի հովիտներում պողպատե ժայռակներով, յերբեմն նույն ձևով կիսակտր ուղղությամբ ընկած խճուղին չըջնալուով խիտ անտառների միջից յերևում է բազմա-հազար անասուն, գառ ու տափար տառք քաղ քաղը, զանազան աղբյուրի ուղղությամբ:

Նախեցեք սալերին:

Ի՞նչ չկա մեջը: Կատարյալ շարժուն ժամանակակից զյուզու-կան տուն, ուր խաչատուհանով, կանաչ-կարմիր շորերը հազմե-րին հարս ու աղջիկ, թուրքական տան նանի գլխափորով յառ-բջում են զովաչունը լեռներից:

Մանր չարամձկները, մոմուկները, փոտարտիկ, զլխարոց փաղկազում են առաջ ու մորեխի նման ընկնում ճանապարհին պո-տահող մուշի թփի վրա:

Աղբյուրը կանանց ցանկալին է, ծառի չվաքը՝ նրանց սթեանը: Պեռք է տեսնել, թե հնադարյան ծառերի արմատներին քափող գետակի կամ աղբյուրի մոտ վոնց են կուշ ու ձիգ անելով հովաք-վում ջահել սղջիկները, ջահել հարսները, վաղում, ծիծաղում բնության սղառ ծոցում, շատերը կուծն ուսին ջուր կրում, թեյի պատրաստություն տեսնում—թե՞ անելու:

Արեւելցի, հարեմական կյանքի անհամբույր պայմաններ աղ-բող կնոջ դատիկն է քաղը թե վերելքին, թե վարելքին:

Տղամարդիկ լուրջ ու զեռ աչքերով հետևում են իրենց հոտե-րին. չե՞ վոր հարամին կարող է թոցնել մի խեղճ վախար, կամ կով...

Յեզ մի քանի տափ լեռներում, ստոնորակ աղբյուրների, արդյան ծաղիկների ու կանաչի մոտ ու մեջ աղբող սարվադր, շատելով մկրտվում է արանի կյանքի՝ փաշա հաստ ծաղիկում, քրտնած, հոգնած մի քանի որ շարունակ ճամպա գնալով:

Իրսից խլիլիկ, «բանաստեղծական», զեղեցիկ կյանքը սար-վարի մի տանջալից պրոցես է թե իրեն ու թե այն վայրերի համար, փորձելից անցնում է:

Սարվադր նախ ագետ է ու իր կյանքի պայմանների շուրջիվ հեռու հասարակական կյանքի հակումներից, արամաղբուրթյուն-ներից: Նրա համար իր Չամբար շորանի չունը ավելի խնայ է, քան

քաղի ճամպին գտնվող արտերը, այգիները, մի խոտքով՝ կուլտու-րական արժեքները:

Յեզ ալլ արժեքները, շուրսած ձեռք ստած միջոցներին, հա-նախ վաճառում են, հաճախ ընդհարումների ստիժ ծառայում սարվադրի ու արաի տիրաջ միջև:

Սարվադր, քաղը զեղեցիկ է իրը պատկեր, բայց վնասակար է իրը սոցիալական յերեւոյթ իր թե կյանքում, թե կենցաղով: Վատ չէր լինի, յեթե սարվադր, քաղի յերթը նկարագրող բա-նաստեղծությունները զանաչին հնություն, հին կենցաղի եղան, նոր կյանքին հարմարեցնելով իրենց կյանքներ:

Յեզ ալլ հարմարեցումով վերջ կարվի այն ստանդարտին կյանքին, վոր այնպիսի ամենաբանք, վնաս է պատճառում թե քաղվորին ու թե նստակյաց անչարին:

Գեղեցիկ քաղը տեղի յե տալու զեղեցիկ կուլտուրայի, նոր ժամանակակից կենցաղի—ահա թե ինչ:

1926. սեպտ. 11

ԼՈՒՈՒ ՍՆՐԵՐՈՒՄ

Գեղեցիկ են Լոսու արպերն իրենց կանաչով, լայնարձակ տա-փաստաններով:

Հենց վոր բարձրանում էք շուտելով վեր, անցնում վրայական սահմանն ու թուրքական բլմաները, ձեզ դիմավորում է մի ու-րույն կուլտուրա, գուշ շնչում էք մի տեսակ ստուն ող է ձեզ պատ-կերանում են հեռվում յերեւացող ուսու աղանդավորների յերկարա-ձիգ գյուղերը:

Լոսին իր հարափայլին մասով քաղում է Ղարախաչի լեռներին ու նրանց դիմհար ունենալով՝ պահպանվում է խելառ քամիներից: Շուտեն թողնելով շեղվում էք գեպի կաթնատնտեսական «Ֆերմաները», վորոնք ուսուական «խուտորներին» նման յերեվում են Ղարախաչի ստորոտում յեռանցքներից հոսող պարզ ու սառ-նորակ յեռնափտակների ափերին:

Միապետության սրով ալլ Ֆերմաները պատկանելիա են յեզվ պանդան բարոնների ու մասնավոր կապիտալիստների, վորոնք շվեյցարական պանիր պատրաստելով ունկյամի յեն արժանացրել Լոսին:

Յեզ ալլ ունկյամին իրոք վոր արժանի յե Լոսի, թող տեսնեք, զուտ անտանապահական մասը:

Ռուս ազանդավորները, վոր Ռուսաստանից աքսորվելով, իբր
ֆեմպենսացիա, ստացել են Լոռու լավագույն հողերի խոշոր պա-
տանները, ավելի յեն դարկ տվել այդ գեղեցիկ տափաստանի տնտե-
սական դարգացմանը, դարգացում, վորը թուրքական արշավանքի
ժամանակ միանգամայն լուծվել է և ավերակների կույտ դարձել
այդ գեղեցիկ վայրը:

Այսօր, սակայն, ավերակները վերականգնում են ու տեղական
ժողովրդի պատմած հեքիաթային բուզաների, կովերի նախիրնե-
քը նորից բայում են ընդարձակ կանաչ անապատներում:

Աղքատության տունը քանդվի: Հենց այդ աղքատությանն է
պատճառը, վոր մի քանի տարի առաջ Հայաստանի կառավարու-
թյանը, ավելի չուտ՝ հողային ժողովրդական կոմիտեի արտա-
մերկացիներին—վորապետների տերերին—է հանձնում նախկին
բարոն Տոպրեբնի Ֆերմայն՝ ահագին բնական հարմարություննե-
րով, վորոնցից ողավելով ամերիկացիները պետք է սրինակելի
անտեսություն կազմակերպելին:

Տեսանք, յեղանք այդ «որինակելի անտեսության» մեջ: Ճիշտ
է, նրանք բախական աշխատանք թափել են, բայց նրանց անտե-
սությանը հեռու յե մեր հասկացած որինակելիությանից: Ճիշտ
է, կան ցեղական կովեր, բուզաներ, պանրագործարան ու հեռա-
նկարային ընդարձակումներ, բայց մենք ավելի էլինք սղատում
ամերիկացիներից ու նրանք յեթե տաք կաշեկին դորձին, կարելի
յեք մի քանի տարուց հետո ունենալ իրոր վոր որինակելի անտե-
սության Լոռու տեղագրության, կլիմային, կանաչին ու ջրին սա-
ղական անտեսություն: Բայց մեր ցանկացածն ու յերկակալածը
չտեսներ:

Ամերիկացիների ձևերն յեղած անտեսությունը, ինչպես մեզ
հայտնեցին, արդեն անցնելու յե Հայաստանի Հոգժողկոմատին, վո-
րը մտադրություն ունի մի խոշոր պետական—արդյունաբերական
Ֆերմա դարձնել:

Վատ չեք լինի, յեթե այդ խոշոր գործից առաջ հողերի մի
մասը հատկացվի մի կողմից տեղական գյուղացիներին խակ մյուս
կողմից ստեղծվի մի տեսակ դպրութիւն այն գաղթականներից,
վորոնք կցանկային անասնապահությամբ պարտադրել:

Մենք մեր կարծիքն արտահայտելով այս մասին, յեղում ենք
յեղած հողերի տարածական քանակից, վորը մի քանի տարիս բն-
թացքում հազիվ թե կարողանա սղտագործվել մեր հողային ժո-
ղովրդական կոմիտեի արտա-կողմից:

Ամերիկական Ֆերմայից մի քանորդ վերստ հեռավորության
վրա յե նախկին ավերակ, իսկ այժմ վերաշինված պետական Ֆերմա

կոչված կոմիտեական ու պանրագործական շենքերի շարքը
վոր ավելանում է, ինչպես մեզ ստացին, մի գիտության ու տեխ-
նիկայի վերջին խոտորվ կառուցած պանրագործարանով:

Տեսանք պանրագահները, չվեյցարական ու թուրք տեսակ-
ները: Աշխատանքն ու սերը գեպի գործը ակներեզ է ու խրա-
խուսելի: Ասելու յենք, վոր մեր պետական Ֆերմայի տավարն ու-
վելի լավ էր վորակավ, ունենալով ցեղական ազնվացմուն թե-
քումն: Հայաստանի «խեմները» պետք է դարձնել խոշոր, կաթ-
նատառ և բնախի անասուն—ահա հողային ժողովրդական կոմի-
տեի արտա-նպատակը:

Յեզ Լոռին, վոր բանաստեղծի գետապության մեջ, նրա սղ-
րումներով մի հնության թանգարան էր, այս սարի վրա մի խաչ-
քար, այն լեռան ձերին մի վանք գրկած, մեր որբերում գտնալու
յե արդյունաբերական մի վայր, անասնապահության ու մեղվաբու-
ծության տաղարեզ:

Երջանացումը, վորի մասին մենք խոսում ենք ու դեռ չենք
իրականացնում, տեղի յե ունենում բնականոն կարգով: Ղարա-
խաչի չրջանում բացի անասնապահությանից համարյա վոչնչով
չի զբաղվում տեղական ժողովուրդը:

— Յեկանք կարողի հայրենիքը, նկատեց ընկերս, յերբ մեր
առաջ բացվեց Լոռվա դաշտը:

Ճիշտ է, Լոռին «կարտուլի» հայրենիք է, ինչպես և «հայրե-
նիք» է մի շարք այլ «ապրանքային» արժեքների, բայց նա լինելու
յե և գտնում է ալպյան անտեսության կենտրոն, վորը ծայր է
ավել ու աջողությամբ գնում է Լոռու գյուղացիության մեջ:

Լոռին մի քանի տարի առաջ տավար—անասուն չուներ: Այսօր
հազարներով է հաշվվում յեղջյուրավոր անասունների թիվը:
Բայց քանակությունը պետք է տեղի տա վորակին: Հենց այդ վորա-
կի պրոբլեմն է, վոր կանգնած է այսօր գյուղացիության առաջ և
վորը լուծվում է դանդաղորեն:

Մասնագետ անասնապահի, գյուղացիությանը տավարի կեր-
ապահովելու հարցերը ձեռնում են Հոգժողկոմատի դուռը:

Յեզ Հոգժողկոմատը պարտավոր է կուրկալով անտեսության
մինիմալ հնարավորությունը տալով գյուղացիներին, Լոռին դարձ-
նել իրորդային Հայաստանի չեղած թագի, բայց յեղած չինարա-
բության ազամանդը, վա՛ռ, չողջողուն...

ԴԵՊԻ ՅԵԶԻԿԻՆԵՐԸ

Դժուարի նախապետականությունը յերևում է նրա զորքը զբաղած անտեսական գործիքներով:

Չուժք, կամք, փոքրիկ հնուց, շատ հնուց ամանի մնացած գործիքներ են, փոքր մեր գյուղացին աղից ամանի նման դեռ ցատար պահում է իր անտեսական կյանքի գրկում, պինդ սեղմած դռնին:

Յեվ գյուղ մտնողը կարծես մի նոր աշխարհ է ընկնում՝ հնու-թյան թանգարանական մանրամասներով:

Առ աղբ մանրամասների լուսադալին այն գեղնախոն թոփն է, փոքր պատում է գյուղը նորագույն գործիքների զործադրության միջոցով:

Արդեն հեռվից բարձրացող թողը կասկած չի թողնում, փոքր այս կամ այն գյուղը թողել է պատկենական քամին ու դիմել է կուլ-տուրական թեղման մեքենայի: Վարքան շատ թույլ, այնքան կուլ-տուրական նվաճում:

Սեկորդ հնչեցնող մեր ճամպին Համամյու գյուղն է, փոքր կորել է թողում, ուր մեքենաների չբեռնակցող հիշեցնում է էլեկ-տրակայանի սիթմիկ փնջոցը:

Յեվ գյուղի մոտով անցնելով մենք սխառում ենք գեղի Սպի-տակ գյուղը համանուն գյուղումն անցնելու նպատակով:

Սպիտակի շուտեն, ինչպես ասում են, մի տեսակ գլխ ուղի չի, խճուղիներին սովորաբար հատուկ աստիճանական գիզագնդերից հետո: Ճանապարհը բարձրանում է դաշաղի տակավ, պտտան-աների բախտական ուժեղ ու աչքի ընկնող գիրա թեքությունով:

Առ Սպիտակի գյուղից մինչև գյուղուկը մի քանի քաղաքում անցնելով, նկատում են ճանապարհը գծողին տված խնդրի բախ-տար լուծման արդյունքը:

Հայաստանի «տեղական» նշանակություն ունեցող խճուղիներ-ը ցարական միապետությունն իսկի յեղ տեղական պահանջներին բախարաբերու նպատակով չի անցկացրել: Մի քանի ուղղությունով ձգված շտեններն ավելի շուտ ստրատեգիկ են, քան թե առաջին պահանջներին բախարարող, ուստի է, ինչպես ասացինք, «դաշաղի» կամ «քյաամա» ուղղությունը:

Ճիշտ է, Սպիտակի գյուղուկը չունի Դալայի գեղեցկություն-նը, նրա գեղանի հորիզոնը, լեռների աստամներով ու գյուղերի կարմրին տվող տանիքների մինիալայուր կոլեկտիվով, բայց ահա-փոքր է ու վսեմացած իր չքավա լեռնային կանաչ ուսուցիչներով և ցամաք տարածվող հուշակավոր Արարանի անդառանդով:

Վարքան արագ բարձրանում էս Սպիտակ, նույնպիսի արա-պաթյամբ էլ իջնում էս: Առ առաջին պատահող յեղիցի զբաղը՝ Փամբին չափում է քեզ իր գեղջուկները աշխատանքով:

Բաղաքացուն մի տեսակ ուսարտի յերևույթ է թվում յեղիցի աննշտարի, նրա բնականի աշխատանքը գյուղում:

Ի՞նչ անի քաղաքացին, յերբ բնագուրի յեղիցուն տեսել է միայն ցնցոտիներում փաթաթված, այս ու այն փողոցի անկյա-նում աշխատանք մուրալիս, այս ու այն հայաթում ուր հարցնե-լիս —

— Այր չկա՞, դեղո՞:

Յեվ աղբ «աղբ չկա, դեղո» — տական տալովորությունը միանգա-մայն փոխվում է, յերբ տեսնում է յեղիցի գյուղացու շինական տանը ջահել, խաբաճամուկ չորերով ու բաղամիթով ծամելով կին ու աղջկան կոյին նստած, կամ հաշան անկիս, կամ փոխար կիթե-լիս...

Գեղեցիկ են յեղիցուհիներն իրենց չորերի ուրույն ձևով, հե-տաքրբիք՝ յեղիցիներն իրենց կենցաղով: Աղագորություն մի դեռ չբացված շտեմարան է յեղիցի գյուղն իր ամբողջությամբ:

Հեռվում յերևում է ճարճատիս գյուղը, փոքր մասին պարծան-քով խոտում են տեղական հասարակական գործիչները. ունեն գյուղաց, տկումբ, կտակերատիվ — մի խոտով հասարակական կյանք:

Ղանդաղաղ գյուղն որդեգրեալ է իր գերեզմանոցով, ուր ձիու կերպարանքով կերտած գերեզմանաքարերը վկայում են, փոքր գեռ յեղիցի ժողովուրդն ապրում է մի տեսակ վոչ այսորյա, հետո ժամանակները հիշեցնող կյանք...

Յեղիցիներն իրենց չափաներով, տարազով փոխում չեն տար-բերվում քրդական այլ ցեղերից ու, չգիտեմ ինչու, հիշեցնում են մեր հին թագավորների պղբեկական պատճենը:

Ահա մի յեղիցի, յերկար մորուքով, կնճառապաղ դեմքով, բայց ժպտերես, փաքրիկ աղջկա ձեռքը բռնած մոտենում է մեզ ու բարեւում:

Հա՛, համարյա բոլոր յեղիցիները գիտեն հայերեն խոսել, թեև յարատեսակ, քերականական կանոնները անխնա խախտող յեղ-վով, բայց հասկանալի ու դուրեկան յեղիցա-հայկական փոճով:

— Բարե, ընկեր:

— Բարե: Հրամանքդ ով կեղի՞:

— Թիֆլիսից ենք, յեկել ենք ձեզ տեսության:

— Բարե յեկաք, — ասում է ու քաշում փաքրիկ աղջկան:

— Բանի՞ տարեկանն էս, — հարցնում էս չեյի տպավորու-
թյան թափնոյ յեղիցուն :

— Վաթսուն իրեր, — միտաքը բարեկամ պատասխանում է
Հասն :

— Յերեխան ո՞ւմն է :

— Իմն է, — ծիծաղելով բաժարարում է քո հետաքրքրութեա-
նը տանարար Հասնն, խոսակցութեան նյութ տալով ուղեկիցնեղին :

Ու վրա հասնող դարոցի ուսուցիչն ու մյուս գրողի յերեկո-
նեքն բնդհատում են մեր խոսակցութեանը, առաջարկելով զնոյ
գեղի ուսումնարան :

Հայ գաղթականների կյանքը խմբերկալխատեան պատերազ-
մի բնթացքում գիտելիս յեկել էյի այն յեղրակացութեան, վար յե-
թե մէջի, խնուցի Հայ գրողացուն տանեմ մի հոգակապ արդատ,
թեկուզ հենց Պարիզ, իսկուքն ալ պարտոր ինչուս կղարձուն կամ,
ասենք, մի Կոսթ գրող...

Մեր կենցաղին հասուկ նոր գրողը վորտե՞ղ, Կոսթը վորտե՞ղ :
Կոսթեցուն հարկավոր է թրնդիք, յերգիկ : Ու նա իր նոր ոթեանդ
վեր եր ածում իր գրողի բնակարանի, բայց հարձարութեանն
բով. առատաւոր ծակում եր, դարձնում յերգիկ, հասուկի տալի-
աակները քանդում, փոս փորում, դարձնում թրնդիք :

Ճիշտ նուքն թրնդիք-յերգիկի հոգեբանութեամբ պլաի բացա-
արել յեղիցի գրողացուն ուսումնարանի մասին ունեցած հասկացու-
թյութեանը :

Ճանապարհին հետաքրքրում ենք գրողացուն տան ներքինով :

— Գնանք դարոց, — առաջարկում են մեզ...

Մտնում ենք հարւարտի, միջակի ու շուննորի տուն :

Ընդհանուր տպավորութեանը երգողացուն բացակայութեանն
է, պահանջներն առկաութեանը, այն տարբերութեանը, վոր հո-
րաստի չըլելն ալելի մաքուր են, թախտ ունի ու տալլանկերով
ցորեն, իսկ միջակը — նուքն վորակով ու քանակով պակաս, ալ-
քառը գուրկ ունենց :

— Ես ի՞նչ է, կարծես ճշմարտի խուց լինի, — մտածում ես,
մտնելով ողբաս յեղիցի գրողացուն «տուն» : Կատարյալ մի վորջ.
մութ տարածութեան է ուրիշ վորջին : Ամբողջ հարստութեանը մի
բարձ է ու կտրած տեղական ջրաման, քոնսա :

Ուղի ու անկուրաւորական գրողացուն բնակարանին հասուկ
փոսի հետեւողականութեամբ :

— Դպրոց, հա գրող, — գոռում էյին գրողի յերեկոյնեքն :

Ու հետից բլրի վրա կառուցված քարաշեն շէնքը՝ դպրոցը
գրավում է մեզ իր իսկ արտաքինով :

Ու վերահիշյալ գաղթականներին հիշելով մտնում են դպրոց
ու տեսնում, վոր յեղիցի գրողացին ել իր հերթին դարոցն է չի-
նել իր տնտեսութեան ոթանդակ մարմին :

Դպրոցը դարձրել են «արտաջ» կամ «աղալ», վորջարենքի,
այծերի բինա :

— Այսպէ՞ս եք պահում դպրոցը :

Ուսուցիչն ու մյուսները, յերեկ յերկար ժամանակ այցի չգա-
լով, հնարավորութեան են տվել յեղիցի կուլակին իր վորջարենքի
բինայի վերածել դպրոցը, առաջուց պատուհանների բոլոր մասերը
հանելով, աչքերը քոնացնելով :

Ու դպրոց-«աղալից» ճնշված տպավորութեան տակ դուք
ենք դալիս, այցելելու մյուս «կուլտուրական» վայրերը :

Ինչ էլ վոր լինի, յեղիցի գրողը մի քանի տարվա ընթացքում
ձեռք է բերել կիսատ-դոստ «հնարավորութեաններ» ու նա գոհ
է : Գոհ չենք մենք, տեսնելով այդ «հնարավորութեանների» թե վո-
րակի ու թե քանակի պակաս :

Աբարանն անցնում ենք ու հիշում նրան տված վորակումը մեր
այսպես կոչված մտավորականութեան կողմից :

— Աբարանցի, — վիրավորում եք մեկը մյուսին գերջինք
դոհեկութեանը, յետամնացութեանը, բոլորութեանը բնորոշելով
այդ մի խոսքով :

Մենք չենք վորակում նրան, բայց քանի Աբարանում է Հո-
յաստանի այլ վայրերում դեռ դոյութեան ունի կլասիկական ո-
գան, դժվարանում ենք նրանց, բանաստեղծուհի Մարիետտա
Շահինյանի կարծիքին հակառակ, զնել կուլտուրական մարդ-
կանց գրողացութեան շարքը :

Մենք մի այլ տեղ կխոսենք առհասարակ արարանման գրա-
ղերի մասին, ցույց կտանք նրանց պահպանողականութեան նմուշ-
ներն ու կառաւարկենք դործնական միջոցներ, վորով կարելի չէ տ-
պետք է մեր «ողայական» մոռլ իրականութեանը վերածել. նա
լուսավոր կյանքի :

Իսկ այստեղ ասենք, վոր Յեղիզա-Աբարանի չըմանից ընկնե-
լով Աբարատյան դաշտը, մարդու սրտին ծանրացած քարն ընկնում
է ու սիրտը լայնանում լայն ու ընդարձակ դաշտավայրին համա-
պատասխան տրամադրութեամբ :

Հետից յերեւում են այգիների բարդիները, կանաչին ալոյ
խաղողի ընդարձակ տարածութեանները, վորից քիչ հեռու, հո-

բիզնէսին դեմ և առեղ ամօղամած Մասիսը իր կատարել մի մասով
նայելով մեզ :

Արագածի ու Մասիսի լանջերը, հովիտները, դեպի մեզ նայող,
մեր աչքերը չօյող գյուղերն են, վորոնց դիմում ենք արդեն յե-
րեկոյան արևամուտի միջոցին, յերբ արևի շողքերը բերլիական
շուքի նման ընկնում են այս ու այն բլրի, այս ու այն այգու վրա...
կարծես որհնելով կուլտուրան ու նրա բեղմնավոր արդյունքը :

1926. սեպտ. 24

ԱՐԱՐԱՏՅԱՆ ԴԱՂՏՈՒՄ

I

Արարանից դեպի Արարատյան դաշտ անցնող թե ուղին ու թե
փոփոխող պատկերները մարդուն հուսադրում են ու տրամադրում,
վոր ինքը մտնում է մի կուլտուրական շրջան :

Հեռավոր յերևացող ծառաստաններն ու աղետաւանները, մանու-
կանդ տեսարանը գեղեցկացնող բարդիներն ստիպում են քեզ շուտ
հասնել այն վայրերը, ուր շինականը շնորհիվ նպաստավոր աշ-
խարհագրական ու կլիմայական պայմանների՝ ստեղծել է իր աշ-
խատանքով արդի կուլտուրական կյանքի թեև վուչ կատարյալ,
բայց յերաշխիք հանդիսացող արժեքներ :

Մանկուց լսած, ալբերկարաններում ու դասագրքերում կար-
գացած Պուշկինի ու Սմբատ Շահադիգի նկարագրած աղագրա-
կան-բանաստեղծական տրամադրություն ծնող վայրերումն ենք :

Մտնում ենք Կարբի գյուղը, վորից այն կողմ յերևում են
Աշտարակ, Փարպի, Բյուրական, Ոչական և այլ ծանոթ անուն-
ներով գյուղերը :

Մեր գրողները, յերևի տեղական հայրենասիրությունից գրող-
ված, ավելի գունեղ են ավել յեղած պատկերների բովանդակությամբ,
քան կան իրականության մեջ, բայց ճիշտ վոր՝

Գեղեցկանիստ է Աշտարակը,

Շատ աղբիւրներ նա ունի,

Այնտեղ յերկինքն է կապուտակ,

Այնտեղ ողն է քաղցրալի :

Վոր գեղեցկանիստ է Աշտարակը, դրա դեմ վոչինչ չունենք,
ինչպես և նրա ունեցած շատ աղբիւրներ կարող ենք հաստատել մեր
անածով : Բայց ինչ վերաբերում է յերկինքին ու ողին, «փոքր
ինչ» վիճելի չէ :

Ինչ էլ վոր լինի, Աշտարակը գեղեցիկ է հեռվից ու, պետք է
տեսնեք իբր գյուղ յափաղույններից մեկն է ամբողջ Հայաստանում :

Զարմանալի չէ մեր գիտածը : Ճիշտն ու սխալը թողնելով մեր
այս աղբիւրը կարդացողին, կասենք, վոր ամեն մի կենտրոնական
քաղաք իր շենքերով, նրանց վտճով միշտ էլ աղդել է ու աղդում է
չըջակա գյուղերի վրա :

Այսպես, որինակ, յեթե ուղենանք հին Թիֆլիսի տների վտճը,
ստիլը վերականգնել առանց հատակագծերի, բաժական և դնանք
ժողովա գյուղերը և նայենք այնտեղ յեղած «քաղաքաման» տը-
ները : Նույնը պիտի ասենք և Յերևանի մասին :

Աշտարակը, Ոչականը մի-մի փոքրիկ Յերևաններ են գյուղա-
կան համեմեմածքով : Յեւ ալ փաստը աչքի չէ զարնում ամեն մի
քաղաքաբնակ :

Տների ձևերը, փողոցների միջով անցնող արևները, դրսի պա-
տերը, նիստ ու կացը, մի խոսքով՝ Աշտարակը իր թե արտաքինով
ու թե ներքինով հիշեցնում է Յերևանը :

Ըստ հեղափոխության ավանդի, աղագնացրած են մի շարք
կով ու գեղեցիկ տներ, վորոնք պատկանելիս են յեղել տեղական
հարուստների և ուր կենտրոնացած են գյուղի թե պետական ու թե
հասարակական հիմնարկների վարչությունները :

Կան մանկական տներ, հիվանդանոց, դեղատուն, դպրոց, և-
յնպիսիքայն, կոոպերատիվ՝ մի խոսքով՝ հասարական կյան-
քի ալ և ալ ելեմենտներ :

Գյուղը իր աղբիւրներով, ունեցած շրջանառությամբ խոշոր
տնտեսական Փակտոր է Հայաստանի իրականության համար : Ու
յուր չէ, վոր տեղական հարուստներից մեկը, հուսով, վոր ալ-
գիններից, գինուց ստացած յեկամուտը մեջքը պնդացնելու չէ,
ասել է, թե՝

— Ինձանից խլած տունն ինչ ա վոր. ինեց տուն չինեմ, վոր
խլածը չլիքում մնա :

Գյուղացիների հետ ունեցած դուլցները հեռաքրքրի են իրենց
բայմագանությամբ, նրանց հեռաքրքրող հարցերի ելությամբ :

Խոտակցության հարցերը, նյութի կարծես չըջաբերակնով
հրահանգված լինեն բոլոր գյուղերում : Զրուցյների նյութի հե-
տաքրքրությունն իր հետ, տակայն, մեզ բերում է այն յեղրակա-
ցության, վոր նրանց լեզուն բացվել է, զգում են իշխանության
հարադատությունը՝ մեկ, և, սուր, ալ հարադատ իշխանության
ուսին են ուղում բարձած տանել տեղական կարիքները, բալա-
բարելու նյութական աջակցությունը :

Այս յեղրակացության եւ դալիս, ամեն անգամ, յերբ մտնում
են փոքրէ գյուղ :

Ահա ձեզ կարբին: Գյուղը պրեսնեցիող է, քաղաքի հետ վառ ձգող, բայց տափարը ջրում է մի կանաչած լճակից, ուր ջուրը ամբարեկով մի քանի շաբաթ շարունակ՝ խմացնում են անասուններին:

Թվում է, թե գյուղը վաղուց պետք է դրա առաջն առնեք, միջոցներ գտնեք այդ յերևույթի, փաստի դեմ:

Նրանք կարող էյին տեղական ու կենտրոնական իշխանություն ունեւթյամբ լուծել այն գետակի հարցը, վորը խանդարում է նրանց ու ստիպում կանաչած, բորբոսնած ջրով կերակրել իրենց անասուններին: Բայց չեն անում, վորովհետև «անձամբ» մարդիկ են:

— Մասնավոր ջաղացատերերը ամբողջ ջուրը տարել են իրենց ջաղացը բանեցնելու և մեղ գրկել են ջրից...

Սա այնպիսի մի անուղիական պատճառարանություն է, մի այնպիսի ծուլ զգոհություն, վորի համար կշտամբել կարելի չէ կարեցիներին:

Հողի հարցը, ինչպես նկատել էյինք մի այլ տեղ, նույնպես հիվանդոտ խնդիրներից է, և մեր գիտածից գալիս ենք այն յեղբակացության, վոր խնամիությունը խոշոր գեր է խաղում հողաշինարարության մեջ, վորը և առիթ է ծառայում ծագած դժգոհություններին:

Գյուղացին յերբեք հարցը, դանդառի նյութը պարզ չի դնի, պիտի նրա ասածից յենթադրես, թե կատարվում է մի անարդարություն, վորը սքողված ձեկով միայն ականջիդ է հասնում:

Տնաշեննե՛ր, պարզ ասեք ե՛լի. ասեք, վոր հաշարածանություն ժամանակ Մաթոսանց Գալուստը իր խնամի Գալուստանց Մաթոսին ավելի լավ հող ա տվել, քան ժանդոտանց Գարոյին—ինչա՞նչ եք պարզ ասում, վոր դանդառ լսողը թե՛ հասկանա ու թե յերևույթի առաջն առնի:

— Դե ինչ ասենք, ընկեր, հող բաժանողը ընենց ա բաժանել վո՛ր... Ու ծորում է «վոր» խոսքը:

Արի ու հասկացիր:

Դժվարություն է վորակվում և գյուղի կուլակը: Հանդուցյալ Պոռչյանը դրանց անվանում էր «ցեցեր»: Յեթե «ցեցը» կուլակի համանիչն է, ապա դժվար չէ նրան տարբերել միջակից ու աղքատից:

Բայց «կուլակ» խոսքը այնքան առտնդական է, վոր ում ուղես, յերբ ուղես՝ կարող ես տալ այդ «չինը», աստիճանը:

— Ընկեր, ինձ կուլակ են ասում ու...

Նայում եմ «կուլակին»:

Յնցոտիներով պարուրված, սառուցի շիթերի նման բամբակը շորից կախկրաված հաղուստով մի մարդ է դանդառվողը:

— Դո՛ւ յես կուլակ, — տարակուսում եմ յես, ընդհանուրի ծիծաղի ներքո:

Պետք է գյուղացիության շերտավորումը, սոցիալական վորակումը տանել լուրջ, հիմնավորված ձևով, թե չէ Հայաստանում կուլակները թիվը կաճի, ինչպես անձրևից հետո սունկը...

Այլ ու ձախ «կուլակ» խոսքով սրան-նրան ղինաթափ անելը ըստ ամենայնի թե վնասակար է, թե անպատահահարմար:

Մեր գիտողությունները վերաբերում են առհասարակ բոլոր գյուղերին, այնպես մեր կարող տեղ յեթե գնենք Փարսի կամ Ոչական, վոչնչով չէյին տարբերվի մեր ասածները և այս գյուղերի մասին:

Մի տեղ շատ, մի տեղ քիչ, գյուղացիության հոգեբանությունը նը նույնն է: Պատահում են յերբեմն դուռ տեղական խնդիրներ, վորոնք հեշտություն մարդ են բացատրվել մեր վերը արած դիտողությամբ:

Ահա ձեզ Ոչական գյուղը: Գյուղացիները պարզե ի պարզ ասում են.

— Շատ ենք շնորհակալ իշխանությունից, վոչինչ չենք կարող ասել նաև տուրքի մասին, բայց ես տարվա «շորը» մեկ շատ է նեղացնում: Մեր այգիները այս տարի համարյա բոլորովին փչացել են:

— Ո՞վ է մեղավորը:

Կարծես սպասում ես պատասխանի, թե կատարությունը:

Հենց այդպես էլ ստացվում է: Այգիները սրտկել են մի անգամ, անձրևը լվացել է:

— Ե, հետո՞: Ինչո՞ւ չէյիք յերկրորդ անգամ սրտկում, ո՞վ պիտի դար ձեր այգիները սրտկելու, գուցե կատարությունը:

— Չե, եդ չենք ուղում ասել. իհարկե, մեղավորը մենք ենք, ամա թող ես տարի միասուրբից մեկ ապստեն. ես մեկ խրատ, վոր ուրիշ վրա ումուղ չգնենք:

Այդ «ուրիշը» կատարությունն է, վորի վրա «ուժուղ» են դրել գյուղացիք:

Իսկ նրանք, վորոնք «ուրիշի ուժուղին» չեն մնացել ու սրտկել են՝ այդիները, վոչ մի դանդառ ել չունեյին, վորովհետև նրանց այգիներն աղատվել են «շորից» և ամեն տեսակ ցավերից:

Ուղղակի միտքովում եւ այս ծուլութեան միտք, վոր նկատում եւ խնամակալութեան, լալկանութեան ու վորդորութեան տրամադիր տգեւ մարդկանց կողմից:

Չնայած դիտած պակասութեաններին, հայ դպրութիւնը, աշխուսեմնայնիւ, այսօր շինվում է կուլտուրայեւ, թեւ դանդաղ, առաջ է գնում ու հույս տալիս, վոր խորհրդային իշխանութեան թափած ջանքը դուր չի կորչում միկիտան Սարոնների հայրենիքում:

1926, սեպտ. 25

II

ԿՈՄՈՒՆԱՆԵՐԸ

Աշտարակի շրջանի Թաքյա խառն հայ ու թուրքաբնակ դպրութիւն, ինչպէս և Սարգարապի շրջանում նոր գաղութ՝ Լուկաչեն անունով կառուցվող քաղաքի մաս ժամանակակից տեսակով փած տները չարքում ապրում են կոտորածից աղատված, ապա մերիկյան կոմիտէի վորդանոցներում՝ դատարարական փորձերի արդէն հասունացած մասից ընդամենը 150-200 հոգի...

Սրանք ապագա կոմունայի դեռեւ չձեւավորված սաղմերն են, վորոնք դործնական կյանքում կիրառելու յեն մեր տեսական սկզբունքները:

Թաքյայում նրանց արված է հող, այգի, մշակույթի միջոցներ ու ֆինանսական սմանակութեան, վորոնք և հանդիսանալով կոմունայի նյութատնտեսական բազան, կուլեկտիվ աշխատանքով հետզհետեւ դարգացնելու յեն տակալ առ տակալ ձեւավորվող կոմունան:

Ասել, թե այդ կոմունան մի կատարելութեան է, կսխալվենք: Բայց վոր իր մեջ պարունակում է կոմունայի ելեմենտներ, դրա դեմ մի՞նչ չի կարելի: Պետք է և արդեն փերամշակվում են ինչպէս փոխադարձ հարաբերութեանները, այնպէս էլ կուլեկտիվ աշխատանքից բխող սկզբունքների դործնական հիմունքները:

Յեթե այդ կոմունաներն իրենց սկզբնավորութեան առաջին օրերից նյութապէս-ֆինանսապէս, ինչպէս և անհրաժեշտ դործիքներով ապահովված լինելին, թվում է թե ստացած եֆեկտն ամբողջապէս, ամբողջ չոչափելի ու ակներեւ եր լինելու: Բայց հիշածս ֆակտորի բացակայութեանը խոշոր չափով խանգարել է ու խանգարում է կոմունային տիպիկ պատկեր տալու հնարավորութեանը:

Թվում է, թե իրավացի չէր այն նկատողութեանը, վոր արվում էր այն մասին, թե չի կարելի պապենական չուրով կոմունիզմ կազմակերպել, առաջացնել: Այս հիմնական սխալն ուղղելով, կարելի է լինի, ինչպէս ասացինք, կոմունան գնել առողջ հիմքերի վրա:

Թաքյայի կոմունայի անդամները, խորհրդային Հայաստանի յերկտասարդ քաղաքացիները ղիտակցում են, հասկանում յեղած սխալները: Քաղաքականապէս հասունացած մարդիկ են ու թեքիների վրա մատնանշող:

Նրանց դատողութեանները, առաջադրած խնդիրները պարզ են մեզ ասելու, վոր մենք դործ ունենք վոչ թե մի տեսակ անդեմ ու անդիտակից խմբակի հետ, այլ իրենց դործն ու նպատակը հասկացող քաղաքացիների հետ:

Մեր ընկերակիցներից մեկի հարցին, թե՝ «քանի՞ վորք կա» այստեղ, Թաքյայի յերկտասարդ քաղաքացիներից մեկը պատասխանեց.

— Ընկեր, մենք վորքեր չենք, մենք կոմունարներ ենք, — ծիծաղելով ղիմեց ընկերակիցներին: — Յե՛րբ է այդ «վորք» խոսքը վերանալու մեղանից:

Այո, նրանք վորդութեանից ղեպի քաղաքացիութեան գնացող անհատներ են, վորոնք կուլեկտիվ աշխատանքով ստեղծելու յեն ապագա կոմունան, իսկ այսօր այդ կոմունայի հիմքերն են վորոնում նյութական սուղ պայմաններում:

Ինչ էլ վոր լինի, յեթե ընդունենք իսկ, վոր այդպիսի պայմաններում կոմունա չի ստեղծվի, արձանագրելու յենք մի բան: — Կոմունայի նյութատնտեսական իշխանութեանը իր բաղմահագար վոր խորհրդային Հայաստանի յերկտասարդների դատարարներից մի յերկու հարյուր հասունացած յերկտասարդների դատարարութեան դործին տվել է գոլդատնտեսական թեքում: Յեթե տիրակալութեան դործին տվել է գոլդատնտեսական թեքում են կյանք ցրվի անգամ այդ կոմունան, նրա անդամները կարող են կյանք մտնել այնպիսի պատրաստակալութեամբ, վոր հնարավորութեան կտա նրանց վոչ թե չվարելու կյանքի ծովում, այլ ղիմելու աշխատանքի, դոլդատնտեսական ասպարեզում դործադրելու ստացած և ունեցած փորձն ու գիտելիքը:

Նյութական սղութեան հետ չենք կարող չմատնանշել քաղաքական ղեկավարութեան թուլութեանը: Նրանց հարկավոր են վոչ թե կոմյէրիտ հրահանգիչներ, այլ մի հասունացած ու դործը սերտ կոմունիստ, վորը դժվարին մոմենտներին կարողանա բացատրել մոմենտի դրութեանը, վորը կարողանա ներշնչել անհրաժեշտ ղիտակցութեանը կոմունայի անդամներին:

Շէշտ է ասել կոմունա յենք ստեղծում, մանավանդ ամուրի, դեռ չձեւավորված, միայն տեսականորեն կոմունան պատկերապէս ղեկավարելու, առաջ աչքան ու այնպիսի հարցեր են բացնող յերկտասարդների առաջ աչքան ու այնպիսի հարցեր են ծագում, վոր վոչ մի կոմյէրիտ, գուցե և կոմունիստ անկարող լինի դործնական ցուցմունքներ տալ:

Կոմունա կազմակերպելու միտքը լավ է, բայց պետք է տալ

այն նախապայմանները, վորոնք նպաստեն նրա կազմակերպմանը :
Մարդարարարի լայն ու ընդարձակ կանաչիկությունը, յերկա-
թուղու գծից յերեք-չորս վերստի վրա ամեն մի ճամպուղ կնկատի
մոխրագույն շենքեր յերկու շարք, անկյունաձև փողոցի այս ու այն
կողմը :

Այդանդ են ապրում համարյա պատրաստ, այսորիւ բնակավայրից
գնալի Ալադյաղի ուղղութիւնը զնացող դաշտում շինվող Լուկաշեն
քաղաքի ապագա քաղաքացիները, թվով մոտ 120 հոգի :

Կյանքի պայմանների չափիղներն արդեն հարթվում են ու,
պետք է ասած, բավական մեծ դժվարութիւններով : Նույնը, ինչ
վոր ասացինք Թաքյայի կոմունայի մասին, ասելու յենք և Լու-
կաշենի առիթով, այն տարբերութեամբ, վոր այստեղ գործիքների
կատարելագործվածներն եւ տեսնում :

Թաքյան մանր տնտեսութեան վայր է, հեռանկարներից դուրի-
այլ և Սարգարադի անապատում կառուցվող քաղաքի, նրա
ունեցած հնարավորութիւնների հետանկարը :

Կառուցվող ջրանցքը անապատը դարձնելու յե բամբակի ցանք-
ների մի ծով : Այդ ծովի նվազագույն պատկերը մենք տեսնում ենք
այն ցանքներում, վոր տրակտորների, հալաքական աշխատանքի ու
հմուտ գյուղատնտեսի ջանքերով կատարվում է Լուկաշենի չրջա-
կայքում :

Շենքերը, վորտեղ ապրելու յեն նրանք, մենք տեսանք : Տա-
նուչորս կարմրախառն շենքերը արդեն քաղաքի տղավորութիւն
են թողնում . հասարակական, կուլտուրական պահանջներին բա-
վարարող կառուցվածքներն ասում են, վոր նոր քաղաքի յերկտա-
սարդ քաղաքացիներն ապրելու յեն բարենպաստ պայմաններում :

Ձուրն ու մարդկային աշխատանքը, կոլեկտիվ միաքը, լուրջ
զեկավարութիւնը, գործի սերը այնպիսի ազդակներ են, վորոնք
Մարդարարարի այդ ամայի անապատում անդամ ստեղծելու յեն
մի լավագույն կյանք : Պետք է միայն կայունութիւն, համառու-
թիւն ու կամք : Այդ զենքերով կարելի յե կռիւ և բնութեան ան-
համբույր պարզեւր դարձնել մի գեղանի, մի սիրուն ուղիտ, ուր
գիտակից քաղաքացիները սեփական աշխատանքով տնտրինելու յեն
սեփական կյանքը :

Կրկնում ենք, դժվար է, չատ խոչընդոտներէ հեռ կապված ա-
պագան : Ու այդ լավ ապագան ստանալու համար կարիք կա ներկա-
յի անդուլ աշխատանքի : Այդ աշխատանքի խթան հանդիսացող
գործոններ են պետք : Սրանց կարիքն արդեն զգացել է Հայաստանի
կառավարութիւնը և միջոցների դիմել :

Այդ նախապայմանն է Խորհրդային Հայաստանում հիմք դրած
այն գեղեցիկ գործի, վորին կոլեկտիվ աշխատանքով կոմունա ա-
ռաջացնելու ձգտում են թե Հայաստանի կառավարութիւնը և թե
իրենք կոմունարները :

1926, սեպտ. 30

Լ Ե Ն Ի Ն Ս Կ Ն Ը

(ՃԱՄՊՈՐԴԻ ՇՈՒՇԱՍԵՏՐԻՑ)

Հայաստանի շինարարութիւնը, վորի մասին լսելիս մեր թըշ-
նամինքը կատաղում են ու փրփրում, իսկ հանգստանալուց հետո
քմծիծաղ տալիս ու հեղնում՝ մեր ջրանցքները արեւ համարելով,
մեր գործարանները սովորական արհեստանոց, մեր կուլտուրան մի
հասարակ յերեւոյթ, — ինչքան եւ պոռան, առաջ է գնում :

Ու վո՞նք :

Հին Ալեքսանդրապոլը կերպարանափոխվել է : Հենց յերկաթու-
ղու կայարանին մոտ կառուցած հսկայական հիվանդանոցն առաջին
վկան է այդ կերպարանափոխութեան :

Ավերակների կույտերը վերացել են ու մաքրվել է հնի անի-
ծյալ մնացորդներից Լենինականը :

Կարծես մի խոշոր մայրաքաղաք լինի — հենց միայն կայարանի
դրքերի կիսակով :

Հնում ըսկի գերք չե, մի լրագիր եւ չեյիք տեսնի կայարանում :
Յարական կառավարութեան որով ձեր աչքը ծակում եր ժան-
դարմը իր վտռերի խթաններով, իսկ Դաշնակցութեան որով՝ «մի-
յիցիոնները» ձեռքի մտրակով :

— Յեւ քու լսենց — ընենցը, — լսվում եր միլիցիոներ Դոշոյի գո-
ռոցը, յերը նա հարձակվում եր բերլիական աղքատ Դաղարոս
դաղթականի վրա, — ուղում ես ջանքդ դադե՞մ : Ու մտրակը ճոճում
էր ողում :

Ե՛հ, ինչի յերկարացնենք : Տեսնողը տեսել է, ծեծվողը կերել :
Արի գնանք քաղաք :

— Մեր քաղաքը Պետերբուրգի պլանով է շինած, պարծենում
են գլումրեցիք, կայարանից քաղաք տանող ուղիդ դժով անցնելիս :

— Ձե, Մոսկովի պլանով կլինի, — օրախոսում է մի ուրիշը :
Ինչ եւ վոր լինի, Լենինականը իր «պլանը» փոխում է : Են

բաղաբը, ուր հնութեան ավանդ դալֆեխանաներ, միլիտանչիներ,
«գնաց — չմնաց»-ներ կային, այսոր վերացած է ու նրա տեղ մի մեծ
ու լայն հրապարակ է տոնական հանդեսների, միտինգների հա-
մար՝ ծառերով չրջապատված :

Բայց այդ չէ մեզ հետաքրքրողը :

Կանաչողարդ սկիւերի մոտից անցնելով գնում ենք դեպի ման-
վածքի գործարան :

Այդ գործարանը Լենինականի պատկն է հենց իր պատկաձեզ
չենքով :

Մտնում ես ներս , սիրող փառավորվում է : Լենինականը ո՞ւր ,
այս գործարանը ուր . մի նոր քաղաք լինի կարծես :

— Ո՞վ է ինձ հենքը ,— հարցնում ենք մի ինչ-վոր տեխնիկական
գլխարկով կարճահասակ մարդու , վոր կարծես անձրեւի տակ
թրջված լինի :

— Հր՞ ,— սթափվում է նա :

— Դո՞ւք եք ինձ հենքը :

— Այո՛ , վո՛չ , յես խելույն ,— ասելով ուզում է հեռանալ
մեզանից :

— Սպասեք , ո՞ւր եք գնում .— ու հարցերի տարափ է տեղում
« ինձ հենքի » վրա :

— Դուք եքսկուրսանտնե՞ր եք ,— յերեկի նրանցից հոգնած ու
ձանձրացած , մեզ իր հերթին հարց է տալիս « ինձ հենքը » :

— Վո՛չ , այս-ինչ , այս-ինչ անձնավորություններն ենք . բա-
ցատրեցեք մեզ գործարանի դրության , չենքի , բանտներ , մի
խոտքով՝ հեռանկարների մասին :

Ոնգձ չինովնիկի ծնկները դուրսում են , աչքերը չուրում :

Ու խոսելու յեղանակը « Եքսկուրսականից » փոխվում է չինով-
նիականի :

— Ես թո՛ւից կտրած ինձ հենքին վո՞րտեղից են դուրս ,— հարց-
նում է կողքիցս գնացող ուղեկիցս :

Ինքներս առանց ինձ հենքի մտնում ենք լայնարձակ չենքի ներ-
սը , ուր դարձած են բաղմամբիլ ու բաղմահազար իլիկներ , մեքենա-
ների մասեր , ու , իհարկե , հասկանում , վոր դրանք թե՛ մանկու
գործիքներ են :

Դու մի ասա « ինձ հենքը » գնացել է ու մի իր նմանի կանչել :

Իսկ արհեստավորները ռանդում են , տաչում , հզկում գործա-
րանի տախտակե մասերը՝ սարքերու :

Թե ինչ նշանակութուն ունի մանվածքի գործարանը Հայաս-
տանի տնտեսական-քաղաքական կյանքում , դրա մասին յերկար
կանգ չենք առնի այս թուղիկ գծերով . կասենք միայն , վոր ար-
դեն պարարտ մանվածային գործարանը թե՛ յերկրին է թե՛ ար-
տաքին չուկային մատակարարելու յե իր մանվածքը , իսկ աշխա-

տանքի տեսակետից գործադրելու յե մեր յերկրի աղդարնակու-
թյան վորոչ մասի բանվորական ուժն ու յեռանդը :

Վերջինիս՝ բանվորության մասին կուզե՛լի փոքր ինչ յերկար
կանգ առնել մի քանի գլխավորություններ անելու նպատակով :

Մանվածային գործարանում աշխատող բանվորները , ավելի
չուտ՝ ուհիները մեծ մասամբ ամերիկյան վորբանոցից արդեն
չափահաս դարձած ու դուրս յեկածներն են : Պատրաստի , լրիվ դու-
րած արանը կարող է այդ վորբանոցից իր մեջ ընդունել ասենք մի քա-
նի հազար հոգի . սա խոշոր սլլուս է վորբանոցային գունդը քաղա-
քացիների մեջ մերելու տեսակետից :

Ինչ կասկած , վոր գործարանային կյանքը խոշոր աղղակ է
հանգիստանալու այդ հաղարավորներին մեր խորհրդային դադգյա-
հով հղկելու տեսակետից :

Բայց յերբ հիշում ես մնացած հաղարներին , նրանց վարած
կյանքը , իսկույն հարց ես տալիս քեզ , թե չի՞ կարելի արդյոք
այդ բաղմահազար յերիտասարդ ուժերի դատարարական գործը
այնպես թեքել , վոր նրանք նրանից դուրս գալուց հետո լինեն պի-
տանի քաղաքացիներ :

Հաճախ նրանց հետ խոսելիս հարց ես տալիս .

— Ի՞նչ դործ կարող ես անել , աղաս :

— Ինչ դո՞րծ—վոչ մի . ամենաշատը կարող եմ դրագիր լինել
կամ թե՛ գործավար :

— Ե՛ , այդքան դրագիր ու գործավար կարո՞ղ է Հայաստանը
սպառել :

Մտածելու նյութ է , չա՛տ կարեւոր :

Բայց գործարանում աշխատողները կտրում են մաքիդ թելը
այդ ուղղությամբ , ու քեզ պատկերացնում ես Հայաստանի գիտա-
կից բանվորությունը , վոր հենակետ է հանգիստանալու խորհրդա-
յին Էլշանությանը իր գովարին կառուցումի ճամպին :

Յեւ՛ այդ մտքերով ընկղմված , արդեն առաջը բացվում է Ելի-
րակի կանաչավուն դաշտը դեպի Արփաշայր ընկնող իր ավերակ
չենքերով :

Երբ-ժրանցքը տալին տարում արդեն փոխել է դաշտի պատ-
կերը : Սոսա՛վ մյուղացիությունը դաշտում ցանել է հացահա-
տիկ : Ու առաջիկա բերքը հուսադրելու յե նրան նորանոր փորձեր
անելու , նոր սերմ , գուցե ճակնդեղ , գուցե է՛ ավելի ձեռնտու
արմաթը զնելու հողը :

Գյուղացու դեպի հողը տածած հարգանքը յերեվում է այն
խնամքից , վոր նա ցույց է տալի դեպի դաշտում սփռած քարն ու

ՅԵՐԵՆՈՎԻԿԱՅԻՑ ԴԵՍԻԻ ՆՈՐ-ԲԱՅԱՂԵՍՈ ՎՆԱԳՈՂ ՀՈՍՏԵՆ ՎԻ ՀԵ

է դանդաղ առաջ տանում իր առաջադեմութեան անկը :
Ընդհանուր դիւրեւական դանդաղութեանը յետեւ ավելացնենք
Քրիստոսի աշխարհադրական գերբի շնորհիւ գլուղացուն առաջ
մղող իմպուլսի բացակայութեանը—սրտակերպ կատարեալ կլինի : 95

Այս է մեր սուրբեկտիվ տպավորութիւնը քայլառեցուց: Բայց յեթե որբեկտիվ կերպով մոտենալու լինենք, քայլառեցին աչքան եւ «բռի» չե: Կարծես նա հարկ ե տալիս շրջապատին:

Յուրաքանչյուր գյուղացու հետ խոսելիս մարդու քեֆն ե դա-
լիս, վորքան թարմութիւն, յումոր, կյանքի գիտողականութիւն
ունի ամբարած նա: Կարծես մի բանի սպասելիս լինի, վոր իր ու-
նեցած, ամբարած մտավոր ու փորձնական գիտողութիւնները
գործադրի:

Հեռու չգնանք:

Յեղջուրավոր անասունների մեջ տարածվել էր ժանտախտը,
որը մի քանի գլուխ տավար եր ընկնում: Թվում եր, թե գյուղացին
իր «աղիղ» յեղան կամ «մարար» կովի խնամքը մտածմունքի կենտ-
րոն ե դարձնելու, միջոցներ փնտռելու, գտնելու, պատուհասի
առաջն առնելու նպատակով:

— Բան չունե՛ս:

Սրտի կսկիծով կնայի սարի չափ տավարի անկմանը, սուս ու
փուս, գուցե մի յերկու ջիղջարով հայհոյանք ուղարկելով անհայտ
հասցեյով, կսպասի, թե իր հարեանի տավարը յերբ ե ընկնելու:
Այդ դեռ վոչինչ:

Յերբ նրան համոզում ես իր անչարժութիւնից դուրս գալու
անհրաժեշտութիւն մեջ, յերբ ասացուցում ես սգեստ ու վնասա-
կար վերաբերմունքը դեպի ընկած տավարը, նախազգուշական մի-
ջոցների վրա մատնանշում, նա պատասխանում ե.

— Լավ եմ գիտում, վոր հիվանդ տավարը չի մորթվի, համա
ջիղջարս դադրում ա, յերբ յեքա տավարն ընկած ա, իսկ դու մսի
կարոտ ես, չարուկդ ել ծակ ա...

— Ախր չե՞ վոր ժանտախտը վարակիչ ե, պեսք ե մտածե՞ք
դրա մասին թե չե:

— Դե իմա՞լ անենք, տարին մի անգամ միս չենք ուտում,
տենում ենք, վոր տավարը սատկելու վրա յա, մորթում ենք, ու-
տում, դե կաշին ել չարուխ ենք քաշում, — բացատրում եյին Նորա-
դուգում հալաքված գյուղացիները:

Գյուղի միջով անցնող գետակը միակ տեղն ե, ուր ջրվում ե
անասունը: Գյուղացիք նույն ջուրն են գործածում: Դե, յերե-
վակայեցեք, առողջ, հիվանդ տավարը միասին ջրվելիս, համա-
հարակը կվերջանա՞...

— Ե՛հ, ինչ անենք, անուսում մարդիկ եյինք, — ասում եյին
Փաշաքյանդ գյուղի խորհրդի գրասենյակում հաստ թաղիքի վրա

նստած Գարս Ախոնները ե պատին դիմհար անելով քորում մեջք-
ները:

Առասպելական լուսե տեգ ե հարկավոր գյուղի անթափանց
խավարը ձեղքելու — մտածում ես, դուրս գալով դեպի ազատ ող...

Մաքերի խորերն ընկղմած, համարյա աննկատ հասնում ենք
ձկնարուծարանը: Հակադիր պատկերը ցրում ե հոգուդ պատած
մուսլը:

Քաղաքի ծայրում, Խաչե կոչված մասում մի հորդաբուն աղ-
բյուրի մոտ, սաննորակ ու փծիտ ջրերից հալաքված ափաղաններում
ձկնարուծական տեխնիկայի անհրաժեշտ սարքով կառուցված շեն-
քը Նոր-Բալաղետում իրոք վոր կուլտուրական խոշոր ազդակ ե:

Տավարի կոտորածը տեսնելուց հետո, յերբ դիտում ես նեղ ու
յերկար ափաղաններում մասնագետի հսկողութիւնը խնամվող
մանր ձկների յերամները, ինչպես ստում եյին հնում, «հոգիդ փա-
ռափորում ե»:

Մտածում ես. — Փաշաքենդը, Նորադուգը — հնութիւն ափանդ-
ներ են, ձկնարուծարանը — նորի յերաշխիքը, նրա առհալատչան:

Ու մասնագետը մօնրամասնորեն պատմում ե գործի ոկզբնա-
վարութիւնից ցայսօր կատարած աշխատանքները ե ափաղանից
հանած ձկնիկներին ափսոսելով հայացքով ե նայում, կարծես իր հա-
րադատ դավակները լինեն:

Ձկնարուծարանից մեկնում ենք ծովափ. ձկան արդյունաբերու-
կան ձեռնարկը դիտելու:

Սեանի ափին, բաժական գեղարվեստական մի «թախտի» վրա
խորհրդային իշխանութիւն ձկնարդյունաբերութիւն շենքերն են:
Բազմաթիվ ուսկաններ, ձուկն աղելու սառցարանի, մուխ տալու
շենքեր են շինվում այդ տափարակում, ուր, շատ չի անցնիլ, կծի
մի նոր ձկնորսական, ուրույն, գուտ մասնագիտական ե հետա-
քըրքիր կյանք:

ձիշտ ե, նոյա-բալաղետցիները մի քանի վարիանտով մի նաղ
են պատմում իրենց դեպի Քյափաս գաղթելու մասին, բայց այսօր
ձուկը գտնում ե վոչ թե «փեղրոներով» հանելու մի կերակուր,
այլ մշակված ու կատարելագործված ձկներով արդյունաբերվող
թանկարժեք մի նյութ, վոր այսուհետե ապրանք դառնալով տա-
րածվում ե Հայաստանից դուրս:

Հա, փեղրոների մասին:

7 Ողակներ

Մեր հարցին, թե ինչու չեն յեկել, ինչն է դրախել նոր-բա-
յադեացիներին, վոր այս քարքարոտ ու ցուրտ յերկրի մեջ բնա-
կությունն են հաստատել, նրանք պատասխանում են.

— Կտորվի մեր ջուրը վիզը, վոր իրենց աղութները պահելու
համար մեզ խանին, բերին եւ քարի բերանը: Ենդոնց ուզում էին
Թիֆլիզի մեջ տեղ տալ, ենդոնք չուզեցին, եկան ետեղ, վոր սող
մահալի մեջ իրենցից ջուր չըլինի. իսպին եւ չճշգոհեց (դժգոհեց), —
ասում եր մի գյուղացի:

— Գիշում ես յերկիրը եսե՞նց ա ելի. — շարունակեց մյուսը. —
մեր պապերից լսած կանք, վոր յերբ նրանց ուղարկած մարդիկ
Քյափառից յեկել են իրենց մոտ, հրաչքներ են պատմել: Ու իրավ
պնդում են նոր-բայադեացիք — այնքան ձուկ է յեղել թե ծովում
(Սեանում), թե Քյափառ-չայի մեջ, վոր մարդիկ տուչաներով, կը-
ժերով, բզուղներով ջուր վերցնելիս ձուկը իրան-իրան լցվել է
ամանների մեջ: Բա...

Ուն ու խան հողոց քաշելով արձադանդում է ծերունի Սրբոն —
յերկարամորուս մի մարդ, վոր իրա ասելով մի քանի անգամ վո-
տով Թիֆլիզ է գնացել իշխան ձկան բեռնով...

Անհամբույր անցյալն անգամ ծերունիներին այսոր յերանելի
չէ թվում. ջահելության ավյունի սպառումը նրանց հոգեւես է
դարձրել, — ահա թե ինչու յերազում են հին ու սմբած անցյալը...

Սրբոն չի տեսնում, թե ինչպես աննկատ կերպով դարգանում է
մեղմարուծությունը Քյափառի դավառում, թռչնարուծությունն
իր շուրջն է հավաքել բացառապես կանանց, վորոնք իրենց «չար»
ու «չարմալալիկ», «խառնուտուրիկ» ճաղուկները տեսնելով ուրա-
խությունից ձեռքերն են չլիւծում...

Ել չենք խոսում արակտորների, սերպանների, նորադույն սիս-
տեմի գութանների մասին. սրանք արժեքներ են, վորոնք ապացու-
ցում են հին, պապենական շութերի վերայման պրոցեսը և դյու-
ղատնտեսության դեպի սոցիալիզմ ուղղվելը:

Նկատելու չենք սահասարակ, վոր վոչ միայն Նոր Բայադե-
ում, այլ և Հայաստանի բոլոր գավառներում սկսվել է մի տեսակ
գարթոնքի շրջան:

Գյուղացին, ճիշտ է, Ֆիզիկապես չուտ է գարթնում, բայց նրա
հոգեկան ու մտավոր գարթոնքը շատ է դանդաղ, աննկատելի:

Այդորինակ գարթոնք է ապրում այսոր Հայաստանի գյուղա-
ցին, վորը թեև դանդաղ, բայց հիմնավորապես ու արմատապես

փոխելով իր հին նահապետական կենցաղը, փութ է դնում կուլ-
տուրական կյանքի չեմքը:

Սեանա վանք է տրակտոր, մեոռնի բաժակ և սերպատ, իսկ ու
խաչվառ և գութան...

Ահա այն հակադրությունը, վոր դիտում է անաչառ աչքերուն
լեռների լանջերին, լճի ափերին ու բուսականությունից զուրկ
սոսկ ալպյան կանաչներում ու սեղերում բուն դրած գյուղերի
կյանքում:

Գյուղի գարթոնքը սկսվել է — սա անկասկած է:

Նույնիսկ յերբեմնի խուճկ ու մոմի միջոցորտ ապրող Բայա-
դեում:

ՀԱՆԳՍՏՅԱՆ ՏՈՒՆ ՍԵՎԱՆԵ ԿԼԱՌԻՄ

Սեմյոնովկայի գյուղացին անցնելուց, մի քանի վերադից յերե-
վում է Սեանա լիճն իր՝ ծովի մեջ խորատուղված, հեռից դե-
լինի նմանող համանուն կղզիով:

Քանի-քանի անգամ անցել եմ լճի յերկարությամբ ձգված չո-
սելով ու վոչ մի անգամ չեմ մտել կղզին:

Մի տեսակ հակադրական, հակադրական բնադը հրել է
ինձ այդ աշխարհից կտրված. հողամասը վորք դնելու ցանկու-
թյունից:

— Գնանք կղզի — ցանկություն հարսնեցին ուղեկիցներս, վո-
րոնք նույնպես չէին յեղել կղզում, վորոնք նույնպես մի քանի ան-
գամ անցած են յեղել նույն ճամբով:

— Ծովը հանդիստ է, վտանգ չկա, կարող եք գնալ, յես ձեզ
մի մոտորավոր նավակ կտամ, կերթաք — առաջարկեց իր սիրա-
լիրությամբ Սեանա նավադնացության պետ ընկ. Գառապրյանը:

— Գնանք նավահանգիստ — ասաց նա ու ստալ ընկավ:

Նավահանգիստներ շատ եմ տեսել Սե ու Կասպից ծովերի վրա,
մոտավորապես նույն նավահանգիստների փոքրադիր ծավալով մի
մինիստյուր ել յերեվակայացի տեսնել Սեանա ափին:

Ականջներս տարել էին զանազան անուններ կրող նավերի յեր-
թեկության պատմությամբ, հա ես-ինչ անուն նախը դնաց, հա
են-ինչ անուն նավը յեկավ, փոթորկի յենթարկվեց, բիչ եր մնում
խորհրդակլի և այլն:

Կատարյալ ծովային արկածների ու ֆարգոնի կհանդիպեք Սե-
անա ափին:

Ծովի ե ելի, նա յեւ իր աշտակն տասն ծովային պրեանն-
դիաներն ունի... հայտատանքն ծովայնով:

Բայց բախտի լեւոմամբ, ընկ. Գոսպարյանի շէշտակի առաջար-
կը մի «ե»-ի հանգիպեց:

— Մտորքը չի բանում, ջուր ե մահել, բենդինը կեղտոտ ե —
փեթֆնթում եր մոտորապետը, նախելով Գոսպարյանի աչքերին:

Ու ձեռքով դեռ ու գեն եր պտտացնում մոտորը...

— Ե. եզպեւեն յերթանք լարարտարիա—ընկ. Գորտուհա-
տովի մոտ, հետաքրքիր տեղեկութիւններ կտա ձեզ Սեանա բնու-
թեան մասին:

Գնացինք:

Գորտուհատովը մի տիպիկ ռուս ինտելիգենտ ե, գիտնականի
վոգեորութեամբ ու նույն աստիճանի ստանութեամբ: Նա համա-
ռօքն ուսումնասիրում ե Սեանա լին իբր մի՞ թե գիտական ու
թե աղբյուրներստիան տեսակետից հետաքրքիր սրբեկոտ:

Ու սկսում ե վոգեորական ցույց տալ ու պատմել Սեանա լճի
խորութեան աստիճանների, աղբ աստիճանների տաքութեան, նրա
աղբէջութեան տաշ աղբոյ որգանիզմների, աղբ որգանիզմներէ
իշխան ու մշուս ձկներին կերակուր հանգիտանալու մասին մի
ամբողջ գտնախոսութեան:

Մենք իշխան ձուկը միայն ուտել գիտենք, իսկ Գորտուհատովը
վոշ միայն գիտե ուտելու համը, այլև գիտե, թե Սեանա լճը
թափվող վոք կեսում յերբ ու ինչ ձեւի թե լինում այս ու այն ձկան
ուտակը:

Կարճ ասած՝ Սեանա իր ամբողջութեամբ Գորտուհատովի ու-
սումնասիրութեան նշույթ ե ու նրա մոտ ժամանակներում լույս
ընծայվող գիրքը նվեր ե լինելու ինթիմութեան— ձկնաբու-
ծութեան:

Մուխ սոված իշխանի մի—մի փոքրիկ կտորի համ տեսնելուց
հետո, շնորհակալութեան հայտնելով Գորտուհատովին՝ մենք իջ-
նում ենք նորից Ծովայի, գեղի նավահանգիստ:

— Ինչ նավահանգիստ, մի քանի արշին լեզվակի նման կար-
մբբած դեպի ծովն ե ուզգոված մի փոքրիկ հողաշերտ, վորի շուրջը
լրի վրա կանգնած են մի քանի սովորական նավակներ:

Մի կերպ նստում ենք այդ նավակներից մեկն ու շարժվում
դեպի Սեանա կղզին:

Ջահրայի նման պտտացող մոտորը մեկ ջրայնացնում ե ու
շանդաղ առաջ գնում...

Փչում ե քամին: Ծովի հազիվ մակերեսի վրա սկսում ե տեղ—տեղ
բշտ—խշտալ:

— Նորդոտս ե— լրջութեամբ ու ծախքնացի ստանութեամբ
հայտարարում ե մի անբեղ—անմարտ ուն նախատի...

— Ի՞նչ... — դարձանում եմ յես:

— Նորդոտս—կրկնում ե նախատին ու գրպանից հանում ծը-
խատուփը, գլանակ փոխում:

— Սեանն ել կա՞ նորդոտս, — ծիծաղելով հարցնում ե մեզանից
մեկը նախատուն:

— Իհարկե, մի՞ թե Սեանի փոքրութեամբ նրան գրկում ե քա-
միների տեսակներին յենթակա լինելու պատվից...

Ու ծովագնացի նման գեպեր ե պատմում Սեանա ծովում պա-
տահած դժբախտութեաններէ:

Նավակի զանգաղ բնթացքը մեկ սախում ե գրույցի բանիւ
մեր նախադիտի ու նախատու հետ:

Հետաքրքիր ե նամանականոյ նախատի Իվանը:

— Վո՞րտեղից ես, Իվան, — հարցնում եմ նրան:

— Հաշտարխանից, բանակում եյի, հիմա ծառայում եմ այս-
տեղ, հին նախատի յեմ, — ու դանդաղ մոտորխափն՝ ստում ե
հայերեն:

— Սերգո, Գուրգենին կրճատեցին:

— Հը—մոտորի շիկչիկոցից չբերով Իվանի խոտքերը, հարց-
նում ե Սերգը:

— Գուրգենին կրճատեցին:

— Հա, շուտով ելի կրճատում պիտի լինի...

Սերգը ջրայնացած քաշում ե մոտորի բաբաղ թուրը, նրա
պտտելուն ունդակում:

Ու Իվանը պատմում ե իր կյանքից մի քանի մանրամասներ,
թե ինչպեւ ե սիրահարվել մեկի հետ, պոռակիւ մի ուրիշի, յերն-
խայի անունը...

Մեր ձանձրույթն ու թեղանում ե, սկսում ենք քննադատել նա-
վակի սրբնթացութեանը, մոտորի անպետքութեանը, մի խոտքով
թեթե հարվածներով հանում ենք մեր փոքուկը:

Ծովափնից բաժանված հեռու յե մեր նավակը, յերևում են սու-
ղակներ, թե ջրի վրա ու թե Յամաքարերից կարծած սպիտակ
ժայռերի վրա:

— Ժամը քանի՞ վերստ և գնում, — անհամբերությամբ հար-
ցնում եմ ի վանին:

Ի վանը տեսնելով մեր քննադատական վերաբերմունքը, ինքն
եւ և սկսում սրախտակ:

— Մի ժամում գնում և քառասուն րոպե, — պատասխանում է
Ի վանն ու բացատրում նավակի դանդաղ գնալու պատճառները:

— Բիշ և մնում նավակից դուրս գանք ու վտարվ դնանք...

Համբերեցեք, շուտով կհասնենք, մի ժամ եւ չի տեխ:

Իսկ ամպերը չըջակա լեռներից կուտակվում են սպիտակ լճի
վերեւը, մեր գլխին:

Ուր վոր և անձրև և թափելու, հեռվում փայլելում է փայլա-
կը, գիմացի լեռներն եւ շեն յերևում:

Մոտենում ենք Սեանին:

— Այ, մի քանի րոպեից կլինենք աշտուղ, — ասում է Ի վանը և
գլխով մոտորիսան՝ կանչում:

— Սերոբ, շուտ արա:

Կարծես Սերոբը մոտոր լինի. խեղճի ձեռքերը արտրվել ելին
թուկի ծայրերը քաշելուց:

Վերջապես կղզու ափին ենք...

Պարզ նկատվում են կղզու շենքերը, վերին թմբի գլխին հի-
նավուրց վանքը. իսկ ծովափին ժայռերը:

Մեզ «գիմափորում է» մի ինչ-վոր մարդ, անխոս ու յերկչոտ
հայացքով:

Նավակը կանգ և անում կղզու ափին, ուր բուսած խիտ խո-
տերի միջով անցնելով մանում ենք վանքի բակը:

— Ո՞վ եք, — հարցնում եմ մեզ գիմափորողին, վոր մի խոնարհ
հայացք գցելով մեզ վրա, պատասխանում է.

— Այստեղի սպասավորն եմ, յեկեղեցուն կողմում...

— Տիրացու յե, — մտածում եմ յես, ու չարանակում:

— Վա՞րսեղացի յեք:

— Յերեմանցի յեմ. Գերմանիա գերի ելի, — գել եմ հայտարար,
հիմա յեւ հոս սպասավորություն կընեմ:

— «Հոս», «կընեմ» — միթե Յերեմանի լեզու յե — մտածում եմ
յես ու «խաչազող» միտքն և մեջս հղանում:

Անուշազիր թողնելով սպասավորին, դիտում ենք շենքերը,
վոր այսօր անմարդարնակ, պատուհանների փայտյա մասերը հա-
նած գանդի խոտոցների նման չարված են յերկու կարգ:

Պատերին բազմաթիվ մակազրություններ կան, խելոք ու
հիմար...

Հեռվից դեպի մեզ և գալի մի ալեխառն մազ ու մորուքով
մարդ, վոր հասնելով, մի քանի քայլից հայտարարում է.

— Մաշտոց վարդապետ...

Առողջանությունից յերևում է, վոր թիֆլիսեցի յե, իսկ չար-
ժումներից... վոր տուտուց է:

Յերկար շենք խոսում «Մաշտոցի» հետ, բայց խոսածից ան-
գամ յերևում է, վոր, ինչպես ուսուցիչն են ասում, «հեռու խելքի

տեղ մարդ չէ»:

Դեսից-դենից, վախճառ չղջիկների նման յերևում են ինչ-վոր
մարդիկ, մի յերկու կին...

Միակ «բարեգարդ» քնակաքանդ վանահոր սենյակներն են,
վորի պատուհաններից մեկից յերևում են ասեղնազուրկ վարա-

գույրներ...

Վանահայրը կամ տանը չէ, կամ դրացված է, ով և իմանում
չենք եւ հետաքրքրվում:

Ընդհանուր սպասավորությունը հրոզ է:

Յերևում է, վոր փոչ մի անտեսություն, վոր մի աշխատանք
չի ստրվում: Բոլորի աչքերն եւ դուրս են, թե չի գա արդյոք մի

միամիտ հավատացյալ, վորին «սպասավոր» — սպասավորի, Մաշ-
տոցը «պահպանիչ» ասի, իսկ ժամկոչն եւ մատաղի կաշին ու ջի-

դյարն ասնի:

Ճնշված, ճնշող սպասավորության տակ թողնում ենք կղզին ու
դալիս դեպի ափը:

Դեպի մեր «տապանը»:

Նստում ենք նավակը, ափից հեռանում, դանդաղ ու ծանր:

— Մոտորը չի բանում:

Խեղճ Սերոբի ձեռքերի միջուկն այրվեց մոտորը դեռ ու դեռ
պատեցուց:

Վոչինչ չի դուրս դալիս:

Ի վանը դիմում է թիե. են ու հոգալահարտ հայտարարում.

— Կ'սան վերստ մեծա, լիթովարում:

— Ինչ քան, դեռ կես վերստ շանցած, շնչառությունը
կարվում է, բայց թափրի բնիկ շարունակում է թիերով կարել

չուրը:

Ամպերը կուտակվել են: անձրեւը կաթիլթում է, քամին փչում, փոթորիկ գուշակում, իսկ մոտորը համառորեն չի աշխատում:

Իվանը փնջալով շարունակում է թխվարելը...

— Բալա ջան, դեպի Ֆամաքարերդ բռնի դեկը, Լա նա՛վով մենք խաթալի կհանդիպենք, չուզեցինք ձեր նախահանգխտը, Լեւոն վոր ցամաք լինի, թեկուզ հենց ժայռ, միայն թե...

Առ հանկարծ մոտորն սկսում է աշխատել: Անձրեւը կարծես վեղբո՞ններով լինի թափվելիս:

Հասնում ենք ախ—Ֆամաքարերդ: Վտաքերս դեմնին է, ինչքան ուզի թող անձրեւ դառնում ենք մենք ու գնում դեպի տոաջ, ուր մեզ դիմափորում է հալիսկան ծովակալը:

Թըջված հասնում ենք Յելենովկա, հանդատանում ու շնորհալուրթյուն հայանելով րնի: Գառաղարյանին, մեկնում ենք առաջ:

Իսկ հեռվից յերեւում է մեր «տաղանը», վոր կրիայի աքաղախանից, ծովի վրա տատանվելով առաջ է շարժվում դեպի նա—վահանդիստ:

Ամենից ուրախ իվանն է: Չե՞ վոր չերեաց, վոր ժամը քսան վերստ չկարողացավ թխվարել...

Մոտորը նրան փրկեց, բայց նրա հոգին էլ դուրս յեկավ, և...

— Վոչինչ, հին նավատոր յե, կտանի:

Ե, հետո, ումն եր հարկավոր այս նաղլը: Ինչպես գնացինք, Իհարկե փոչվորի:

Բայց թող Կոլումբոս համարեն մեզ, յեթե մի շարք դիտողութուններ անենք կզույս մասին:

Սե ծովի ափին մի հին վանք կա, կոչվում է Նոր-Աֆոն:

Նրա ուխտավորների թիվը հաղարներով են հաշվում: Ռուստամանի ամենահեռավոր անկյուններից «ուխտավորներ» են դալիս, յեկել ու հիմա յեղ զալիս են:

Վանքն ահալին անտեսություն է ունեցել ու հիմա յեղ ունի, միայն թե խորհրդային անվան տակ, հին տրեդաների աշխատանքը վարձու առնելով:

Դեպքորիններով նարինջ, ծխախոտ ու ամեն տեսակ բարձր կուլտուրայի ցանքեր ունի այսօրվա անտեսությունը:

Շենքերն, ուր մի ժամանակ ապրում էին վարդապետները, աքեղաներ ու առհասարակ ամեն տեսակի ու տիպի շարքատաններ, այսօր փոխել են իրենց կոլբրիտը:

Նոր-Աֆոնը հանգստյան վայր է Խորհրդային Միության բանվորության համար:

Բայց միայն Նոր-Աֆոնը չի:

Ֆարափան բուսականության օրոք ամենատարածված ապրանքը փանքերն էին, աղամարդկանց ու կանանց, ուր օ՞վ եր խմոնում ինչ խորախորհուրդ գործարք կար:

Առաջի վանքերն ամենալավ տեղերումն էին, աղը լավ, ջուրը լավ:

Այսօր այդ վանքերն իրոք վոր սթեփաններ են. նրանք վեր են ածված խորհրդային անտեսությունների, հանգստյան տներ:

Մեզ մոտ էլ կան վանքեր:

Դե, հայտատանում բացի ողից ու ջրից՝ ել ինչ լավ բան կա:

Մեանա կղզին իր վանքով նրանցից մեկը:

Ի՞նչ անել:

Ահա այդ ինչ անելուն է վերաբերում մեր այցելության խո—նորհ գեկուցումը... Անախրոնիզմ, կատարյալ անախրոնիզմ է փնանք մեր օրերում...

Կատարյալ անախրոնիզմ է մեր սրբերում Սեանը փոչ թե իբր Կղզին, այլ իբր վանք, իր ներքին բովանդակությամբ:

Թվում է, վոր կարելի յեր տալ կղզուն ժամանակակից կոլտրիա, թեկուզ հենց «Մաչուց» ներքի ու «սպասավոր» ներքի կալությամբ:

Թող նրանք այնքան աղոթեն, վոր դուխները ու՛շի, թող միտմիտ հոփատացյալները բերեն իրենց մատաղացուն ու «տալո»-ը, բայց թող Հայաստանի աշխատավորը— բանվորն ու գյուղացին էլ սպափեն կզույս տալիք ողուտներից:

Յեղած նոր ծառեր, ժրատ ցանքերն ու վալքերնի կանաչնե—րը ցույց են տալիս, վոր կարելի յե կղզին կանոնավարել, վոչ մի—այն անտեսություն տալոցնեկ, այլ յեղած շենքերը կարդի բերե—լով, նոր տուններ դցելով կղզին, հենց թեկուզ վանքը մի գեղեցիկ սթեփան գործել:

Մենք բնիկ չենք, կուրորտների բովանդակից ու փառա—թյանից բան չենք հասկանում, բայց հաւանքները կհամաձայ—նեն մեզ հետ, վոր կարելի յե ու պետք է օգտագործել կղզին իբր կուրորտ, կամ հենց թեկուզ հանգստյան տուն:

Մեր այս առաջարկը տարբերակ չենք համարում հենց այն պատճառով, վոր կղզուց մի քանի վերստ հեռու թե Ֆամաքա—րերում է թե Յելենովկայում ամառանոց յեկողներ կան, ինչօր բերելում է թե Յելենովկայում ամառանոց յեկողներ, Պետք է միայն նորադել տները, ծառ չուցարկել և Սեփանա կղզին: Պետք է միայն նորադել տները, ծառ չուցարկել և Սեփանա կղզին, մաքրել կուտակված աղտոտություն—ու ծաղիկ տնկել ու ցանել, մաքրել կուտակված աղտոտություն—նեքը...

ՔԷՔԷ Սեանա լծում փչում են ծովերին հասուկ քամիներ, ինչո՞ւ, որինուկ, մեր կառավարութիւնը չուզով ծովային այն հասկութիւններով, վոր արժան է Սեանա լծին ու ինչո՞ւ չուզար՝ վէլ կղզուց առողջարհութեան կողմից:

Արժեր այդ մասին մտածել ու հոգ տանել: Պետք է վոր կղզին աղօթքի, յերեմնի արտորակայնից վերածել մի շահեկան հիմնարկի, իսկ այդ շահեկան հիմնարկը, յեթէ կղզին բախարարում է առողջարհական բոլոր պայմաններին, հանգստանալու տունն է:

Դարեր շարունակ ժողովրդին խաբելով հանդստացել է կղերը: Խորհրդային իշխանութեան որոք հանգստանալու յէ չաքքաշ աշխատավորը — բանվորն ու գյուղացին:

ՔԱՂՅԱՆ ԳԱՅԼԵՐԸ ՎՈՌՆՈՒՄ ԵՆ

ՅԵԹԷ հայ հին գյուղացուներն ունեցել են իրենց հարաւորները մահվանից լիզելով հարութիւն տալու, ապա Հայաստանում մեռած Դաշնակցութեանը, ի պաշտօնե, ունենալու յեր իր լալկան կանայք:

Ու այդ լալկան կանանցից ամենաարցունքոտը Ավետիս Ահարոնյանն է իր... թեթեւաբեք, ինչպէս թիֆլիսումն են ասում, պոռնիկի լացով:

Ի՞նչ է պատահել, ի՞նչն է առիթ տվել այդ անարժեք կանայքի լացին, ո՞վ է վոր չի տվել արժանի վճարը դաշնակցական լացական մարտիկին:

— Խորհրդային Հայաստանից արտասահման մեկնած ՀՈԿ-ի ներկայացուցիչների ունեցած առողջութիւնը, «Խորհրդային Հայաստան» Փիլմը, վոր փաստորեն ցուցադրում է Հայաստանում գործող մեր ընկերների մեղմաշան աշխատանքի արդյունքն՝ առանց աղմուկի, առանց թմրահարութեան:

Փաստերը համառ են, — ասում են անգլիացիք: Ու այդ փաստերի համառութիւնն է, վոր հրճմանքի պոլլոսը է հանդիսացել արտասահմանում, վոր լալկան արտադրութիւնն է ծնել Ահարոնյանների ավերակ ու սնանկ հոգում, մինչ խելագարութեան հասցրնելով այդ հիւսիսիկ ծերունուն:

Ահարոնյան իբր անձն հետաքրքիր չէ, իբր փխրասն՝ մի ժամանակ տիրակալ էր հայ աւելանական իրականութեան մեջ, բայց այն էր վաղանցուկ, իսկ իբր քաղաքական դեմք՝ մի մաշված պղնձի դրամ է, ժանգոտած ու մգլած...

Ու այդ ժանգոտ, մգլած դրամն այսօր ուզում է իր վախճանց սաղմոսներով ընկնել հնչուն դրամների շարքը...

Խեղճ ծերունի, վոր յերիտասարդ հասակում անգամ ուղիղի նորացում ուներ՝ ազգայնական գիրտ թեքումով: Այսօր նա, հուսահատ ու մաղաւոր, իր հին աշուղական լացով է, վոր ուզում է վարձի բերել «գալիերի ու սարուկների» մթնոլորտ ապրող «հայ ցեղը» Խորհրդային Հայաստանում:

Գիտենք, վոր շնորհիվ ապուշ Ահարոնյանների «մեծ» քաղաքադատութեան արտասահման «թափառական հրեայի» նման գեղեքադիսութեան արտասահման հայ գաղթականութեան, վորին ամբարում է մի հոծ բողոքութեան հայ գաղթականութեան, վորին ամենամարդի ձեւերով շահագործում է Ահարոնյանների գոգած «ազատներ» Ծրանիան — իբր ստուկ, իբր ճորտ:

Ահա այդ ստուկների, ճորտերի համար է, յերեւի, վոր Խորհրդային Հայաստան Փիլմը մի տեսակ միջթարանք հանդիսանալով, հակադրում է դաշնակցական Հայաստանը Խորհրդային Հայաստանին, վորպէսզի նրանք էլ չխաբվեն սուտ Քրիստոսների քաղցրավուն խոսքերից, վորպէսզի նրանք յերես վարձինն գտնապէս գայլերից:

Յերեւի հենց այդ մրցման մոմենտն է պատճառը, վոր դաշնակցականներն արտասահմանում սկսել են ցուցադրել «Դաշնակցական Հայաստան» պատկերը, ուր «ճակատագրի հեղեանք, գլխաւոր դերակատարը ինքը Խաթիսովն է»:

Բայց կարեւորը այդ չէ: Զե՞ վոր մեղ մոտ էլ խոնարհած բոլոր ժուղիան կոմիսիոնների խանութներում ցուցադրում է իր վաղեմի վարդերը... Մի քանի ավելորդ կոպէկ ստանալու:

Քաղաքական կոմիսիոնների խանութ է դուքս բերվում «Դաշնակցական Հայաստանը» իր՝ քաղաքականապէս մեռած վարչապետով հանդերձ:

Ինչո՞ւ մի քանի կոպէկ չաշխատել: Ու մի կոպէկից այդ Փիլմով, մյուս կողմից էլ դաշնակցական Հայաստանի հնադարյան աշուղի բերնով է, վոր Դաշնակցութեանը ուզում է իր ապրանքը սաղացնել, իրեն յերիտասարդացնել:

Ու գիտե՞ք ինչ ձեւերով, ինչ միջոցներով: Մրցումը սրբութիւնն է ճանաչում, կարելի չէ և ստել: Ու աշուղ Ահարոնյանը թյուն չի ճանաչում, կարելի չէ և ստել: Ու աշուղ Ահարոնյանը ստում է, բարձրանալով ստերի «Ալիք»...

Սալոնիկում հրատարակվող «Ալիք» թերթում Ահարոնյանը «Գալիերի ու սարուկների պարը» իր գեղունակներով անցյալը հիշելով, քիթը ծուխ հափաքած, աչակն է փողբասում ու լալիս: «Տրապիզոնից մինչեւ Վանա ծով, Հայկական Տափլոսից Գե-

դամա լին՝ պապենական յերկիրը Հայոց—մեր անդամատան էր, հայ հայրենիքը:

«Աղատ ու անկախ հայրենիք ունեցինք, պարլամենտ ու կառավարութիւն, ազգի կամքն ու խիզճն արդար»:

«Ճակատներս բարձր, հողիներս վճիռ, ու հպարտ ելինք, վար ազգ ենք՝ ազգերի մեջ ու արեւի տակ»:

Այո՛, այո՛, պատմիլի Ահարոնյան, ձեր ատածները ճիշտ են—ձեր թիւած տեղերը «հայ հայրենիք» էր:

Բայց հիշո՞ւմ էք հենց ձեր գրածները «ազատ, անկախ հայրենիքի» մասին, յերբ ձեր պարլամենտի ու կառավարութիւն յերկիրը «պատմական հեղեանք» էլիք համարում, յերբ ձեզ ստիպովի «Հայաստան» հայտարարելու ուրը ձեր պետական յերկաթուղազիծը ձգվում էր Յերեւանից մինչեւ—... Ուլուխանլու, իսկ դուք աշխուհետեւ անդլիական գեներալների ու «միտարների» կրունկի տակ «հպարտ էլիք, վար ազգ էք՝ ազգերի մեջ ու արեւի տակ»...

Մի՞թէ չեք տեսնում, յերբ տեսնում էք, թէ «սուսն ու թուրբը ձեռք-ձեռքի սփած խորատեղեցին մեզ, դարերի յերազ մեր բունը քանդեցին՝ ծվատեցին հայ հայրենիքը և իրար մեջ բաժանեցին տափաքանների սկե»:

Դուք, վոր, ինչպես յերեւում է, հիմնով էք «ուղեղի նորացումով», իստոնում էք յերկու բան,— ցարական Ռուսաստանը խորհրդայինի հետ, վորը ձեր ինքնատի յանեցից տեսած հայ աշխատավորութիւն Ֆիզիկական գոյութիւնը պահպանելու համար միջամտելով, տեղեց աշտորվա վերածնվող Հայաստանը, վորին աշխրան թշնամի յեք դուք, քանի վոր չկա ձեր վարժապետական պարլամենտը, քանի վոր չկա ձեր զաշնամեցական կամքը, վորին դուք համազոր էք համարում ազգի կամքին:

Խեղճ մարդ...

Նոր առեւիք չունենալով, հին ահարոնյանական վողրատացութեամբ և քաղաքական տապալեղ գալիս, բաբեան ու վողորմելի, իր թե ազգի շահերը պաշտպանելով...

Ձե, բարեկամ, դույնդ է վոխիլ, ազգասիրութիւն ձերմակ ալյուրով ծածկված հողիդ նույնն է, վոչվոքի խարել չես կուրող...

Արտասահմանում Ֆիլմի ձեւով տարածվող ու ցուցադրվող, աբտասահմանում ստնվող անկախ Հայաստանի տունը կրկին ու կրկին անգամ ձեր թողման հանդեսներն են, ու սարգ է, թէ ինչու

Աստիաւար մի կողմից իրեն և ցուցադրում, իսկ դուք ձեր գաշ-նախկնական Հայաստանի լալկան կինն էք հանդիսանում ձեր գրչով ու մեր՝ ձեր լացին տված վորակած արցունքներով...
Լացեք, վոչինչ, դու յիլ միտիթարանք և ավերակ հողու...

1926. Փետրվ. 4.

Յ Ե Ն Կ

Եջ

Յերկու խոսք	3
Գլուխի—Այն Բանկարապու—Լեհնական	5
Խորհրդային Հայաստանը	8
Հիմքի որոնումներ	19
Փրշուից դեպի գործարան	21
Այն՝ ալի՛, հե՛ Գիֆո՛լ	23
Կարմիր—աղբյուրցի Ունանը	26
Քեզ ցեղ քի—ինձ տեղ քի	28
Վեց որ Խորհրդային Հայաստանում	30
Այդքը—գյուղ	44
Բաժնակազմից գործարանում	48
Արգենի	52
Հիդրոշենը	56
Արագոյանում	59
Դեպի Լեհնական	63
Նանու խանութը	69
Քոչը իջնում է	72
Լոռու սարերում	75
Դեպի յեզիդիները	78
Արարատյան դաշտում	82
Կամուրաները	86
Լեհնականը	89
Դեպի Նոր—Բայազետ	92
Հանգստյան տուն Սևանա կղզում	99
Քաղցած գայլերը վառում են	106

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0345183

34087